

ajudar-li a fer lo que "li agrada" a ella, no? Però sí que me'n recordo d'això, per Tots Sants s'anava al cementiri per netejar i pintar la creu, que tinc una tieta d'abans de la guerra que està a terra, i és aquestes creus blanques que hi ha amb una foto, que hi fique "aquí yació no sé quien...", i llavors una setmana abans anar a pintar la creu, rentar-la, tot allò...Portar-li flors el dia trenta-u, el dia u...Com anés. I...Donar un tomet. Donar-un-tomet. I passar per les creus de la gent que tu coneixes i recordar-les. Res més. "

(Antònia)

En el discurs eclesiàstic Tots Sants no és tant un record dels familiars difunts i de la comunitat dels morts, com un moment per a pregar per les ànimes del Purgatori, a les quals cal tenir especialment presents durant el mes de Novembre. Cal fer mèrits espirituals i aconseguir les indulgències que l'Església concedeix per tal de fer més breu l'estada al Purgatori, la pròpia quan arribi i la d'altres persones ja difuntes. S'entra així en una lògica numèrica i quasi comercial, un tràfec d'indulgències que posa en el centre de la festa la preocupació per la salvació¹⁵⁴. La doctrina sobre el Purgatori passa a ser també element protagonista del discurs doctrinal sobre la festa de Tots Sants, element que reforça el sentit de fidelitat als postulats del catolicisme:

"Se acerca el mes de noviembre, mes que el pueblo cristiano dedica piadosamente a las ánimas del purgatorio y no dudamos que en él se multiplicarán las oraciones y los cultos en favor de aquellos seres atormentados que fueron hermanos nuestros, respiraron la misma atmósfera de vida y de esperanza que nosotros, y ahora lloran con fervorosas ansias la ausencia del Amado, sin que éste les lleve la felicidad, ni mitigue sus dolores, antes de una debida purificación."

(...) Roguemos pues, con humildad y fervor por nuestros hermanos difuntos, dando así muestra de que tenemos fe en el purgatorio y sentimientos caritativos en el corazón, contando siempre con que seremos atendidos especialmente en este mes de gracia y de perdón, porque dice el Apóstol Santiago que la oración del justo constante vale mucho y nosotros podemos hacerla en justicia y santidad con solo purificar el alma de pecados en el sacramento de la penitencia tan fácil de recibir y tan eficaz en sus efectos¹⁵⁵."

El discurs de l'Església sobre les festes ignora en bona mesura el sentit de comunitat i incorpora elements doctrinals que durant el franquisme es tenyeixen sovint de connotacions polítiques. Més que aprofitar les festes del calendari per a fer-ne una relectura oficial, l'Església elabora una mena de doble calendari festiu, un altre cicle de períodes i dies importants paral·lel al cicle festiu tradicional. La litúrgia, com s'ha vist, és qui marca els períodes "forts", bàsicament Advent i Quaresma-Setmana Santa, i contempla també al llarg de l'any un seguit de festes o diades especials sovint amb un clar contingut clerical i alhora amb connotacions polítiques - com el "Día de la Iglesia Perseguida" o el "Día de Hispanoamérica" -. També es donen festes religioses de recent creació en competició amb les festes religioses tradicionals, ignorades aquestes en bona mesura per l'Església - Sant Blai, Sant Antoni, aplecs marians de Butsènit i Grenyana, Mare de Déu d'Agost, etc. -. El discurs normatiu recull preferentment aquelles festes a través de les quals es puguin emetre missatges d'inequívoca fidelitat a Roma i al Papa - per tant d'anticomunisme - i de Nacionalcatolicisme - Immaculada Concepció, Festa de l'Assumpció, Festa de Crist Rei i Maria Reina, Verge del Pilar i Sant Jaume Apòstol, Verge de l'Acadèmia, Verge de Fàtima, etc. -. Altres diades importants assenyalen especialment el sentit missioner de l'Església universal i remarquen els lligams que tot catòlic ha de sentir amb la jerarquia - Festa de l'Epifania, Día del Papa, Día del Seminario, Día del Domund -. D'aquesta manera desapareix l'especificitat local de les festes populars enfront dels universals catòlics; no es fan al·lusions ni als sants o verges locals ni als costums específics de Lleida en les festes religioses d'abast més ampli. Cal tenir present en aquest sentit, que el bisbe del Pino viu la seva estada a Lleida profundament desorientat de la realitat cultural i social. D'altra banda, en el discurs eclesiàstic no es commemoren tant les festes sinó certs temps de l'any, períodes que - com Advent i Quaresma - inclouen alguna festa important. Es recorda, durant aquests períodes, que cal viure un clima espiritual específic per a cadascun d'ells, però tots igualment centrats en la idea de la salvació. Per a cadascun es presenta una "cara" concreta de Déu, més amable o més terrible segons convingui al moment: Advent i Mes de Juny (Sagrat Cor, Corpus), es presenta un Déu amable; Quaresma i Mes de Novembre (Setmana Santa, Tots Sants), es presenta un Déu terrible. El fet de no commemorar moments concrets de l'any sinó períodes de temps més o menys llargs; dilueix l'acte festiu, el costum com a tal queda minimitzat enfront de la importància del clima espiritual apropiat per a la festa i per al període que l'envolta. Es trenca amb la religiositat rural de

¹⁵⁴ «Ganemos todos cuantas indulgencias podamos de las muchas plenarias y parciales que han concedido los Sumos Pontífices aplicables a las benditas ánimas del Purgatorio.» VILLAR SANZ, J., «Exhortación pastoral de Su Excia. Rvdma. sobre el mes de Noviembre», B.O.O.L., 1944, p.246.

¹⁵⁵ VILLAR SANZ, J., «Exhortación Pastoral...sobre el mes de Noviembre», B.O.O.L., 1944, p.246-247.

costums agrícoles concrets per a dies concrets i els objectius de la festa es tornen molt generals i espirituals. El calendari festiu tradicional desapareix - en el discurs normatiu - sota l'any litúrgic eclesial.

Els discursos viscuts en canvi reflecteixen un tipus de vivència festiva molt diferent. Enfront dels vagues objectius eclesiàstics, la gent recull de la festa elements profundament arrelats en l'experiència concreta, en els temps, espais i ritus concrets de la seva comunitat local. La festa religiosa es converteix així en una harmònica comunió de símbols culturals que conformen un llenguatge capaç d'explicar el món circundant.

IV.3. Les concepcions morals i l'espiritualitat

Després de l'anàlisi de les pràctiques religioses més habituals i majoritàries d'aquesta etapa, aquest capítol es dedicarà a l'anàlisi de les concepcions morals que tant des del discurs eclesiàstic com des dels testimonis orals es poden observar. El discurs moral de l'Església és un discurs molt monolític en aquests anys, és a dir que no hi ha - almenys a nivell de manifestacions oficials - cap senyal de pluralitat. Les concepcions morals que hom observa en els discursos viscuts en canvi, reflecteixen la tensió entre una moral eclesiàstica força estricta i una moral viscuda que contempla valors diferents als que conformen el discurs eclesiàstic.

IV.3.1. Els valors del discurs eclesiàstic

L'Església espanyola del franquisme, especialment fins els anys 60, mantingué un discurs moral en el qual la relació del fidel amb la transcendència era molt més tinguda en compte que les relacions entre les persones. Malgrat la importància de les obres que distingia catolicisme de protestantisme, el discurs eclesiàstic d'aquesta etapa incidí marcadament en la relació vertical, és a dir la relació entre cada persona i la divinitat. D'aquí derivarà la forta insistència de l'Església en potenciar la pràctica religiosa dels fidels, concretament la pràctica sacramental centrada en la missa i en la confessió. Entorn d'aquesta preocupació s'organitzaren campanyes específiques de l'Acció Catòlica per a la santificació dels dies de precepte, diumenges i la resta de festes litúrgiques. Les campanyes de l'Acció Catòlica denoten que, malgrat que la població de Lleida assistia en una proporció elevada al compliment del precepte, hi havia sectors de la mateixa que no ho consideraren mai com una obligació. Periòdicament les campanyes organitzades des del bisbat recordaven als que es mantenien en aquesta postura que l'assistència al temple era un requisit bàsic per a ser considerat com a bon catòlic. Assistir a missa es considerava un requisit indispensable per a progressar en la qualitat moral¹⁵⁶, per tant la pràctica religiosa era, en el discurs eclesiàstic d'aquest moment, intrínsecament bona. Ho era també en un sentit quantitatiu, és a dir que hom era millor com major nombre de cops assistís a missa o es donés a la realització d'altres pràctiques sacramentals o devocionals. La Paquita ho recorda respecte de la confessió pensant en els anys en què pertanyia i militava dins de l'A.C.:

"Era una deformación de conciencia, te lo estoy diciendo de mi parte, ¿no? Fíjate, yo con la confesión tenía una deformación tan grande...Es que nos inculcaban el valor de la confesión por la confesión. Lo que se llamaba el "ex oper operato", no sé si lo habrás oído. Por la propia virtud del sacramento, ya el hecho de ir a misa, o el hecho de ir a confesarte, ya tiene una gracia especial. Más luego, el esfuerzo que tú pongas, en las condiciones que tú vayas, si vas en mejores condiciones ganarás más, que eso era el "ex oper operantis". Por la propia virtud del sacramento o por el esfuerzo de la persona, por lo que la persona ponía en sí, ¿no? Y entonces ya por el hecho de ir a confesarte, ya era una gracia, ya tenía valor en sí.(...)

La obligación era una vez al año. Confesar y comulgar por Pascua, ¿no? Cuanto más frecuente fuera, mejor. Pero después a las personas que de alguna forma militábamos, de Acción Católica y tal, la confesión semanal. Era una cosa como imprescindible. Entonces yo recuerdo que si una semana, por lo que fuera no iba, a la semana siguiente me confesaba dos veces. Porque no podía perder el valor de aquella confesión que había dejado de...O sea, fíjate qué...¡Qué cosas más tontas! ¡Qué ataduras!..." (Paquita)

---

¹⁵⁶ «La Santa Iglesia siempre ha considerado de necesidad la asistencia de los fieles a los cultos del día festivo y especialmente a la Santa Misa, para la formación y adelanto de los mismos en la virtud; a pesar de ser madre amatísima y llena cual ninguna de bondad para ellos, les impone, como un deber grave de su condición cristiana y bajo pena de pecado mortal, el santificar las fiestas, y con una entereza decisiva expresa su deseo de que se predique en las misas a que acuden los fieles, insinuando a los preladados la facultad que tenemos de mandarlo y a todo sacerdote de cualquier condición la obligación de obedecer cumplidamente.» VILLAR SANZ, J., «Carta Pastoral...Santo Tiempo de Cuaresma», B.O.O.L., 1944, p.38.

També fa referència a l'acumulació de pràctiques religioses que es produïa en el moment de la missa diària, aprofitat per a fer tot el que formava part de les devocions particulars dels assistents. Ella s'escandalitza ara del que considera com un ritualisme excessiu i sense sentit:

"...toda esta gente que te digo, de Acción Católica y tal, sí, antes de trabajar, iban a misa. Sin sermón, que te duraba veinte minutos...(...) veías a gente...En esos veinte minutos de la misa rezaban el rosario, hacían la novena, todo menos atender a la misa, claro, la misa no les decía nada porque todo era en latín!...Pues rezaban otras cosas, pero habían ido a misa, habían hecho la novena, habían hecho la visita, habían hecho todo!..."
(Paquita)

També des de les cartes pastorals i des de bona part dels documents del bisbat es potenciava la pràctica religiosa com una finalitat en si mateixa.

El discurs viscut reflecteix en canvi consideracions diverses sobre el valor moral de la pràctica religiosa. Es dona una certa desmitificació de la bondat de la pràctica religiosa en el sentit que no es considera un requisit necessari per a que una persona sigui bona moralment. Entre les classes populars les obligacions de la vida quotidiana són una exigència sentida més fortament que no les obligacions del compliment religiós. Sovint es dona la situació en què els fills o filles excusen els pares - o a un dels dos - de no haver anat massa freqüentment a missa per tenir poc temps i en canvi molta feina ocupant-se de les necessitats familiars. En parlen com d'una qüestió circumstancial que no posa ni treu res al valor moral de les persones:

"Però allí, la meua mare en aquest aspecte, com que ella havia set molt callada i...I sí que tenie fe, ella creie en Déu. Però a base d'anar a la Iglesia, i lo tracte amb los capellans, confessar-se, coses així, ho feie molt esporàdicament. No se sentie obligada, no sentie ella necessari d'anar a...No. Perquè tenie molta feina, i veritablement la feina seva i la seva obligació ere estar a casa i cuidar dels fills. I feina rai!"
(Ani)

"Això és fins que vaig tindre uns deu anys o així, después ja ho vaig deixar, jo continuava anant a missa perquè ere obligat anar a missa, i a més a casa meua no hi havia res en contra de la religió. El meu pare no ere practicant, prouta fenyà tenie per pujar a nou fills, els domenges se n'anava a treballar per guanyar un sobresou, anava a fer de barber als Mangraners i per allà, a més a més portave també una parcel·leta de terra per fer quatre fabes i quatre cols i l'home no parave. Ma mare sí, ma mare nos acompanyave a missa, mos feie anar a missa..."
(Paco)

La distància que es produeix respecte del discurs normatiu es dona en dos sentits: d'una banda els pares, situats en els anys 40-50, no sentien l'obligació d'anar a missa tal com l'Església pretenia transmetre. D'altra banda, els fills no recorden haver contemplat com un escàndol la postura dels seus pares malgrat que en aquell moment l'Església considerava això com un pecat mortal, és a dir com una qüestió realment greu. Es dona, per tant, un inversió de valors: treball i missa en dies festius són contemplats en una relació inversa a la que assenyala el discurs normatiu.

El fet d'associar la idea de bondat amb l'assistència a missa té la seva contrapartida en el discurs viscut: anar a missa no significa necessàriament ser bo. Aquesta separació entre pràctica religiosa i bondat moral és a partir dels anys 60 i del Concili com un axioma que es dona per suposat; la moral viscuda ni tan sols en parla perquè es considera com quelcom evident. Però quan els discursos fan referència als anys anteriors al Concili i a persones que en aquell moment ja eren adultes, sembla que aquesta idea s'ha d'explicitar. Perquè en aquell moment això era un senyal de disconformitat i de dissidència de la moral viscuda enfront de la moral eclesial. D'altra banda, la pràctica religiosa pot ser contemplada també com un perill d'excessiva influència eclesial sobre la persona, és a dir com un cert narcòtic si es practica excessivament; la Maria recorda que aquesta idea provocava conflictes entre ella i els seus pares pel seu grau d'implicació creixent en la vida religiosa de les Congregacions Marianes:

"I después quan se me va ocórrer anar a missa els dissabtes pel dematí, bueno, llavors ja empipadíssims..."
B- Els dos?
M- Sí...Sobretot la meua mare. Perquè al meu pare no li agradarà però te deixe fer més, però ma mare és molt dominant, llavors no suportave que anés tant a missa, perquè, no ho sé, que si era una beata, que si no sé què...Sí, que acabaria sent una beata, que me menjarien el coco, que està bé d'anar a missa però no tant...En aquest sentit, no?"

(Maria)

També en el discurs de l'Elvira es recull aquesta idea quan fa referència als esporàdics contactes que va tenir amb l'Opus Dei i quan recorda la postura dels seus pares davant d'aquest fet:

"Rezan muchísimo, es una pasada...Incluso si iba uno a hacer una fiesta o...Fiestas no, pero si vas a esquiar o vas a algún sitio con el coche, incluso en el coche se reza el rosario. Y hay chicos jóvenes. Yo me quedé sorprendida una vez que fui a Torreciudad, me quedé alucinada, porque veía chicos jóvenes que rezaban el rosario por el camino, había una especie de Via Crucis. Entonces aquello me parecía...Como si estuviésemos en otro mundo, no? "Pero esto qué es!"...Me quedé bastante parada. No sé, lo veo como demasiado, demasiado en todos los sentidos. "

(...)

Mi madre dice que tenga cuidado, que rezar no es malo, pero siempre con cierto...Control. O sea, que no llegue a los niveles que están en el Opus. Dice: tener amistades no es malo, rezar tampoco...O sea, hay otras cosas que son peores, la droga y todo esto es muchísimo peor, no? Pero sin poner estos despuntes que son tan drásticos...Tener amistades malas es peor que todo esto. Pero que tenga cuidado, eso sí. Ellos están al tanto de la calle, quiero decirte que lo saben, saben que son amigas o amigos míos, pero que...También me conocen un poco y saben cómo pienso. Entonces no padecen por ese sentido."

(Elvira)

En el discurs viscut, doncs, la pràctica religiosa no és intrínsecament bona ni va necessàriament associada a la idea de bondat personal. Es més aviat un fet ambigu, o desprovist de significat en si mateix i que només pot ser analitzat a la llum d'altres indicadors. Sovint es valora la missa no per la virtut moral que pugui comportar sinó pels efectes de benestar que produeix en l'assistent. "M'hi trobo bé" (Pilar), "sortia com a més reconfortada" (Roser), són raons suficients per anar a missa, prescindint de qualsevol altra consideració moral. Numèricament la valoració és també la contrària a la del discurs normatiu dels anys 40 i 50. Es valora més una missa de tant en tant a la que s'assisteixi voluntàriament que no pas l'acumulació de misses i altres pràctiques que es facin per obligació o per costum.

En la mateixa línia de la cura per la relació amb la divinitat anaven les repetides campanyes i advertiments contra aquells que ofenien a Déu amb els renecs i les expressions irreverents. Aquest és un tema recurrent en les queixes de la jerarquia catòlica per la incorregibilitat de la gent, especialment dels pagesos. S'intentava erradicar el mal amb campanyes especials d'Acció Catòlica, s'amenaçava amb càstigs fins i tot des de l'autoritat civil i s'explicava la gravetat de la "blasfemia"¹⁵⁷; però no sembla que a nivell de vivència aquesta preocupació fés forat en la consciència de les classes populars. Més aviat hom pot pensar que la insistència de l'Església sobre aquest tema i les amenaces de càstig diví - que en el cas dels pagesos es materialitzaria en seques i plagues, seguint la tradició de l'Antic Règim -, provocava en les classes populars una reacció contrària, especialment en una època de repressió a tots els nivells de la vida pública. Com recorda el Manel, expressar-se amb un llenguatge irreverent podia ser indicador d'un posicionament ideològic, ja que en això es mesurava el grau de respecte a la religió:

"Clar, al poble hi havie molta gent, per exemple, que allí al carrer renegaven, deien tacos i tal. Com que encara hi havie una mica la guerra, diguem...Jo, sense que m'ho diguessin...Sí, potser sí que m'ho van dir, però vaig veure encara qui ere republicà, o roig en aquell temps - lo que sigui com los hi deien - i els altres. Ho notava per la manera de parlar. "

(Manel)

D'altra banda, entre la pagesia la utilització habitual dels renecs era una qüestió plenament integrada en

---

¹⁵⁷ .»Aprovechamos la coyuntura para expresar a los cultivadores de la tierra, nuestra sincera congratulación por la cosecha espléndida que se presenta, y les exhortamos encarecidamente a que den efusivas gracias a Dios Nuestro Señor por esta merced. Los labradores que están en íntimo contacto con la naturaleza y a través de ella conocen a Dios con diafinidad especial y perciben de modo experimental las admirables trazas de su paternal providencia, han de estar animados de un espíritu acendradamente religioso, que se manifieste en todas sus actuaciones. Mientras trabajan en el campo han de tener levantada la mirada interior al Cielo, para el que hemos sido creados y donde gozaremos de una felicidad inefable. Han de evitar con esmero la profanación de los días festivos y más aún el execrable pecado de la blasfemia. Estar recibiendo beneficios inmensos de Dios y ofenderle de una manera tan procaz, es una conducta incalificable que el Soberano Juez sancionará con penas terribles.» DEL PINO, A., «Autorización para trabajar en los domingos, durante la recolección», B.O.O.L., 1959, p.75.

els hàbits del llenguatge, com recorda la Mª Angels:

"Jo tenia un tiet que deie uns disbarats...I cada vegada que ell deie un disbarat, la padrina deie un Parenostre. Claro, perquè saps que passe, que amb les mules i així, n'hi deien de disbarats. I quan en sentie un, ella a resar. "Ai, Déu meu, perdoneu-lo!..." A vegades li deie, "ai, fill meu, no ho diguis això!..." "

(Mª Angels)

Per a la seva padrina l'ofensa que es feia amb paraules s'esborrava també amb paraules; el Parenostre que seguia ritualment a cada reneq esborrava, com una fórmula màgica, el mal comès i les seves possibles conseqüències. Entre els homes però, a qui especialment es dirigia la prohibició de les irreverències, el temor al càstig no tenia el mateix ressò. Només entre les famílies més identificades amb l'Església - com la família del Manel, per exemple - el respecte i la reverència en el llenguatge era un element a tenir en compte.

El discurs de l'Església del Nacionalcatolicisme, i concretament de la Lleida dels anys del bisbat de del Pino, s'incruïu en una espiritualitat clarament pre-moderna. Fins i tot el llenguatge emprat resulta pintoresc si es té en compte que correspon a mitjans del segle XX. Es, per tant, lògic que una de les grans temàtiques tractades i gairebé l'eix entorn del qual gira tota l'espiritualitat eclesiàstica sigui el tema de la salvació de l'ànima.

En els discursos viscuts aquest punt es podria definir com el tema de la por, ja que és per aquesta via per on el sentiment del temor penetra bona part de la religiositat viscuda fins els anys 60-70. El tema de la por seria com la versió popularitzada de la preocupació per la salvació i fa referència normalment a les vivències que s'inscriuen en un context institucional, col·legi o parròquia principalment. Catequesi de comunió i/o exercicis espirituals figuren entre els records més funestos en la vivència de molts informants degut a la pressió a que se'ls sotmetia en dits moments. En general, al marge de fites concretes, el context del col·legi religiós o de la parròquia sol actuar més freqüentment com a via d'entrada de la religiositat centrada en la por i el pecat que el context de la família o altres també informals. Es lògic, ja que són aquells els que de forma més fidel podien i havien de transmetre el discurs normatiu, i de fet aquesta era la seva finalitat específica. Des de la infantesa el contacte amb la parròquia a través de la catequesi proporcionava les primeres nocions més o menys clares del que havia de considerar-se com un marc escatològic. Vida i mort, cel-purgatori-infern, salvació i condemnaió, tot un llenguatge per a delimitar els termes de la vivència religiosa, com recorda haver après el Manel des de petit en la doctrina preparatòria per a la primera comunió:

"Nosaltres me'n recordo que de molt petits anàvem a doctrina. Cada dia mos explicàven...Ere una part divertida i una part avorrida. La part divertida ere la historieta, la història; i la part avorrida ere lo que venie radere. Quan s'acabave la història...Buf!...Algunes eren morals, com aquella de "tal faràs, tal trobaràs", d'aquell home que el porten a l'asil, i després quan li acompanye el seu fill, diu "mira, aquí en aquesta pedra..." Jo me'n recordo, la saps? Un home porte a l'asil a som pare, i després, al cap d'uns anys, lo fill li portave a ell a l'asil. I el vell diu "mira, justament en aquesta pedra vaig aturar-me a descansar quan portava també al meu pare a l'asil". I el fill va dir "ep! A veure si m'hi trobaré jo de vell assegut en aquesta pedra, que el fill m'hi portarà a mi..." I després se'l va tornar a endur cap a casa. Una cosa moral així. Ara, generalment, les històries eren bastant fortes en quant a finals. Aquell que en l'últim moment se'n penedie de tot i se salvave, que havie sigut un...Bueno! Carn d'infern!...Però a l'últim moment...I al revès: d'algú que havie sigut molt bo molt bo, però hi ha hagut un moment que...Passave qualsevol cosa, i es morie, i a l'infern. I mos deien després lo llarg que ere l'infern, i total, que un sentiment...Ere de...Jo me'n recordo que els primers anys, fins lo menos als set, vuit, nou anys, teniem un sentiment de tragèdia, en quant a religió. Una por...Por de que et morissis, de que anessis deixò...Mos deien lo que ere l'infern.. "

(...)

Eren bastant tenses les històries aquelles, me'n recordo molt. També els llibres de l'escola, hi havie llibres que eren...No ho sé si de lectura o de què, que també hi havie històries que eren un semblant, i també recordo alguna així, que també eren tràgiques. I generalment totes tenien lo mateix sentit, potser jo m'hi fixava més que els altres: que la mort sempre venie inesperada. I després, gràcies a l'educació, de que hi ha hagut la mare que ere deixò, o el tal, o el qual, arribaves a salva't, o al revès. Jo recordo ara mateix llibres així, que hi havie un nen que se n'anave cap a casa, pel carrer, i en una banda es veie pues "bar", "bailes"...I ell mirave cap a l'altre costat, i deie tal i tal...Eren unes històries com allò del niño bien educado, el mal educado, però no en urbanitat sinó en com havie de ser el nen...Va ser bastant marcada. Ere una educació molt...Ara, jo ho trobava normal, eh? Natural. "

(Manel)

Els col·legis religiosos acomplien conjuntament amb les parròquies la tasca d'instrucció i d'introducció

dels infants i adolescents en el catolicisme. Entre les seves activitats, els exercicis espirituals anuals són recordats com un moment en què es potenciava especialment la idea de la por i de la condemna com a estímul a la pietat i a la devoció. Cada any, des de la inauguració de la Casa d'Exercicis de la Seu Vella el 1954, s'impartien exercicis espirituals durant una setmana en diversos torns per als diferents col·legis:

"Totes les escoles, de capellans o no capellans - jo estava en una escola oficial de comerç, doncs ja ere, diguem-n'hi, una escola laica -, però totes les escoles, a partir dels catorze anys em penso que ere, organitzaven el que se'n deie uns cursets...Que eren de retiro pràcticament, ere com un retiro que es feie aquí dalt a la Seu Vella, en aquell adosat que hi havia, que hi havia unes monges. Pràcticament tots los col·legis a partir dels catorze anys, ja nos repartien durant tot l'any escolar, un mes pujaven los Maristes, un altre els Instituts, un altre l'Escola de Comerç, un altre un altre col·legi...I una semana mos tancaven"

Aleshores clar, dius ere obligació? No, lo que passe que en aquests anys, catorze, quinze, una semana te la prenies com una semana de vacances, de recreo, "una semana que farem de festa". Llavors la veritat és que pujaves allà pensant això, i els primers...Pues no ho sé, si entràvem dilluns al matí, pues fins dilluns a la nit la cosa semblava així com jarana, no? Però la veritat és que eren terribles, aquelles semanas, perquè quan sortiem d'allà, escolta tu...Bueno, jo recordo que el primer mes després de fer un curset d'aquests, uns exercicis espirituals d'aquests, és que pràcticament de casa a l'església, de l'església a l'escola, de l'escola a l'església, de l'església a casa, comunió diària, visita també diària, allò de la visita a una església...O sigui sorties pràcticament...Canviat.

Clar, sorties canviat perquè el record que jo ara en tinc d'aquells exercicis espirituals és un record de por. Mos fotien por. Fins i tot jo recordo una vegada, el capellà que feie una plàtica, perquè tots los dies, des de que ens aixecàvem al matí fins que anàvem a dormir a la nit, ere habitació, conferència, tancar-se, una altra vegada un altre rollo...Vull dir ere continuo, però és que tots los temes. I recordo una vegada que ens parlàven de l'existència, que el capellà va agafar una corda i una pedra lligada a sota, com una honda, i amb unes tisores va tallar la corda i va caure la pedra a terra i va fer un soroll bastant fort. Clar, ere una capella més aviat petita, un silenci sepulcral, deixes caure una pedra, parlant de la mort i que Nostre Senyor sempre pot tallar la vida de cada un de nosaltres en un moment determinat, cloc, buuum!!...I senties la pedra allà i clar, et quedaves...Osti, perplexe, no? I t'agafave una por terrible, no? Perquè llavors clar, a continuació:"penseu a on anirieu vosaltres si ara moriguessu de cop, l'infern..." bueno en fin, i recordo que sortiem molt atemoritzats. I llavors recordo que durant un mes només visita diària, comunió diària...No ens moviem, ja t'ho deia abans, escola, església, casa. I res més. Clar, al cap d'un mes això passava i naturalment tornaves igual que abans. "

(Robert)

Les fluctuacions temporals a què fa al·lusió el Robert no responen, segons el que sembla desprendre's del seu discurs, a cap reflexió posterior; simplement la por apareix i desapareix més tard. Es pot dir doncs que el discurs religiós normatiu envaeix en certs moments la vivència religiosa de la gent fins que la pressió institucional disminueixi o desaparegui en el decurs de la vida quotidiana. De vegades, com en el cas de la Mª Josep, és ben clara la distinció entre el tipus de discurs que es troba en l'àmbit domèstic i aquell que es troba en l'àmbit institucional del col·legi de monges. I pel que fa a la incidència del discurs sobre la por i la salvació, la dualitat i l'enfrontament entre ambdues postures és explícita:

"Es respirava una mica un ambient...D'angoixa. Una mica, saps? Aquells dies, una mica com si...Als col·legis sempre fas animalades, no? Sí, els hi penjàvem ninots a les monges i els hi feiem les mil i una...Però...Una mica com...Claro, una angoixa, com si...Tot lo que fessis estés malament. Jo conec gent de la meua edat, la veritat, que ho han passat...Fatal! Jo no, perquè arribava a casa i el meu pare me deie:"Deixa'ls estar! No en facis cas perquè són més exagerats..." A casa ere una altra cosa, no vivia aquell dellò de mal i de pecat!...(...)

I bueno, pues, jo me'n recordo la Madre Teresa, que aquella dona és que ere algo...Es de la monja que d'alguna manera guardes més mal record...Des de contar-mos històries de gent que es morie en pecat mortal i que s'alçave!...Històries així, quan cosies, ens en contave cada dia una!...

(Mª Josep)

La preocupació per la salvació i pel més enllà - que és un tema omnipresent en el discurs eclesiàstic dels anys 40 i 50 - xoca amb la marcada "terrenalitat" de la religiositat viscuda en l'àmbit domèstic. En aquest àmbit i en medis populars, cel i infern no passen de ser sovint llunyanes referències de bé i de mal, de premi i de càstig per als infants. Es així com molts ho recorden posant-ho en boca de pares o de padrins per a forçar l'obediència dels nens i evitar les possibles malifetes. L'angoixa amb què aquesta presència de l'infern fos

viscuda varia en cada cas, però la utilització pràctica del mateix en funció d'objectius tan immediats és ja una vulgarització del tema¹⁵⁸.

Com es deia abans, hi havia moments en què les concepcions morals normatives prenen molta força, especialment en l'àmbit parroquial o col·legial. Era generalment en aquests contextos on la noció de pecat mortal i d'infern adquiria una major significació i d'on derivaven bona part de les vivències més "negres" d'aquesta religiositat. La Clara recorda l'angoixa amb què vivia els moments en què sabia que podia morir i condemnar-se per no haver-se confessat a temps:

"Jo me'n recordo que, per exemple, tenia grans sentiments de culpabilitat. I suposo que tota la gent de la meua edat...Feiem examen de consciència, repassant els manaments, on havies pecat i demés. I unes culpabilitats enormes d'haver fet un pecat, i llavors tenir-te que anar a confessar perquè si no estaves en pecat mortal, i passar temporades sapiguent que estaves en pecat mortal i no t'anaves a confessar, i que et podies morir en qualsevol moment...Això ho vivíem, al menos jo, amb molta angoixa. I llavors aquella lliberació que et suposava la confessió, t'anaves a confessar i...Semblava que poguessis respirar tranquil!...Una vegada que ja t'havies confessat, m'entens? I el sentiment de culpabilitat, molt fort sempre. Molt fort sempre."
(Clara)¹⁵⁹

La preocupació per la salvació és un tema que el discurs viscut contempla generalment en relació a àmbits eclesíastics: catequesi, exercicis espirituals, missions, predicacions quaresmals, etc. són els eixos que l'articulen. Fora d'aquí és un tema força ignorat per la vivència popular i, quan apareix, ho pot fer en la seva versió contrària - "guanyar-se el cel"¹⁶⁰ - o bé lligat a alguna vivència traumàtica com la que recorda l'Antoni en la mort del seu pare:

"...va tindre una mort commovedora, una mort que com aquell que diu va morir dos vegades, que el van donar per mort i va arribar el meu cunyat que ere metge, i li va donar una injecció per reanima'l, per mantindre'l calent hasta que haguessin arribat els demés germans i va reaccionar. Va fer una revifada abans de morir, que ens va esgarriar a tots. Perquè estàvem tots alreudor, hi havie els meus cunyats, grans, més o menos escèptics en matèria de religió, i diu "Bueno, ja estàs bé, ja has retornat...". Diu "i tant que he retornat, com que ja era a l'altre món, ja era allà dalt jo..." I ens vam quedar així, un home fred, que mai s'inventave res, sec, pur raciocini només...Diu "ja he estat allà dalt, jo, i no és broma, eh? I no es broma. Cal que us porteu bé perquè no és un cuento això, és veritat". Encara ara se'm posen los pels...Perquè un home que no hi creu, un home fred en aquesta matèria, que tot ho estudiave, enfocave la cosa de tipo religiós des d'un punt de vista merament científic i fred, sense passió, sense...Que et digui això, als moments de la veritat, al moment de la mort, pues et fa esgarriar. I això crec que m'ha marcat per tota la vida. "
(Antoni)

En el discurs normatiu d'aquests anys 40 i 50, el coneixement de la doctrina ocupa també un lloc central. Catecisme i catequesi són elements claus de la formació religiosa i responen a una clara preocupació per l' ortodòxia doctrinal i per la uniformitat en el pensament religiós. Els testimonis d'aquesta època remarquen en

---

¹⁵⁸ Com recorda el Lluís, l'infern era un recurs fàcil que els adults solien utilitzar:»Home, comentaris d'aquest estil, sí que se n'havie sentit a casa, sobretot quan ets petit, doncs sí. Als parents, sobretot aquesta tia, la meua padrina, fins i tot a vegades ma mare m'havie dit «no facis això que aniràs a l'infern!» o «no facis això que Déu et castigarà!» i coses d'aquest estil, no? Ara, un intent de racionalitzar el bé i el mal no ho recordo. Ere més aviat un comentari, sentències d'aquestes, «això no ho facis perquè Déu et castigarà» o «no facis això perquè aniràs a l'infern», i coses d'aquest estil. Aquestes frases les recordo bé, de sentir-les varies vegades.» (Lluís)

¹⁵⁹ El tema de la mort torna a sortir com una amenaça inesperada, igual que en els discursos del bisbe durant la Quaresma es crida periòdicament l'atenció sobre la seva imprevisibilitat. D'aquesta manera s'espera cridar l'atenció dels «despistats» fidels sobre un tema que no gaudeix de massa popularitat.

¹⁶⁰ «Nosaltres ho vivíem de forma positiva, de forma...Encaminar de que ens sapiguessim guanyar el cel. Clar, per guanyar-se el cel també tenies que evitar d'anar a l'infern, no? Perquè si feies un pecat mortal ja no podies anar al cel. Però més que la por d'anar a l'infern, lo que se'ns matxacave més ere la cosa de que si feiem allò ja no podriem anar al cel.

B- Ja, ere més en positiu que no...

M- Sí, sí. No ere una religió angoixant, no. Ere una religió més aviat que et donave una esperança, per a fer pues tot.» (Montse)

aquest sentit la sospita que queia sobre qualsevol intent d'interpretació personal lliure de les Escripures¹⁶¹. Abans que la Bíblia calia conèixer el Catecisme, ja que la primera podia comportar desviacions - i tenia ressons de protestantisme el fet de tenir la Bíblia a casa i llegir-la sense el guiatge d'un capellà - mentre que el segon era la veu de l'Església directament.

"Decían que los protestantes leían la Biblia, y entonces como la leían ellos, nosotros no. Solamente las Biblias que tenían anotaciones y explicaciones abajo...¡Por miedo! No se leía la Biblia. Decían que la Biblia la tenían que interpretar los especialistas, y como los demás no éramos especialistas, claro...El pueblo - que no se hablaba de pueblo - los fieles, tenían que obedecer. Solamente la Santa Madre Iglesia la podían interpretar, y la Santa Madre Iglesia no eran más que los curas y...¡Y ni las monjas! Los curas y pocos más. Los que habían estudiado teología, que la teología de aquel tiempo, me río yo de aquella teología...Y entonces no se podía leer.» (Paquita)

També s'expressava la preocupació per la instrucció del poble en les bases de la fe catòlica i s'atorgava a aquesta quasi un valor moral, ja que es considerava que la gent seria millor com més conegués la doctrina religiosa continguda en el catecisme.

Des de la mateixa preocupació per l'ortodòxia es contemplaven amb sospita els primers intents de diàleg ecumènic i es mantenien postures extremadament cautes on primaven per sobre de tot les consideracions doctrinals¹⁶². A nivell local això es plasmava en la importància de les activitats de formació i educació en la fe que s'impulsaven des de les associacions apostòliques com Acció Catòlica i les Congregacions Marianes. Cercles d'estudi i catequesi per a nens són activitats fonamentals d'apostolat i de formació alhora, que sovint organitzen les parròquies del centre per als barris perifèrics i pobles veïns¹⁶³.

En el discurs eclesiàstic el coneixement de la doctrina era sinònim d'adhesió incondicional als postulats ideològics de la jerarquia catòlica; en canvi, en els discursos viscuts el seu paper pot ser diferent. No sempre l'atenció i la importància que es concedeix a la doctrina implica necessàriament la plena adscripció de pensament a l'Església, sinó que el seu valor pot dependre d'altres consideracions. La Pepita expressa, per exemple, el seu disgust en comprovar que la instrucció religiosa que s'imparteix actualment als col·legis - col·legis religiosos - és més restringida que la que ella rebé en la seva infantesa:

"Si tu avui fas la comunió i la fas a la parròquia, posem aquí mateix a Sant Pau, i tu vas allí a catequesis, t'ensenyaran la doctrina com me la van ensenyar a jo. Ara, si tu la fas, de lo que t'ensenyon

---

¹⁶¹ «Jesús entregó las Sagradas Escrituras a su Iglesia, para que las custodiara e interpretase auténticamente. Nadie las debe interpretar privadamente a su capricho. Por eso, la Iglesia ha decretado que no lean sus fieles ediciones de la Sagrada Biblia en lengua vulgar si no van convenientemente anotadas y censuradas por Ella. Las Biblias protestantes se diferencian de las católicas en que no llevan notas ni censura eclesiástica. Es pecado leerlas o retenerlas sin permiso.» «Ante el día Bíblico», B.O.O.L., 1946, p.194.

¹⁶² «Es totalmente necesaria la particular vigilancia y la dirección de los Ordinarios en lo que toca a reuniones y conferencias mixtas de católicos, que en estos últimos tiempos han comenzado a ser organizadas para promover la reunión en la fe.

Si, en efecto, por una parte ellas dan la ocasión deseada de difundir entre los no católicos el conocimiento de la doctrina católica, que generalmente no conocen muchos, por otra parte, llevan fácilmente consigo graves peligros de indiferentismo. Allí donde se ve surgir una esperanza de buenos frutos, el Ordinario tome medidas para que la cosa sea bien dirigida, designando sacerdotes los más idóneos que sea posible para estas reuniones, que sepan exponer y defender con exactitud y como conviene la doctrina católica. Los fieles, por el contrario, no intervengan en aquellas reuniones sin un especial permiso de la autoridad eclesiástica; este permiso debe darse solamente a aquellos que se conoce estar bien instruidos y fuertes en la fe. S.C. SANTO OFICIO, «El Movimiento Ecuménico», B.O.O.L., 1950, p.114.

¹⁶³ Entre els congregants, per exemple, la catequesi s'extengué a pobles com Albatàrrec, on arribaven en grup i acompanyats del seu consiliari:»Dadas que son las tres y media, el Prefecto toca la campanilla y todos los catequistas suben a la portería y después de hecha la Visita reglamentaria, cogen las bicicletas y emprenden raudos la marcha hacia el vecino pueblo. Todos los congregantes muestran su buen humor, y así entre charlas y cantos se llega a Albatàrrech.

Empieza el catecismo con un Padrenuestro que es rezado por todos con gran devoción, y al momento se hacen cargo los catequistas de su sección correspondiente. Tras una hora de enseñanza se pone fin al catecismo, y después de rezar otro Padrenuestro en acción de gracias y de cantar el Credo se da libertad a los niños, mientras nosotros, terminada ya nuestra labor, entre risas y comentarios nos dirigimos a la ciudad.» ROMAN, «Nuestro apostolado en los pueblos vecinos», SIGUEME, Febrer 1943, p.11.

al col·legi, tu la comunió no la fas com la feiem llavors. Mira, jo a les meves filles los hi vaig preguntar a on la volien fer. I me van dir que la volien fer al col·legi, perquè allí hi havia totes les amiguetes i tot. La fan lo dia u de Maig, totes, a la Catedral. Són a Santa Ana, però ho fan a la Catedral. I veuràs que la catequesis aquella no és la catequesis, inclús te vaig a dir una cosa: les meves filles se saben anar a confessar, perquè jo los hi he ensenyat a anar a confessar. Però si no, les meves filles, quan s'anaven a confessar deien bon dia, bones tardes i s'acabó. I llavors li deien lo que tenien que dir. Així no ere manera. Per això, quan van pujar al meu poble a confessar-se una vegada i van dir bones tardes o bon dia, el mossèn li va dir "a quin col·legi vas?" "A les anes". Diu "no és un col·legi de monges?" Diu "sí". "I no t'han ensenyat a confessar?" Diu "pues no, a mi lo que m'han ensenyat és això". "Pues bueno, bueno, fes-ho com t'ho han ensenyat, però així no és manera". I llavors elles m'ho van dir, i jo els vaig ensenyar a confessar-se com se tenien de confessar-se. I avui poden anar a confessar-se allí on sigo, que saben com se tenen d'anar a confesar.

(...).

La nena d'uns amics nostres va fer la comunió junt amb la meva, però ella la va fer aquí a la parròquia de Sant Pau. Aquella xiqueta se sap tota la doctrina, i sin embargo la meva no. La meva només se sabien lo parenostre, l'avemaria, la salve i el credo. I santo se acabó. Ah, i los diez mandamientos. I s'acabó. Elles no sabien res més. Elles no sabien les obres de misericòrdia, los sacraments...Si se saben los sacraments i les obres de misericòrdia, és perquè jo les hi he inculcat. "

(Pepita)

La Pepita valora el coneixement de la doctrina i de les formes rituals per elles mateixes, donant-els-hi un sentit d'urbanitat i de bones maneres que les persones educades han de conèixer. La seva preocupació gira més entorn de la correcta utilització de les formes que no pas entorn d'una estricta adhesió del pensament a l'espiritualitat actual de l'Església.

La Lluïsa, filla d'una família "autènticament catòlica de tota la vida" - segons la seva expressió - fa al·lusió també amb una certa alarma a la ignorància de la joventut sobre la doctrina del catolicisme:

"No saben res de res! Es que de religió, i de catolicitat, no entenen ni de la missa la meitat! Jo ho veig en les noies de la botiga...Es que no saben res!...Es que no saben ni què és un sant, ni qui és...Res, un desastre! Estan, però peixos de religió, però completament...I són catòlics! Perquè tu no els hi diguis que no són catòlics. En tenim una d'ajuntada, que viu maritalment, i...Es clar, això, a última hora potser arribarà a ser una cosa normal també, perquè a l'últim ja no saps què pensar...Que hi ha un deterioro de la religió catòlica, això ja es veu...No sé si no ens ho hem buscat també nosaltres mateixos, això...Pues aquella...I ella és catòlica, ja em diràs tu...No està casada ni pel civil ni res, està ajuntada"

B- Ella es considere catòlica.

L- Oh, i tant! I lo seu xiquet està batejat, que té un crió, i ella i tant, i farà la comunió...I tant! Doncs això, què li has de dir amb aquesta?...Això t'hi trobes...Jo ho vaig consultar amb un capellà i li vaig dir "és possible això?" "Va, sí, sí, es pot batejar, deixa-ho estar..." Jo, quan veig aquestes coses..."

(Lluïsa)

Per a ella ser "catòlic de tota la vida" és un senyal de distinció i d'identificació. És un escàndol per tant que altres, que mantenen una conducta moral no sancionada per l'Església, pretenguin identificar-se sota el mateix signe que la seva tradició familiar. El fet de "no saber res" de la doctrina catòlica és per a ella motiu suficient per a rebutjar aquesta identificació, de forma que el coneixement de la doctrina i el seu estricte seguiment delimitaria qui pertany i qui no pertany al seu grup.

Fins ara s'han apuntat algunes línies bàsiques que defineixen l'espiritualitat d'aquest moment quant a la relació vertical, però cal tenir en compte també les que constitueixen un discurs normatiu sobre la relació horitzontal. Després de la desfeta del país amb la guerra civil i durant els anys més durs de la postguerra, l'Església presentà un tipus de discurs social en què s'atacava la prepotència dels rics i les seves despeses ofensives als ulls de la majoria de la població. Les publicacions religioses d'aquesta etapa inclouen freqüentment contes i històries morals on es recompensa la caritat i la compassió pels més desvalguts i es condemna la "vida regalada" i la despreocupació dels rics per la sort dels pobres. S'instava també en documents eclesiàstics a les classes benestants a viure en l'austeritat i a compartir els seus béns amb els més necessitats com malalts, orfes o vells. Les associacions de laics amb un objectiu benèfic com les Conferències de Sant Vicenç de Paül, les senyores d'Acció Catòlica, els congregants que treballaven al Centre Pignatelli, denoten que les activitats benèfiques ocupaven un lloc important entre les activitats dels catòlics de la ciutat.

Les parròquies eren també centres de distribució d'aliments i roba per a les famílies més necessitades, especialment als barris que reberen major quantitat d'immigració.

L'Església denunciava l'enriquiment injust dels estraperlistes que acumulaven mercaderies per a vendre

al mercat negre i agreujaven així la situació de la població, que vivia de salaris prou reduïts. La seva visió paternalista de les relacions socials li impedia identificar-se amb un capitalisme que desprotegia els obrers i que augmentava les desigualtats, però alhora es trobava en la necessitat d'afermar reiteradament el seu anticomunisme; de manera que l'única via oberta que quedava era la d'intentar convèncer als rics per a ser més caritatius, ja fos sota l'amenaça de l'infern, ja sota la de la revolució social. Denunciaven doncs els abusos i les falles del sistema, però no el sistema en sí i menys encara el règim polític que el sustentava. En el discurs eclesiàstic el règim franquista era l'àrbitre que vetllava per les immediates necessitats de la població, tot i que no sempre la generositat dels rics correspongués adequadament a les demandes de les autoritats. Per tant, el discurs de l'Església intentaria estimular en els rics els sentiments de caritat i la compassió envers els pobres:

"Aquí no exageramos con imprudencia censurable los defectos que puedan existir en los distintos sectores sociales, exageración que, lejos de producir la aproximación que se pretende, ahonda más las divergencias y enciende más los enconos. Invitamos paternalmente a los acaudalados a que derramen con largueza sus mercedes en la seguridad de que recibirán el ciento por uno de cuanto den, exhortamos a los menesterosos a que agradezcan a que reciben y encarecemos a unos y a otros que estrechen sus relaciones, que se ayuden mutuamente, que queden para siempre fundidos en el ósculo del amor cristiano¹⁶⁴."

Potenciar la caritat en els rics significava alhora potenciar la resignació i la paciència en els pobres. Era l'altra cara de la moneda, tan necessària com la primera per a aconseguir unes relacions socials harmòniques i ordenades dins d'un Estat autoritari. Les virtuts que més clarament denoten aquesta línia de pensament, com l'obediència, la paciència, la resignació, es presentaven com les actituds bàsiques de tot bon cristià i com les virtuts més emblemàtiques dels personatges sagrats - Jesús, Verge, sants -. Sublimant la pobresa s'exhortava a acceptar la voluntat de Déu:

"Habéis de ser agradecidos a Franco y a su Gobierno y habéis de pedir a Dios Nuestro Señor que les ilumine y reconforte para que puedan proseguir su obra de entronización de la justicia social. Habéis de ser agradecidos a las Autoridades y Jerarquías, a las dirigentes de la Sección Femenina que tanto se preocupan de vuestros problemas. Y sobre todo habéis de dar gracias a Dios Nuestro Señor, de quien desciende todo bien, y que os tiene preparada una bienaventuranza eterna si cumplís sus mandamientos. Yo os exhorto paternalmente a que miréis la pobreza y las tribulaciones todas con mirada sobrenatural, porque, si miráis de esa suerte, os parecerán más suaves y sacaréis de ellas los tesoros de vida eterna que contienen¹⁶⁵."

Entre les classes populars aquest discurs es contemplava com una aliança incondicional de l'Església amb el règim i amb els seus agents més poderosos políticament i econòmicament. L'Ani recorda el sentiment de frustració entre els obrers com el seu pare, que en comptes de sublimar aquella situació en termes de sacrifici per amor - com predicava l'Església - vivien la misèria com una fatal maledicció; sentiment de frustració que, lògicament, afectava a les relacions familiars:

"A- Sí que hi havie molts pares que se cuidaven molt dels fills i procuraven que estessin millor, però en moltes cases d'obriers allò és feina de la mare. I és la mare la que havie de cuidar els fills, i la que havie de cuidar-se de la casa...

F- Tenie que guiar-los...

A- Sí, i els havie d'instruir...I el pare, pues mira, si tenie un ratet i si tenie una pela, a la taberna amb los amics. Perquè això ara també passe. Ara se'n van al bar, o se'n van al pub, però abans ere a nivell més baix, clar, de taberna. Que si el got de vi costave deu cèntims, pues mira, se n'avenen allà i passaven una estona esbargint-se de la feina, perquè ere molt dur, guanyar-se el jornal també ere molt dur. Vull dir que això es comprén, una persona no pot estar sempre pensant en la feina, ha de tindre una mica d'esbarjo i mira, los obrers, l'esbarjo d'ell ere això: a la taberna a despotricar d'això i d'allò i dir quatre renecs, i au, se n'avenen a casa una mica alegrets, i los problemes quedaven per la dona. Si hi havie pa se menjave, i si no n'hi havie quatre crits a la dona, o un mastegot, i au, i ja està...Los homes, la majoria dels obrers, en aquell temps, eren així. I ara també passe, n'hi ha de gent que a la dona la tracten a baqueta...Però això moltes vegades ho feie la misèria, la misèria i la desesperació, perquè no tenien cap esperança de sortir-ne d'aquell pou de misèria, perquè eren pous de misèria...I d'això la Iglesia tenie molta culpa. Tenie molta culpa, perquè de banda dels obrers, i per un jornal just i que puguessin menjar

¹⁶⁴ DEL PINO, A. «Discursos pronunciados por el Excmo. y Rvdm. Sr. Obispo...», B.O.O.L., 1955, p.89.

¹⁶⁵ DEL PINO, A. «Discursos pronunciados por el Excmo. y Rvdm. Sr. Obispo...», B.O.O.L., 1955, p.5.

los fills, no es preocupaven gens los capellans. Gens! Ni mica, i mira que ere... Això saps per què? Perquè ells anaven ben tips.

F- Oh, clar...

A- I ells se pensaven que tothom anave tip. I com que al confessorari no deiem "tinc gana"... Al confessorari no anàvem a dir-li "mira, és que el meu pare ha pegat a la meva mare i no tenim pa per menjar". Això no ho deiem. I això és lo primer que s'hagués tingut de dir: "lo meu pecat és que tinc gana". Però això... Això no es podie dir. Claro, com que ja mos havien ensenyat que havíem de tindre paciència, que havíem de callar, que això ere una prova de l'amor de Déu, que el sofrir ere una virtut per puguer guanyar el cel. Sí, sí, ere així, ere així... Estaves mentalitzada, i clar... Com que els homes això no ho sentien, pues tot ere desesperació, i tot eren renecs, i ere la manera, i si algú havie gosat de parlar contra els patrons i de dir que allò no ere un jornal just i tot això, pues au, cap a la comisaria, cap al cuartelillo, i venga tacons. I quan lo deixaven anar l'havien ataconat de tal manera, que aquell home ja no ere bo per aixecar la veu. La vida ere aquesta, durant molts anys."

(Ani i Feliu)

La mateixa idea de caritat té apreciacions diferents des del discurs viscut per les classes populars. En ell no es contempla necessàriament com a virtut moral sinó que en funció de les circumstàncies en què es realitza pot ser vista fins i tot com a ofensiva. L'Antònia, que havia nascut al si d'una família treballadora i immigrant, parla en termes molt diferents de la caritat de les monges del col·legi on estudiava i de la caritat de la seva mare respecte dels veïns del barri, igualment treballadors. La de les primeres és una caritat feta "des de dalt", des de la posició superior de les monges d'un col·legi "de pago" que s'encarregaven de l'educació d'algunes nenes pobres a canvi d'alguns serveis domèstics, cosa que dins del centre tothom sabia. El classisme tan marcat, viscut com un estigma entre les companyes de classes benestants, li feu anar prenent consciència de la seva dignitat obrera:

"A casa meva em van inculcar de que tenia que estar agraïda tota la vida, i que jo era pobra. Lo que passe és que ere una rebelió interna, que mai vaig dir que no, però jo no em considerava pobra, perquè per mi, la paraula "pobra"... Per mi pobre pobre, ere el que no tenia casa, el que no tenia ropa, el que no tenia dinero, el señor que dormía en la calle. Però jo no, jo tenia un llit, tenia a ma mare, treballàvem... I ma mare de tant en tant me comprave roba bonica, o al menos a mi m'agradave, jo no sé si ere de cotó o de licra, o si ere de La Moda o no ere... Després sí que me'n va donar, a mesura que t'anaves fent gran, però allavors no, jo anava i em trobava guapa!... I llavors jo no em trobava pobra, i a més a més tenia casa, i no passava fred a l'hivern, i menjava, i per a mi menjava molt bé... I a més a més també tenia joguines, vull dir que no... Però bueno, és allò... També hi ha una cultura, suposo, soterrada, dels meus pares o d'aquella generació, de què un pobre trabajador era un pobre desgraciado!... I bueno, jo no ho vivia així, però bueno, és allò, vaig entrar així, i diguem que m'ho feien pagar. I inclús, veladament, la monja m'havie dit alguna vegada, que "sí podría ir mi madre a ayudar..." Porque había mucho trabajo en el colegio... Sobretot a netejar els vàters. I això sí que me'n recordo que em vaig rebelar. No rebelar amb arguments, però amb una ràbia... Potser també per caràcter, perquè sóc una persona molt... Amb nassos. I jo li vaig dir a ma mare, perquè clar, ma mare també se va oferir... Però també se va oferir porque ens van dir que claro... "Que tendría que pagar un poco...", això a la millor als dos anys d'anar a escola, "que era muy costoso... Que al menos los libros, o un tanto al mes..." M'entens? I ma mare llavors va pensar: "En lloc de pagar, m'ofereixo jo a treballar sense cobrar, i ja pues soluciono... La nena pot continuar estudiant" Que per ells ere un orgull portar-me a les monges, i bueno, ja està. I jo, d'això sí que me'n recordo que dos vegades... No és que vam tindre una conversa sentades i serioses, amb ma mare, però... Jo, molt enfadada, li vaig dir que ella no tenie per què anar a les monges a treballar. I amb frases dures: "A limpiar la mierda de las niñas bien." Això sí que li vaig dir. "Y menos los wàteres!...", perquè ere un dels puestos més guarros... I em semblave que ere un despreci tan gran a ma mare... A ma mare, no a mi, sinó... I no em feie vergonya de que ma mare netejés, sinó un despreci a ma mare, tindre que anar allà perquè ho demanaven veladament... Inclús jo li vaig dir que si no podien, que jo no anava a l'escola i que em ficava a treballar amb ella. Clar, em van dir que no!... (...) I això sí que és una de les coses que, per dir-ho d'alguna manera, més ràbia m'han fet, no?... Jo no he estat ben tractada en aquest sentit, perquè lo que et deia abans, la monja, encara que ere una bona persona i suposo que ho feie amb bona intenció, o això espero, perquè mai se sap... Per Nadal em feie esperar l'últim dia... Si el dia 22 marxàvem, després feiem una festa, cantàvem cançons, inclús feiem festes de teatre i tot això. Me feie esperar l'última, i em donave una bossa, una bossa amb menjar!... Pues un pot de pinya, un sobre de macarrons, coses d'aquestes. Jo li donava les gràcies - li estava molt agraïda - però a mi m'ofenie. Als meus pares no. No sé per quina raó, tampoc els he preguntat mai... I jo estava contenta pels meus pares, perquè deia "mira, la monja me ha dado esto..." Però a mi personalment no m'agradave, em feie vergonya... Molta vergonya, per això que t'he dit, perquè jo no era pobra i això no ho necessitava. I em

feie molta vergonya i marxava per radere del col·legi per no trobar-me a ningú que em veiés portant una bossa amb menjar. (...) No sé si és que se quería ganar el cielo, o que era un cielo de persona...O solament ho feie per dir "mira, aquesta desgraciada..." Per això també no m'han fet cap gràcia les monges...Ni la religió, mai. "

(Antònia)

En canvi la seva mare practicava la caritat entre els veïns assistint-los quan necessitaven qualsevol atenció sanitària: injeccions, petites cures, etc. La valoració que l'Antònia en fa és totalment diferent, ja que aquesta és una caritat feta des de la igualtat - de treballadors a treballadors - i sense demanar res a canvi, mentre que les monges inicialment no ho feren però a poc a poc anaren demanant contraprestacions diverses:

"A unes altres cases, jo no sé si tu li passaves rosquilles per Nadal a la veïna de baix, però per mi això ere un acte...D'estima, d'acceptació, de moltes coses. I suposo que ere més una vivència de com son els meus pares i com vivien ells...I jo vaig nèixer en aquest ambient de respecte, d'ajuda, de no sé què...Que més que una inculcació d'amor així...No ho sé, suposo que per a ells viure la religió ere això: el respecte als demés, l'ajut...Per exemple, ma mare, pel fet d'haver treballat en un hospital, sabia punxar, ficave injeccions. I ella ha ficat un munt de vegades injeccions, però mils d'injeccions...I hi havie gent que la venie a buscar a les dotze de la nit, o li venien a la una del migdia quan estave fent el dinar, que mon pare venie perquè tenie solament mitja hora per dinar...I mai havie dit que no. Gent, gent que venie amb grans que feien fàstic, i ella els curave a casa...I mai, mai demanar una pesseta, mai."

(Antònia)

Durant els anys 50 i 60 Lleida veié l'arribada de nombroses famílies immigrants que s'instal·laven en condicions precàries pels barris marginals de la ciutat i perifèria. En aquest context socialment difícil hi hagueren persones conscients que calia ser solidaris d'aquells nou vinguts. La Montse recorda com el seu pare, un pagès sense massa recursos econòmics, col·laborava com podia en dignificar les condicions de vida dels immigrants que l'envoltaven. Com a membre de la H.O.A.C., això formava part de la seva vivència religiosa:

"Ere una religiositat que la viviem, autèntica, a veure si m'entens...No solament d'oració sinó de fets, d'ajudar a qui fos. El meu pare...Li deien "el santo". Hi havie una torre en molt males condicions, una torre de pagès que amb quatre reformes van fer cinquanta-dos vivendes. Llavors pues venien els...Sobretot andalusos. Se col·locaven allí com podien, perquè hi havie pisos que entre quatre pisos tenien un aseo...Un wàter. No un aseo, un forat. Amb una cortineta, a fer les seves necessitats...No hi havie aigua, molts no hi havie llum...S'estaven allà una temporada, treballaven com a burros i es canviaven de pis. Menos set pisos o deu, que hi havie una mica més arregladets, ere gent completament de paso. Pues claro, venien carregats de necessitats, no es podien transportar els mobles...Pues venga, al señor F., que ere el meu pare, que de canviar mobles d'una casa a l'altra, sempre sense cobrar ni un duro, i això que nosaltres de peles no en teniem ni una...I cuidant crios de les mares, perquè anessin a treballar, allà a la meua torre de vegades a l'hivern se n'ajuntaven hasta quinze o vint a la vora del foc. Allà els teniem i feiem com a de guarderia. Vull dir ere una religiositat que no abarcava solament la cosa d'oració, sinó que abarcava la cosa de fets, d'ajuda al pròxim. I d'un esperit de justícia i de...D'aquestes coses així, vull dir que ere una religiositat que abarcava la vida sencera. "

(Montse)

"Li deien 'el santo'": això és indicatiu de la valoració que aquells immigrants feien de l'actuació del seu pare. La Montse remarca que la seva família també era pobra i que el seu pare mai no va demanar diners pel que feia pels altres. Amb aquest relat pretén donar una idea de com es concebia a casa seva el que era fer el bé. D'altra banda, la Montse parla amb orgull de l'actuació del seu pare, demostrant així la seva identificació amb ell.

La Maite remet també a fets observats i viscuts en la pròpia família per a il·lustrar com es practicava la caritat en una llar formada per un guàrdia civil, una mestressa de casa i la seva filla:

"Jo algo que a casa de cara al bé he palpat molt, que a casa meua sempre venie molta gent. No sé si t'ho he d'explicar, són coses com a molt de la meua família, ja que ho vols jo penso que és en un sentit de fer-te descobrir el que és el bé. Mira, los meus pares van estar, això jo era molt petita, acollint a una senyora els diumenges a casa, dinant - que no la coneixiem de res - fins que es va morir. Ja t'he dit que erem com a molt familiars, de posar-mos al balcó diumenge a la tarde un ratet...Jo vivia a la travessia de Múrcia. (...) Passave una senyora molt gran amb una botella de vidre, "adios, adios"...Passave,

saludave, perquè vivíem al primer pis. I un dia aquesta senyora els hi va dir al meu pare i la meua mare "no se piensen que es vino lo que llevo". I el meu pare li va dir "no, si no pensamos nada..." I aquella senyora va tindre con a molt interès en parlar amb ells, i els hi va dir que ere cafè. I un altre dia va tornar a passar i els hi va explicar. I llavors va baixar la meua mare, la van saludar, i li va explicar aquesta senyora que tenie un fill, ere de Barcelona, s'havie quedat viuda, se li havie mort lo segon marit també, i el fill havie estat tancat en un col·legi...Total que es va veure a la casa de Misericòrida aquesta senyora, aquí Lleida, sola i sense ningú. I ere diabètica, la senyora Antonia...I aquesta senyora, unes ganes de tindre amistat i afecte, i anave cada diumenge a casa d'una altra senyora que vivie al Pla de l'Aigua, més amunt, i li donave sempre alguna cosa, perquè els diumenges los padrins los deixaven sortir. I llavors los meus pares se'n van compadéixer molt, i la van acollir a partir de llavors los diumenges. Venie a casa meua, i dinave. I jo la recordo com de casa. (...) Va vindre a casa meua fins que va estar malalta, es va posar bastant malalta, jo no vaig anar a veure-la, era bastant petita. I aquesta senyora no es volie sentar mai a la taula i sempre recordo estar sentats los tres a la taula i ella en una punteta, sempre es volie sentar allí. Però després ja es va sentar a la taula (...). Jo la recordo amb molt afecte, però com amb molt afecte de molt respecte, no una relació...Però de molt respecte. Jo no entenia perquè ho feien els meus pares això, no? (...) Es on jo he mamat lo que és el fer el bé desinteressat. La meua mare té com una frase que diu que si la caridad te falta, que no ets res. Jo sempre li he sentit això."

(Maite)

Acollint persones soles i necessitades, i no només una vegada a l'any - com feia el bisbe tradicionalment en l'acte simbòlic d'oferir un dinar a dotze pobres per Dijous Sant, o bé com feien per Nadal algunes famílies catòliques benestants convidant algun pobre a dinar o a sopar - sinó de forma continuada, els pares de la Maite practicaven la caritat de les classes populars per a les classes populars. La caritat que es considera exemplar no és la dels rics - que és precisament aquella que potencia l'Església - sinó la dels pobres envers altres tant o més pobres que ells. L'altra és més una provocació o un insult, no és necessàriament un valor sinó que pot convertir-se en contravalor en el discurs moral de les classes populars.

En aquests discursos es troba també la versió popular de discurs eclesial sobre la resignació dels pobres. Com deia, ambdós aspectes formen part del mateix discurs sobre les relacions socials. Enfront de la resignació i la sublimació en el sacrifici, els discursos presentats hi oposen actuacions concretes que suposen mitigar el patiment i les mancances de la gent pobra. Actuacions que no van en detriment de la dignitat dels assistits, ja que no hi ha lloc a crear una consciència d'inferioritat ni d'un paternalisme complaent.

Un altre eix bàsic del discurs eclesial sobre la moral en aquesta etapa és aquell que configura el discurs sobre la sexualitat. La moral sexual és una preocupació central per a l'Església fins l'arribada del Concili i el desvetllament de corrents progressistes amb altres preocupacions de tipus més comunitari i social. En el discurs eclesial pre-conciliar la "pureza" figura com la característica bàsica que ha d'impregnar les relacions entre els sexes. També amb vistes a aconseguir l'objectiu de moralitzar els costums de la població de Lleida, el bisbat endegà campanyes "pro-modestia" a través de les branques femenines de l'Acció Catòlica, campanyes dirigides fonamentalment a les dones ja que era a elles a qui s'atorgava la responsabilitat de la moral en els costums d'un poble¹⁶⁶.

Com recull C. Feixa dels testimonis orals, "tot ere pecat¹⁶⁷"; la gent recorda aquesta etapa com un moment en què el discurs de l'Església parla molt més del pecat i del mal que no pas del bé. En la qüestió concreta de la moral sexual, la consciència de pecat arribava fins a l'extrem i convertia qualsevol cosa en un problema moral i en l'origen d'escrúpols i culpabilitats. Des dels vestits fins la forma de tractar el sexe contrari,

---

¹⁶⁶ «Encarecemos, rogamos y suplicamos a todos nuestros dilectísimos diocesanos y muy particularmente a las jóvenes de Acción Católica, que forman ya ejército en nuestra Diócesis, que emprendan en sí y en todas las demás jóvenes a las que llegue el radio de su influencia, una diligentísima cruzada en favor de la modestia cristiana, y de la moralización y saneamiento de espectáculos y costumbres, privadas y públicas, como medida eficazísima para que la Santísima Virgen nos escuche y aparte de nosotros el castigo merecido por tantos escándalos y pecados.

Confiamos a la Acción Católica, especialmente a sus Ramas juveniles, la organización y desarrollo de una cruzada pro modestia cristiana, que debieran secundar todas las jóvenes pertenecientes a Asociaciones piadosas, y aun todas cuantas se precian del título nobilísimo de católicas.

A los celosos Consilarios encargamos con el mayor empeño que orienten, impulsen y promuevan con tesón, prudencia y firme perseverancia, esta campaña que tantos pecados puede evitar, y que ponemos bajo el singular patrocinio de la Virgen sin mancha.» COLOM, Amadeo, «Sobre cultos a la Santísima Virgen durante el mes de Mayo», B.O.O.L., 1947, p.71.

¹⁶⁷ FEIXA, Carles, op.cit., p.167.

tot havia de complir els requisits més mínims per a no ser considerat com a pecaminós o com a ocasió de perill. El record que es té d'aquella època en aquest aspecte sembla confirmar el pes del discurs moral eclesiàstic sobre la gent, especialment els joves, a qui s'adreçava específicament des de les revistes d'Acció Catòlica i Congregacions Marianes. La consciència de pecat en el terreny de la sexualitat era prou acusada com per a desvetllar la culpabilitat davant de qualsevol petita infracció:

"Además había una conciencia de pecado...Todo era pecado!...Ya te he dicho, cuantas veces llamé a mis padres por la noche, que me iba al infierno...Vaya tonterías!...Además la sexualidad era un tabú, eso era horrible, allí había todos los pecados que quisieras, y todos a cada momento, nada más que levantaras la vista y vieras algo, ya habías pecado!...Porque ya no sabías si lo habías hecho consciente, si no lo habías hecho consciente, si tal, si cual...Ibas al cine, y un beso ya era un pecao!...El que los novios fueran cogidos del brazo ya era pecao...La manita...Uy! Mejor una distancia entre el uno y el otro, la manita ya era peligrosa, porque de la manita te decían que venía el brazo, y del brazo...Que sé yo, ¿no?...Por eso el noviazgo era un martirio, por eso te digo que los que se hacían novios, de Acción Católica, ya no aparecían...Ya se iban, generalmente ya habías perdido una pareja. Preferían no tener la insignia, porque tener la insignia te comprometía a algo, ¿no? (...) Si iban del brazo a lo mejor, y eran de Acción Católica, y llevaban la insignia, le quitaban la insignia...Ante escándalos - que cualquier cosa era un escándalo en aquel momento - no podías llevar la insignia. Las películas estaban censuradas, del uno, del dos, del tres y del cuatro; pues si ibas a una tres con reparos, pues ya era suficiente como para que te quitaran la insignia de Acción Católica.(...) Cuantas veces, para los actos se ponía, y para otras cosas se quitaba...Llevar la insignia te comprometía pues a ir con la manga hasta debajo del codo, o con chaqueta en pleno verano... "

(Paquita)

S'ha de dir, però, que la incidència d'aquest discurs sembla haver estat major entre les dones que entre els homes, cosa que resulta lògica si es té en compte que a elles es dirigia específicament. Tanmateix, en col.legis religiosos, tant nois com noies reberen la seva influència. En molts testimonis hi ha la sensació que allò era excessiu, que aquella obsessió en el pecat sexual no podia ser més que un indicatiu dels propis conflictes dels seus educadors i que amb tot allò se'ls reprimí sense arribar a entendre massa per què. La confusió augmentava si a més hom es trobava amb una realitat moral diferent a casa i al col.legi, perquè els aspectes més nuclears d'aquest discurs moral eren compartits pels adults - la prohibició de relacions sexuals abans del matrimoni -; però quan d'aquí s'anava passant a altres aspectes que l'Església considerava igualment importants però des de fora es veien com a secundaris podia donar-se la confrontació. La Mª Josep recorda, per exemple, que quan es trobava en l'obligació moral de seguir les recomanacions de les monges per a vestir decentment durant els mesos d'estiu, xocava amb la diferent visió de la seva mare, que evidentment era més laxa que la del col.legi:

"I me'n recordo que mos deien:"A l'estiu no porteu pas màniga curta!". I sempre me'n recordaré que un any, me feie els vestits la modista, i em va fer un vestit molt bonic, amb ratlles blanques i vermelles, i al blanc anaven tot de prensilletes de coloret, i ere amb màniga bufada, eh? Fins aquí però amb màniga bufadeta. I després un escot quadrat. Ara...Tapat! Tu ho veuries i diries jolín tu!...Llarga, que s'anave molt llarga, enagues davall...Vull dir que roba en portaves un futimer.(...) I me'n recordo sempre d'aquell vestit, i jo pues li dic a la mama: "jo aquest vestit no me'l puc posar". "Com que no te'l pots posar?... ", "No, perquè la Madre Teresa m'ha dit..."Ha, ha...Diu "pues ja baixaré jo a parlar amb la Madre Teresa i que es cuidi de casa d'ella!" La meva mare que ere tiessa..."Portaràs aquest vestit tant si vols com si no vols!..." I després ja em passave, com que ja venie l'estiu i dellò, pues ja no hi pensava més. Però clar, com que et deien tot això...I ma mare feie: "Prou d'aquestes històries! "

(Mª Josep)¹⁶⁸

---

¹⁶⁸ L'arribada de l'estiu era motiu perquè anualment s'intensifiquès la campanya moralista de l'A.C.:»Precisamente se aproxima el verano: la época en que el enemigo intensifica sus esfuerzos para combatir la virtud de la santa pureza, la virtud nuestra por excelencia, la que constituye el realce más preciado de la joven cristiana...Bien sabéis que durante estos meses que llegan, todos los artificios del infierno se conjuran contra ella: modas, playas, baños...No hace falta insistir; es una triste realidad, evidente a todo el mundo...Por eso ahora hemos de ser más apóstoles que nunca. Y eso supone separarse bastante de la corriente general; oponer a los criterios paganos, nuestros criterios cristianos, pero no guardados en el fondo de nuestras conciencias, sino vividos y puestos de manifiesto en nuestro modo de vestir, de hablar, de presentarnos, de comportarnos siempre y en todo y en cada uno de los detalles de nuestra vida.

Ya lo sé que todas tenéis idea exacta de cómo ha de ser vuestra conducta...Y también sé que a todas se ofrece una dificultad suprema: el miedo a parecer ridículas...Però, permetidme que os diga que para vencer ese

A través d'aquest fet es pot intuir que la moral del col·legi serveix per a inculcar en els joves les pautes morals de la comunitat; però quan es tracta de confrontar-la amb les qüestions domèstiques són aquestes les que es tenen per bones. La moral que les monges ensenyen a les nenes és vàlida per al col·legi però sota la llar domèstica l'autoritat moral correspon a la família, que contempla com una invasió del terreny particular qualsevol interferència exterior, ni que sigui la de la veu autoritzada de les monges.

La invasió adquireix la seva expressió més conflictiva quan ja no s'adreça als joves sinó a la moral sexual dels adults, i concretament dels matrimonis. El discurs eclesiàstic mantenia al respecte una postura que no començà a canviar tímidament fins el Concili - i a Lleida el Concili fou ignorat fins la substitució del bisbe l'any 1967 - i que consistia en veure en els fills l'única finalitat vàlida de les relacions conjugals. La sexualitat, fins i tot dins del matrimoni, era pecaminosa si no anava dirigida a la procreació. Des d'aquesta òptica, cada família havia de ser com més nombrosa millor i en l'elevat número de fills es trobava una qualificació moral. Evitar els fills era un senyal de degradació, de degeneració moral d'una societat alhora que una font de desgràcies per al país¹⁶⁹. I és en aquest sentit que els discursos viscuts es distancien més clarament de la moral sexual normativa, com es desprén dels testimonis d'informants que d'altra banda es consideren o es consideraven en aquell moment com a bons catòlics. Així ho reflecteix la Pepita, per exemple, fent referència a la mala experiència de la confessió que tingué un cop casada:

"Diu: "confessarse una vez al año por lo menos", no? Bueno, pues és això...Mira, jo sempre he dit lo mateix, l'anar-mos a confessar està molt bé. Vull dir...Si tens alguna cosa greu que hagi fet, o que deixò, estic molt d'acord anar-m'ho a confessar. Ara, jo anar a contar la meua vida, no tinc perquè anar-li a contar a ningú. Lo que faig i deixo de fer, perquè això no li importe a ningú. Però jo com que penso: jo no mato, jo no robo, jo no dono cap mal viure a ningú...No en tinc cap de falta d'aquestes. Sí, penso, què pot ser? Que a vegades bueno...Me'n vaig aquí al radere i a mossèn R. li conta quatre històries?...Pues no les hi puc anar a contar quatre històries, perquè em dirie que això no és...Pues no, jo penso que no tinc perquè confessar-me. Jo agafo, me confesso jo, me poso la penitència que a jo em sembla, i ja està. La penitència que veia que el meu capellà me posave.

B- Et confessaves fins una certa edat...?

P- Fins antes de casar-me, jo anava a confessar i a combregar, a confessar i a combregar. Però perquè llavors, si feies alguna falta, que contaves alguna mentida a ta mare o a tom pare, no? Algunes mentides que no volien dir res, si els feies enfadar o alguna cosa d'aquestes, pues això sí que m'ho anava a confessar. Però no aniré a contar-li ara la meua vida privada a un capellà. Perquè li tinc d'anar, si ja ho sap? Ja ho sap que si estàs casat, los fills no venen per obra de l'Esperit Sant...Perquè a naltros fins ara no, eh? "

(Pepita)

La Pepita fa explícit que el major problema que suposa la confessió és el d'entrar en el terreny de la moralitat de les relacions sexuals. Altres informants femenines en parlen també, si bé sense fer explícit el problema pel tabú que suposa el tema de la sexualitat; però tot i així remarquen que hi ha almenys un aspecte de la seva vida que consideren com a "vida privada", fins i tot privada al capellà i a les orientacions morals que puguin venir donades des de l'Església:

"Ara, jo ara no em vinguis amb confessaments ni punyetes. Des de que em vaig casar, que em va passar un cas, no m'he confessat. Me vaig confessar quan les nenes me van fer la comunió. Des de que em vaig casar fins que van fer la comunió no em vaig confessar mai més. (...) Jo estic tranquil·la de què no faig cap mal a ningú, no faig res. I a casa ho saben, vull dir...Ho saben tots, les nenes, tots, pues bueno, ja que et va passar allò, pues...Me vaig anar a confessar i el capellà no em va tractar...Me va dir unes coses tan enormes que vaig dir, mai més. "

---

fantasma, tenemos medios eficacísimos y sencillísimos.» «Un curso más», FORJA, Juny 1945, p.15. La ridiculització d'aquesta postura venia, òbviament, de la moral popular.

¹⁶⁹ «El mal es grave - irremediable, dicen algunos. - Tarea de la Acción Católica es oponer diques graníticos inmovibles al creciente oleaje cenagoso de ese diluvio que todo lo inunda; inocular espiritualismo en tantas almas ateridas por ese frío positivismo; ponderar a los esposos las grandezas de la familia cristiana y del sacramento del matrimonio, que es su sostén y fundamento; hacer ver a los casados la maldad intrínseca de las prácticas onanísticas o malthusianas - «cosa detestable» las llaman las Santas Escrituras -, según aquellos dos evidentes principios de la más sana filosofía: «No es el fin para los medios, sino los medios para el fin». «No es la operación para el deleite, sino el deleite para la operación».» «Una gran lacra de la familia moderna», FORJA, Gener 1945, p.2.

(Pilar)

"Explicar coses a mi no m'agrada. Una vegada em vaig anar a confessar amb un, me va preguntar coses que no em van agradar i encara menos!...Aquí a Lleida. Los del poble, veus, no ho puc dir mai, però una vegada vaig vindre aquí - que no vull dir qui és - però me va preguntar coses que no tenie perquè preguntar-me. "

(Mª Angels)

Respecte dels homes cal dir que sovint s'ha abandonat la pràctica de la confessió abans que pugui donar-se una situació similar a les descrites. Però el rebuig del discurs eclesiàstic sobre la moral sexual s'expressa ja en el rebuig de la pròpia confessió i en la visió de la confessió i del confessor com el lloc de la repressió per excel·lència de l'Església sobre la consciència de la gent:

"A la confessió, habitualment, hi anaven les dones, i això a mi és una cosa que m'ha ofès sempre molt. ¿Per què les dones anaven a confessar, i a combregar posteriorment, i en canvi els homes hi anaven en molta menys quantitat? Pues segurament la part més feble de la societat és la dona, i en aquells moments encara més, no? Eren les més donades a ser immediatament tocades per l'estructura de l'Església. Segonament, les dones se suppose, des d'alguns criteris eclesiàstics, com l'origen i la portadora del pecat. Jo m'imagino què és el que podien confessar les dones en un confessorari, però fonamentalment suposo que les coses anaven de la seva vida conjugal. I a la vida conjugal sempre hi ha molts conflictes, amb els fills i amb l'home, i en aquelles èpoques de misèria hi havia, suposo, que molts conflictes per qüestions econòmiques. I per tant, què és el que confessaven? Què és el que realment...? Es clar que el secret de confessió i tot això, però què és el que realment sabia el capellà que ningú més del poble no sabia? Aquesta és una cosa que sempre m'ha preocupat molt. Naturalment, sabent com estan les situacions familiars, doncs es domine moltíssim un poble. Un poble, una societat o el que sigui. Però més enllà d'això, que suposo que el capellà no en farie ús - en altres èpoques podie haver-ne fet ús -, però és que això em sembla tremendament indecent. Me sembla tremendament indecent. Que tu vagis...Encara que sigui el representant de Déu, cosa que no em crec, perquè no crec en Déu, però encara que sigui el representant de Déu, que tu individualment hakis d'anar a fer una confessió a un altre individu, investit de no se sap quina gràcia, això em sembla tremendament injust. Hi va haver una època en què es feien les confessions col·lectives; i sempre hi havia problemes perquè tothom pensava que les confessions col·lectives no valien prou, i que després anar a combregar havent fet una confessió col·lectiva...I naturalment, a les confessions col·lectives, tu no confessaves que havies enganyat la teva dona, o que havies enganyat al teu marit, o que li havies demanat a la dona que et fes no sé quina cosa damunt del llit, o al marit que et fes no sé quina altra...Perquè això era un escàndol, no ho podies fer, a més les confessions col·lectives se feien a l'església. I en conseqüència sempre et quedaves moltes coses al pap. Però sí que realment la confessió col·lectiva seria una cosa molt menys alienant, me penso que molt més justa que no pas el fet d'anar-te'n a un confessorari i parlar-ne amb un confessor. Es clar, hi ha una virtut propèdèutica en això, de cura; és a dir si tu tens problemes i els confesses, els expliques, tens menys problemes, la veritat sigui dita. Però bueno, d'aquí a l'abús que a mi em sembla que és el sagrament de la confessió, doncs hi ha un enorme pas. "

(Ferran)

"Un enorme pas" que sovint no es donava, especialment pel que fa als homes. Però com s'ha vist, també les dones assumeixen progressivament la idea de privacitat del domini sexual, de manera que els discursos viscuts coincideixen en mantenir aquesta autonomia bàsica respecte del discurs eclesiàstic. Tradicionalment, fonts eclesiàstiques denunciaven la poca atenció que en les confessions es prestava al tema de la sexualitat¹⁷⁰, la qual cosa solia explicar-se per raó del tabú i de la vergonya que suscitava parlar d'aquest aspecte¹⁷¹. En canvi els discursos viscuts subratllen que la moral sexual de cadascú és un terreny en què l'Església no ha d'entrar; mantenir-hi el silenci, per tant, és un símptoma de dissensió.

IV.3.2. Els valors del discurs moral popular

En els discursos viscuts les concepcions morals que configuren una relació horitzontal són molt més

¹⁷⁰ v. FLANDRIN, Jean Louis, La moral sexual en Occidente, Ed. Juan Granica, Barcelona, 1984.

¹⁷¹ «¿Cuántos resisten a los divinos llamamientos y rehusan o aplazan con impresionante peligro de su condenación eterna el convertirse a una vida sinceramente cristiana, por los apuros y congojas que suscita en su conciencia la confesión de pecados y delitos de cierta índole!» DEL PINO, A., «Circular...Año Santo», B.O.O.L., 1949, p.204.

importants que les que configuren una relació vertical. La moral viscuda, fins i tot en els anys en què el discurs normatiu se centrava bàsicament en la transcendència, prima com a centre de la conducta moral les relacions entre les persones i prescindeix en bona mesura de les consideracions teòriques sobre Déu o sobre la doctrina. Es, per tant, un discurs basat en consideracions de caràcter pràctic més que ideològic o dogmàtic. La relació horitzontal és la que definirà la moralitat, una moralitat eminentment basada en les actuacions concretes que deixa de banda les idees, creences i pràctiques religioses particulars. Aquestes no són vistes com a element necessàriament present en la condició moral, més aviat semblen característiques addicionals que anirien juxtaposades o no a una idea de bondat indefinida ideològicament però centrada en la praxi. El Salvador recorda en aquests termes l'educació moral rebuda a casa durant els anys 50 i 60 en una llar petitburgesa de catòlics practicants:

"Lo que ens deien molt sempre ere l'honestadat. D'això sí que me'n recordo, d'expressions que alguna vegada deien, de ser honrats. Com ho deien?: "Fes bé i no facis mal, que altre sermó no et cal".

(...)...Jo dels moments que recordo de vegades, bonics, ere el diumenge al acabar de dinar. Estàvem a la taula, una estona fins que escampàvem la boira, no? Per lo que es divertie en aquells temps, que ere molt poca cosa, molt limitat. Però sí, entre ells i amb nosaltres, ens deien aquestes coses de l'honradesa, de...L'honradesa ere un tema bastant permanent. En canvi, el tema "missero" no, no en parlaven...De coses de missa, no massa, no... "

(Salvador)

"Fes bé i no facis mal, que altre sermó no et cal": la frase remarca la superfluitat de cap altre sermó en una època en què precisament el discurs moral eclesiàstic atorgava molta importància al coneixement de la doctrina i a l'ortodòxia en el pla de les idees religioses, idees que fonamentalment es transmetien a través dels sermons dels capellans en els actes litúrgics. En aquest sentit, un plantejament com el que es desprèn d'aquesta frase suposava qüestionar el discurs moral normatiu; ignorava també el sentit escatològic dels "sermons" d'aquell moment i convertia el requisit moral de "fer el bé" en una qüestió deslligada de la transcendència i, especialment, de l'amenaça de l'infern. La contraposició entre un discurs normatiu centrat en les idees i un discurs viscut centrat en el fet és una constant en l'espiritualitat o en el pensament religiós d'aquesta etapa. També l'Ernest constata la manca de gruix teòric, i menys encara doctrinal, en l'educació ètica rebuda dels seus pares:

"A veure, a mi em sembla que les inquietuds morals o de manera de ser, de com entendre el bé i el mal per simplificar-ho, me sembla que van venir més d'altra manera que no a través de la religió. No vull dir que no hi tingui res a veure, suposo que sí que hi té res a veure perquè si jo he estat influenciat en un model de societat menys influent, compta tu ma mare i mon pare, en una societat molt més influenciada per l'Església. Almenys molta més influència directa sobre les persones, ara potser té influència en altres nivells.

Però per posar-te un exemple, de mon pare sempre recordo una cosa que deie. Quan eres petit, això que jugaves amb els gossos i els gats, i clar, alguna vegada els hi pegaves, els hi feies mal. I mon pare sempre em renyave, i deie "el qui és capaç de fer-li mal a un gos també és capaç de fer-li mal a una persona". Ho deie en castellà, perquè... Vull dir que potser m'han quedat més concepcions ètiques, no sé si és això o no, més d'altres coses que no les purament que venien d'aquest camp de la religió. "

(Ernest)

Concepcions ètiques que van dirigides bàsicament a evitar el mal, "no fer mal a ningú" sembla ser molt sovint la consigna preferent de la moral viscuda. El món rural del qual parla l'Ernest fonamenta les seves concepcions morals molt més en l'observació de la realitat i en les consideracions pràctiques que no pas en l'ortodòxia doctrinal del catolicisme.

La Mª Angels remarca també la desconexió existent entre "la religió" i els ensenyaments morals rebuts a casa en una època similar. L'honestadat, no fer mal a altres i la unió familiar condensen els principis morals dels seus pares en un moment en què oficialment per a "ser bo" calia complir amb l'Església:

"Mira, a casa meva sempre mos havien dit que havíem de ser honrats i que no fessim mal, això sí. Normalment t'inculcaven bé. No te deien mal...A casa meva no s'ha dit mai mal de ningú. Al contrari. Han set...Ah, i familiars, a casa meva, molt. La família ha set lo més fort de la casa. Tots los germans, eh? Això sí, molt. I sempre mos han ensenyat que no t'abarallessis amb los germans de casa, això sempre. Aquest sentit sí. (...) I jo a casa meva no he vist mai cap baralla de germans. Les normals sí, però vull dir de coses importants no. Jo, que recordi, no. (...) Lo papa sempre havie dit que per ser bo no calie anar a la iglesia. Lo qui vulgués anar pues que anés, no? Però que per ser bon cristià que no

s'havie de fer mal. No utilitzave la religió. "
(Mª Angels)

"Lo papa sempre havie dit que per ser bo no calie anar a la iglesia": el monopoli moral de l'Església catòlica no és complet ni tan sols en els anys de la seva major hegemonia. En la vivència popular la bondat moral segueix essent una qüestió no identificable necessàriament amb el catolicisme, per tant els seus valors mantenen una certa independència respecte dels oficials en la mesura que no arriben a confondre's del tot amb aquests. En aquest sentit es posa de manifest la capacitat de resistència popular a l'onada recristianitzadora de l'Església espanyola dels anys 40 i 50. Sovint, persones d'un mateix context familiar se situen en molt diversos nivells ideològics en funció de la relació que hagin tingut amb les organitzacions catòliques oficials del moment. La Diana, filla de pagesos del Pirineu d'Osca, observa una marcada diferència entre les concepcions morals dels seus pares i les de la seva tia, tots tres catòlics practicants; i ho atribueix al fet que mentre els primers van viure sempre una religiositat tradicional al marge de les organitzacions eclesiàstiques, la segona va tenir contactes amb l'Acció Catòlica i per tant amb el Nacionalcatolicisme militant. Les concepcions morals d'uns i de l'altra seran reflex d'aquestes trajectòries:

"Els meus pares no són persones que presumeixin d'idees ni de principis, per això, perquè no és un personal que tingui molta cultura. És molt intuitiu tot, i jo suposo que la seva vivència religiosa és una mica com la meua de petita. A un nivell molt de sentits. Clar, vius enmig d'una Naturalesa tan potent, diguessim, que d'alguna manera t'obliga a pensar aquestes coses, no? Qui ho ha creat, qui ho ha fet, mira qué bé que funcione, que tot té les seves lleis...Es que ho veus, és cada dia, és patent...I allò que sembres i creix...Ho pots palpar, una cosa que fa pensar és que es palpe. O els mateixos fenòmens naturals, les tronades, aquestes coses es viuen tant i de tan aprop que obliguen a pensar per força, no? Però...Suposo que és aquest tipus de vivència religiosa la que tenen, la historieta que els hi han contat a l'església i la seva pròpia vivència d'aquest tipus.

Són bastant religiosos a casa meua, són practicants. El meu pare és molt creient però no és gens dogmàtic, és molt respectuós. En canvi la meua tia és totalment dogmàtica, a més que s'ho creu tot, fins i tot lo de l'infern i totes aquestes coses tan elementals que dius "bueno, per favor...On aneu amb aquesta història?..." Ens en riem tots ja...

(...)

Quan la tia diu que jo em condemnaré la meua mare diu "no, pues si ella és molt bona, si és una persona molt bona, si fa sempre lo millor que pot..." Però veus, ella ho veu clar perquè no segueixo...Ja saps que per anar al cel, segons el dogma, s'ha d'anar a missa els diumenges perquè si no cada diumenge és un pecat mortal, que a més jo no tinc cap obligació...Bueno, la pura fórmula...Que ma mare, que no té formació, és molt més capaç de fer l'abstracció i de dir "què dius, anar a missa? Què tonteria...Si és una persona que no fa cap mal a ningú, com s'ha de condemnar?" Es una altra visió. I mon pare només te diu que rese per tu i que segur que Déu existeix; però no és dogmàtic tampoc i te deixe fer, "tu veuràs, segons els teus principis".

(Diana)

La moral viscuda per les classes populars sovint es construeix no sobre un cos ideològic sòlid sinó sobre altres consideracions de caràcter molt més pràctic. En aquest sentit, quan la gent es planteja la consideració moral de fer el bé i evitar el mal no ho relaciona necessàriament amb cap noció de salvació o de condemnaió després de la mort; en molts casos fins i tot el tema de la transcendència i de la mort sota una concepció cristiana és totalment estrany i no s'assumeix o resta en interrogant. L'escatologia cristiana clàssica és l'aspecte més marginal de les construccions morals viscudes per les classes populars en aquesta etapa, i més com més ens apropem al Concili i post-Concili, o almenys d'una forma més explícita. Però com s'ha vist en els exemples assenyalats, també durant els anys 40 i 50 hi havia una visió popular de la moral que ignorava l'insistent discurs de l'Església sobre el bé i el mal com a llindars del cel o de l'infern.

En uns anys de greus dificultats econòmiques per a les classes populars com són els anys 40 i 50, l'honradesa esdevingué una peça clau en les concepcions morals de la gent. Això no vol dir que abans no ho fos, més aviat sembla una constant en la mentalitat popular, però en qualsevol cas ser honrat era un element bàsic en la qualificació moral de les persones. I ser honrat era un fet relatiu a les coses materials ja que significava no estafar, no robar, no vendre els productes a preus abusius, no practicar l'estraperlo enriquint-se a costelles dels altres, pagar un jornal just als treballadors. En un moment en què s'exalta i es pretèn sublimar des del discurs oficial la precària situació econòmica del país amb discursos grandiloqüents i espiritualistes - la "reserva espiritual de Occidente" - les concepcions morals populars no ratifiquen aquesta fugida de la realitat sinó que posen l'èmfasi en una visió del món molt més tangible i material. La importància que tenia entre les classes populars el valor de l'honradesa es reflecteix en l'actitud que el Josep M^a recorda en la seva mare davant de

l'educació moral del fill:

"Jo crec que en el fons, naturalment, ella hagués estat molt més feliç i molt més contenta que m'hagués assemblet a ella que no amb el meu pare, però ella ho tenie tan assumit això, perquè jo crec - la mare, tots ens creiem que les nostres mares són excepcionals - que ere d'aquesta categoria de creients que et dic, doncs tenie la comprensió i tenie...Es lo que alguna vegada jo sé que havie dit de mi: "jo no miro les vegades que va a missa sinó que miro la seva vida. I com que la seva vida és conforme a lo que jo penso doncs jo estic tranquil.la". I mai tampoc m'havie pressionat, mai. Ara, potser aprofitave quan era petit en algunes ocasions...Què et dire? A vegades allò dels pobles, que vas a agafar raïm, i ma mare em feie "bueno, però te n'adones bé que això és robar?", i recordo que hi havie una frase que me la repetie cent vegades, que "qui robe un ou robe un bou", no? Es una frase que tinc gravada, que ella sempre em repetie. Ella, sense que jo anés a missa, però em va donar una educació molt estricta en aquest sentit moral. "

(Josep M^a)

També el Joan recorda el valor que l'honradesa tenia en la societat pagesa on ell visqué la seva joventut. En presenta segurament una imatge idealitzada, però és interessant observar l'ordre d'importància que segueix en la seva escala de valors el fet de ser honrat i el fet de conèixer i seguir estrictament les directrius de la doctrina catòlica:

"No se sabien els deu mandaments però sabien les deu formes de ser honrat, honest...Tindrien els seus defectes però eren molt més seguidors de la honradés que ara. Ja et dic, no sabien els deu mandaments però sabien les deu formes de viure honradament, socialment, en família, en religió i en amistats. Antes no calie firmar documents, ni lletres, ni talons ni res. Se deien "me pots deixar quaranta duros?" i no calie ni donar-se la mà, se deixaven quaranta duros i l'altre patie tot el temps per tornar-li quaranta duros. Ara et deixen quaranta duros i el que pateix és el que els ha deixat, el que els ha recibit no. "

(Joan)

"No se sabien els deu mandaments, però sabien les deu formes de ser honrat, honest...": en el seu discurs la doctrina apareix com un element superflu i innecessari, mentre que allò fonamental és l'honradesa en el tracte amb els altres, i en especial pel que fa a les transaccions econòmiques. Els rics resten al marge d'aquest discurs moral ja que ells, per la seva posició estructural, no poden ser honrats. Seran, en tot cas, caritatius. Però, com es veia en el capítol anterior, la caritat és un element ambigu en el discurs moral popular. Les classes populars en canvi, tenen la característica exclussiva de poder ser "pobres, pero honraos". Els que no foren honrats es convertiren en rics, sembla ésser el contingut latent d'aquesta expressió¹⁷². D'altra banda, quan el Joan estableix un paral·lelisme entre els "deu mandaments" i les "deu formes de viure" està implícitament presentant un codi de conducta moral paral·lel a l'eclesiàstic; un codi que en aquella societat servia per a conviure, mentre que l'altre probablement era aliè a les necessitats d'aquell context.

La importància del valor de l'honradesa - en un sentit bàsicament econòmic - en les concepcions morals populars podia afavorir el camí cap a una ètica social que el discurs del nacionalcatolicisme ignorava. El sentit igualitari dels corrents renovadors del Concili connectà amb àmplies capes de la població perquè el seu discurs s'assentava sobre valors propis de la moral de les classes populars¹⁷³. Es precisament la descoberta de l'ètica social allò que més s'enfatisza en els records de la gent sobre el temps del Concili. Aquest és recordat com un moment de molt dinamisme intern al si de l'Església i alhora de dinamisme entre els laics, principalment entre

---

¹⁷² Com recull R. Vinyes en l'estudi de la cultura comunista a Catalunya, la cultura popular identificava de forma més o menys explícita la riquesa amb la maldat moral:«El més remarcable i sòlid en la relació entre els continguts igualitaris de la cultura popular i la conformació de les bases ètiques i morals del comunisme i el socialisme moderns, s'explicita en la connexió amb un filó argumental característic i essencial de la cultura popular: la denúncia d'una manera de procedir que obté beneficis materials a través de l'engany i la violència, una crítica que proposava en la rondallística i la literatura de canya i cordill una alternativa moral, una conducta social realment inversa: amb el treball, l'esforç, la bondat, el sacrifici, s'obté el desitjat; mentre que amb l'engany per malvolença, el càstig, la mort, o pitjor, la tortura eterna, la condemna històrica.» VINYES, Ricard, La presència ignorada. La Cultura Comunista a Catalunya (1840-1931), Edicions 62, Barcelona, 1989, p.30-31.

¹⁷³ Contraposant-la a la moralitat del col·legi centrada en la idea del pecat sexual, la Mª Josep descriu així la moral trasmesa a casa pel seu pare: «Lo pare sempre: «Fer mal als demés és...! Que el veí de davant el pispe un altre». En això sí que mos van pujar. Mos van pujar en parlar amb tothom i en saber tractar amb tothom, tant per sobre els de dalt, com de baix...» (Mª Josep). La idea d'igualtat i d'honradesa hi és present com una prioritat, ja que tant els de «dalt» com els de «baix» de l'escala social mereixen un mateix tracte i consideració en el discurs moral del seu pare.

aquells que s'havien integrat d'alguna manera en la militància activa. El discurs d'aquest moment atribueix a la figura de Jesús i a l'Evangeli un sentit clarament igualitarista; Jesús és considerat fins i tot com el primer comunista de la història, el primer anivellador i legitimador de la igualtat:

"La base del cristianisme la trobo perfecta. Jo considero que Crist va ser lo primer comunista que hi va haver. Volie la igualtat per a tots, que tothom tinguessam...Bueno, jo considero que ell pensave - aquest ell que pot ser Crist o pot ser Déu o qui sigui - lo que volie ere una igualtat per a tothom. Això està molt ben pensat, però no està practicat avui dia, perquè les altes directrius de la Iglesia ja són los primers que no practiquen. "

(Teresa)

"Si un agafe l'Evangeli i fa un estudi de com se vivie el cristianisme quan realment va sortir, pues coincideix molt...Jo estava afiliada en un partit comunista, i realment la pràctica que jo tenia del cristianisme, allí on me portave a mi el cristianisme, ere al mateix lloc on me portaven els partits comunistes. O sigui, la idea de la justícia, de la igualtat, de la llibertat; aquestes coses es poden veure reflexades dintre del cristianisme. De que les coses siguin en comú...La primera idea que surt a la història del món de que les coses es tenen que tindre en comú és del cristianisme. Lo que passe que després això s'ha quedat en paraules, de fets no n'hi ha. "

(Montse)

La Montse argumenta aquesta idea basant-se en la pràctica de les primeres comunitats cristianes de posar el béns en comú. Però més enllà d'aquest argument, la figura de Jesús s'assimila a la idea d'igualtat sense necessitat d'utilitzar arguments bíblics ni teològics. Simplement es dona per evident. Hom pot pensar que la concepció de Jesús com a anivellador era present en medis populars des de molt abans que el Concili revaloritzés la dimensió social del cristianisme¹⁷⁴. El Jesús que s'havia presentat des del discurs eclesiàstic, especialment el Jesús "manso y humilde" del nacionalcatolicisme, no sembla haver tingut plena acceptació en les concepcions populars¹⁷⁵.

Els grups més actius d'aquests anys decantaren la seva espiritualitat en una línia bàsicament social. El trencament que això suposava respecte del Nacionalcatolicisme era radical, tant per la proposta d'un nou ordre igualitari com pels valors democràtics que es potenciaven des dels moviments cristians conciliars. Moltes persones, sobre tot joves, s'identificaren amb el cristianisme progressista dels anys 60 perquè recollia les aspiracions d'apertura i llibertat que el règim negava:

" Vam descobrir que la religió només tenie sentit quan podie ser redentora, redentora aquí, no redentora allà. Que la religió tenie sentit quan podie redimir a l'home aquí, i que podie alliberar a l'home aquí. Ja en parlariem si a l'endemà allà l'alliberarie o no l'alliberarie, però s'havie de lliberar a l'home aquí.

Aquesta filosofia és la que als anys seixanta hi havie per Barcelona. I això, com que ho enteniem molt clar, va ser la descoberta més important. Es a dir, la religió té sentit quan tracte d'alliberar a l'home. I lliberar-lo de tot, i fins a tot; fins allí on pugui, i de tot. Clar, l'ambient ajudave també a aquesta religiositat, perquè clar, amb un sistema polític opressor, amb una manca de llibertat, escolta, aviat feies amics, i tot se barrejava i tot alliberave. I per aquí, d'alguna forma, vaig viure molt la religió, com mai l'havia viscut. I bàsicament la descoberta o el principi que en aquells moments manave ere aquest.

---

¹⁷⁴ Aquesta concepció de Jesús s'emmarca en una lectura de l'Evangeli en clau igualitària, presente en la cultura popular con a assenjala per exemple I. Terradas quan observa el paper de la religiositat en la Revolució Francesa: «Aparte del impulso concedido a las ideas y al espíritu del evangelio por los sacerdotes revolucionarios, la aceptación popular de las máximas del Evangelio se debía también a una tradición de ideas de igualdad relacionadas con «el verdadero sentido del Evangelio para el pueblo». Esto es lo que se plasma abiertamente en las populares estrofas del Ça ira: «¡Ah!, eso irá, eso irá, eso irá. / Siguiendo las máximas del Evangelio / ¡Ah!, eso irá, eso irá, eso irá, / del legislador todo se cumplirá, / al que se eleva se le bajará / y al que se humilla se le elevará. / ¡Ah!, eso irá, eso irá, eso irá. / El verdadero catecismo nos instruirá». TERRADAS, Ignasi, Revolución y Religiosidad, Alfons el Magnànim, València, 1990, p. 73.

¹⁷⁵ La mansuetud i docilitat com a característiques bàsiques de la figura de Jesús es remarcaven sobre tot entorn de la devoció al Sagrat Cor: «Nuestro Señor Jesucristo nos muestra como cualidades las más típicas y características de su corazón la humildad y la mansedumbre en aquellas memorables palabras: Aprended de mí que soy manso y humilde de corazón. (...)

Sería un modo de honrar durante el mes de junio al Sacratísimo Corazón de Jesús muy grato para El y en extremo provechoso para nuestras almas el esmerarnos en la imitación de esas dos virtudes fundamentales en la vida cristiana y que son como el nimbo inefable que orla el Corazón Divino.» DEL PINO, A., «Circular...Mes de Junio», B.O.O.L., 1953, p.685-686.

El problema és que la religió té que alliberar aquí, té que redimir aquí, el missatge religiós té que ser un missatge de llibertat i d'alliberament de l'home, com a persona i com a grup, com a col·lectiu, i per tant això té que ser aquí. (...)

Ja no ere només "jo he de fer això perquè quan em morgui..." Ja no ere parlar tant de la divinitat, ni parlar tant del més enllà sinó que ja ere parlar molt més del que tens aquí, no? I que per tant hi haviés algo, unes injustícies, unes desigualtats, amb les quals naturalment l'Església, com a capdavantera, d'alguna manera tenie que lluitar-hi. "

(Robert)

Com diu el Robert, "aviat feies amics", és a dir era fàcil trobar punts d'unió i de solidaritat entorn d'una idea que ja gaudia de prestigi en la vivència religiosa popular. La "communitas" conciliar d'aquells anys contrastava amb l'encarcerada "estructura" del Nacionalcatolicisme. Es produïa així el trencament amb un discurs religiós normatiu espiritualista que primava quasi exclusivament els valors de relació vertical. El discurs religiós dels que visqueren aquesta etapa des de l'avantguarda progressista presenta un trencament total amb l'espiritualitat oficial del moment ja que contempla bàsicament valors de relació horitzontal i deixa totalment de banda les implicacions transcendents de la moral i l'escatologia:

"Jo, de bon començament, estava molt enamorat de la figura de Jesús, i potser per això et dic que si jo hagués agafat aquest compromís sé que me n'hauria hagut d'anar a missions, i probablement als llocs on més dura és la vida. A mi em va entusiasmar molt la figura de Jesús, el fet que fos tres anys la seva vida pública un compromís total, absolut i rotund amb la causa dels pobres. Jo interpretava i segueixo interpretant l'Evangeli d'aquesta manera, no? Doncs em va entusiasmar moltíssim.

Ara bé, creure en la redempció, i fonamentalment creure en el pecat, i per tant en la possibilitat de remissió dels pecats, aquesta és una cosa que no em va acabar d'entrar mai. Es una cosa que la tenia molt col·lateral al meu cervell. I que posteriorment, pensant-hi molt, doncs encara és més col·lateral. Vage, jo el que no he cregut mai, primer és que hi hagi un cel i que hi hagi un infern per contra; tampoc no he cregut mai que després de la mort hi hagi una altra cosa, i per tant, és clar, ja se m'ensorre absolutament tot.

L'únic que puc salvar de la religió és el compromís dels primers cristians, el compromís de Jesús, aquests compromisos que l'Església va fent renovadament i constantment, que em sembla que és encarrilar l'Església just en la seva missió més essencial. En la resta, en les qüestions de fe, jo no n'he tingut mai cap. "

(Ferran)

L'Església catòlica en general i l'Església espanyola del franquisme en particular, han estat històricament marcades per la característica de la jerarquització. Fins el Concili Vaticà II no es començà a plantejar una certa democratització interna de l'Església i la necessitat de donar veu als laics, que fins aleshores havien estat considerats incapacitats per a parlar sobre qüestions de fe o de moral. El monopoli moral i doctrinal de la jerarquia era així qüestionat des de dintre, i l'Església mateixa començava a ser considerada com un conjunt en comptes de reafirmar-se la tradicional separació entre un clergat dirigent i uns fidels sense legitimitat per a expressar-se. Al marge de la sort que hagi tingut aquesta posició en l'evolució posterior de l'Església, i al marge també dels continguts concrets dels textos conciliaris sobre aquest tema, el cert és que el moment del Concili representa el punt on s'enceta el debat sobre la democràcia dintre de l'Església.

Però en la vivència popular de la religiositat la tradicció antijeràrquica és un element que no apareix per primer cop els anys 60 amb l'arribada del Concili. Hi era ja present abans, si bé no podia expressar-se amb un llenguatge o una terminologia com la que després construirien els moviments conciliaris. I evidentment tampoc no podia expressar-se de cap manera en l'ambient religiós dels anys 40 i 50 - sobre tot en la immediata postguerra - per raó de la simple repressió. A l'Espanya nacionalcatòlica l'Església accentuà tant com li fou possible la jerarquització i el control sobre qualsevol opinió que no fos conforme amb les directrius oficials. L'estructura piramidal de l'Església era inqüestionable en un país on la jerarquització marcava totes les estructures de la vida social. Entre les organitzacions religioses de laics, la "Acción Católica Española" i els "Cursillos de Cristiandad" - el moviment popularment conegut com "De colores" - representarien el seguiment estricte d'aquesta línia. Quan posteriorment durant els anys 60 sorgirien altres moviments tant d'adults com de joves amb una concepció de l'Església menys estructurada i jeràrquica, fàcilment es donaria un clima d'enfrontament entre ambdues tendències, més quan la primera seria plenament recolzada per la institució eclesiàstica. De la segona n'és un bon exponent l'escoltisme de finals dels 60, que a Lleida tingué constants conflictes amb el bisbat i se situà en una línia radicalment conciliar. El Josep recorda un incident significatiu entre l'escoltisme, catalanista i democràtic, i l'Acció Catòlica, fidel representant de la jerarquia i de la línia diocesana:

"Recordo una assemblea que van fer al col·legi "l'Ensenyança", que van convocar els jefes de l'Acció Catòlica que eren uns carques, que volien portar el Blas Piñar a fer una conferència i no sé qui els va convèncer de que això ja no es feia, que ara el que es feia eren convivències de militants. Van quedar escaldats que no ho van tornar a fer mai més. Van fer un sistema Pax Christi, reunions de grup i després posar-ho en comú. Pues vam fotre un ciri d'aquí t'espero. Perquè ells no sabien de què anava i nosaltres nos van reunir la vigília al local de la J.O.C. i vam conspirar i nos vam preparar tot el tinglado i vam fotre llenya a base de bé. Així a nosaltres nos semblava que feiem avançar l'Evangelí, fotent llenya als tios aquells, ha, ha...Jo suposo que lo interessant d'això seria que ho vegués des de la perspectiva d'una persona adulta que nos veués bellugar. Per exemple un senyor de la H.O.A.C.. Lo que passa que no hi tenia massa contacte. Perquè - jo a vegades hi penso - no sé distingir, i no sé si es pot, lo que era l'eufòria contestatària dels divuit anys i lo que...Es a dir, confonem una mica tot. Quan nosaltres li vam ensorrar l'assemblea d'Acció Catòlica al senyor Portugués - naturalment en nom de l'Evangelí -, no sé...A un xaval de divuit anys, si pot fotre llenya a un de gran, és fantàstic. I en algunes ocasions ho feiem impunement. Lo que passa que no ho feiem a la pocassolta, no anàvem a rebentar-li l'acte, allà a cridar "eeeh!..." No. Nosaltres anàvem allà amb l'Evangelí, amb el concili, amb la contundència...! I amb allò li ensorraves l'acte, i ademés en català. I li ensorraves l'acte. Bueno, l'acte es feia, i d'una vivacitat...I la gent que a vegades venia, gent gran que no sabia..."Així nois, així...! Que el jovent que ara puja..." Què collons del que puja ni el que baixa, els tios de divuit anys sempre han set uns exaltats, i ho seran, lo que passa que barrejàvem les coses, no? No ho creus una mica així? (...)

La gent de la H.O.A.C. pensaven igual que nosaltres...Més catalanistes que nacionalistes, eh? Pensaven igual que nosaltres, però és clar, ells no podien montar un ciri. Perquè era gent gran. I a un senyor de cinquanta anys o de quaranta...No hi estaven acostumats tampoc. Clar, llavors nosaltres vam arribar allí a "l'Ensenyança" a l'hora de posar les coses en comú i es va alçar el R. que era fill d'emigrants, a casa seva parlaven en castellà, i va dir: "ja em perdonaran" - perquè llavors se demanava perdó - "però jo la intervenció la faré en català perquè els apunts els tinc en català i ara no ho sabia traduir". Quan tot se feia en castellà. I segurament va ser la primera vegada a la posguerra que a l'Acció Catòlica de Lleida es va parlar català. Nosaltres no havíem conspirat perquè es fes en català, però com nosaltres les coses sempre les feiem en català, per què aquí no s'ha de fer en català? Era així de natural. I el tio va parlar català. I els tios es van quedar..."Osti..." Però ningú no es va atrevir a dir res, és clar, perquè es feien misses en català. A continuació d'ell venia jo que com havíem conspirat...I és clar, tenia els apunts en un català infame, però també els tenia en català. Com ell havia dit que ho tenia en català, òbviament, jo llavors encara més: "jo també tinc els apunts en català", i també en català. Va donar la sort que al radere venia un altre company escolta que era aragonès, i que tenia els apunts en castellà, i va dir que com que també tenia els apunts en català i que com que tampoc els podia traduir ho faria en català. I l'assemblea a partir d'allí es va fer en català i castellà indistintament, i tothom va parlar la llengua que va voler. Clar, la gent que era d'Acció Catòlica, catalana, que mai s'havia atrevit a parlar el català, "molt bé, nois! Molt bé, nois!"...Després ells no ho farien, i segurament tampoc pensàvem que allò era un combat contra un règim que...Simplement que se recuperava una certa normalitat. Clar, tu als divuit anys, que vas allà, li fots canya, i ademés hi hagin senyors que diguin "molt bé nois, aquest jovent si que..." Pues què? El pavo real, tu. El pavo real. Lo que passa que t'ho creies, després amb els anys dius "osti, t'ho vas passar molt bé, però és clar, no n'hi ha per tant. De generació heroica, ni bufa. T'ho vas passar bé i punto. "

(Josep)

El Josep ho analitza ara amb la distància dels anys i se n'adona que en aquella contundència conciliar s'hi barrejaven molts factors. Però el que aquí interessa destacar és la reacció de la gent adulta d'Acció Catòlica, és a dir dels elements no dirigents que mai no s'havien manifestat explícitament en contra d'un ordre imposat per la pròpia organització. I tanmateix cal preguntar-se on se situaven realment i fins a quin punt havien assumit la ideologia de la institució, quan davant de la intervenció dels joves es manifesten d'acord amb la seva reivindicació. Sota l'aparent conformitat, per tant, perviuen gèrmens de contestació que enllacen amb el clima d'apertura conciliar.

De la mateixa manera, a principis dels anys 70 es podien donar situacions tan insòlites com la que explica la Montse. La protagonista és una dona, laica i jove: tres característiques que històricament han situat aquesta categoria de persones en una posició subordinada dintre de l'Església. I en canvi ella s'enfrontarà a la jerarquia de l'Església representada en el bisbe, màxima autoritat de la diòcesi:

"Jo, cap als anys setanta, o setanta-tres, setanta-quatre, abans de que es morís el Franco, vaig tindre una discussió amb el bisbe, que el vaig fer posar vermell com un pebrot...Resulte que li vaig preparar una certa trampa. Tenia jo un grup de joves, que ens reuníem a Santa Maria Magdalena...Llavors

començava jo a estar posada en política, estava a la H.O.A.C. però estava també posada en política. I els vaig vulgure demostrar a aquest grup de joves que els caps de l'Església no eren honestos, per dir-ho així.

Llavors va fer una visita pastoral a Santa Magdalena, com que nosaltres erem un grup d'allà, pues li vaig sol·licitar una entrevista. I per a puguer demostrar que realment, encara que ho trobessin malament, per estar bé amb les autoritats i per a conservar uns privilegis polítics i econòmics, feien coses que ells mateixos veien que anaven en contra de la religió. Que això és una falta d'honestetat, per aquest motiu vaig preparar l'entrevista.

Nosaltres no sé si erem cristians o si no ho erem; la veritat és que ho qüestionàvem tot i parlàvem de tot. Tampoc no erem anticristians, però allò que ho qüestionem tot, no? Llavors li vaig començar dient que com és que els capellans que havíem tingut els moviments catòlics, cristians, d'obrers, pues acostumaven...Els enviaven cap a Cali, cap a Colòmbia, tots els que destacaven una mica i es posaven a favor del treballador, pues els enviaven cap a les missions i així això se quedava més tranquil. I pues clar, pues que si "això ells ho demanaven"...En això no el vaig puguer agafar, se'n va sortir molt bé...Clar, d'això fa molts anys i ja no ho recordo tot exactament, no? Però lo que sí que li vaig tirar en cara, que no feie pas gaire temps, potser feie sis o set mesos, es va inaugurar la Banca Catalana i es va inaugurar també l'edifici del sindicat vertical, i el bisbe el va anar a beneir.

Llavors jo li vaig preguntar si ell creie que els obrers teniem dret a tindre uns sindicats lliures. I va dir que sí, que sí...Que si això entrave dintre d'un programa de l'Església. O si això anave en contra. Que no, que no...Llavors clar, quan li vaig fer confessar, pues li vaig preguntar que com és que havie anat a beneir lo sindicat vertical. Si ell realment creie que la persona tenie dret als Drets Humans, perquè allí teniem la carta dels Drets Humans, quan parlàvem amb ell teniem els Drets Humans, saps? I jo lo primer que li vaig preguntar si ell estave a favor dels Drets Humans i que sí, que sí...I clar, tot lo que anave en contra dels Drets Humans li vaig tirar per cara. I llavors se va posar molt sulfurat i les últimes paraules que em va dir és que ell a mi no em considerave cristiana i que jo no hi pintava res a dintre del catolicisme. Que ell no em considerave a mi cristiana, que aquestes idees no eren dignes d'un cristià. I clar, llavors ho vam deixar córrer, però va quedar claríssim davant de tot el grup. Se va cabrejar molt, se va posar vermell, molt sulfurat, i va marxar escopetejat. "

(Montse)

Es aquest també, com el descrit anteriorment pel Josep, un fet impensable uns anys abans i segurament propiciat pel clima de contestació política, social i cultural dels anys 70. Clima que, d'altra banda, podia ésser afavorit per un tipus de vivència religiosa bastant lliure a l'interior de l'àmbit domèstic. Quan l'educació rebuda al si de la família contradia el clima repressiu de l'època, hom podia desenvolupar quasi naturalment un sentit crític respecte de les institucions, i entre elles de la mateixa Església. Com recorda el Miquel, la influència familiar podia ajudar a qüestionar el valor de les jerarquies que semblaven intocables:

"...el meu pare havie estat a la Federació de Joves Cristians de Catalunya, i tenie una fe molt profunda. Per altra banda ere una persona de conviccions molt fortes, vull dir profundes, conviccions assumides que les vivie molt, i que es manifestaven molt a les converses a casa. Ere una persona que dins de casa no dissimulave les seves opinions, lo qual ho considero una gran virtut per altra banda.(...)

En aquest sentit, això va permetre que l'ambient familiar fos diferent d'altres ambients que hi havie en aquella època, i que per exemple l'ambient familiar tingués molt poc a veure amb l'ambient que a vegades la literatura ha presentat com l'ambient de la postguerra: les pel·lícules del Saura, un clima repressiu i així...Exteriorment sí que probablement hi havie un clima repressiu, però a l'interior de la casa, lo clima, per part del meu pare ere d'expressar absolutament lo que li semblave, no amagave en absolut les seves creences, que eren bàsicament democràtiques, catalanistes, molt profundament cristianes.

(Miquel)

També la Montse observa la influència de l'educació familiar i de la vivència religiosa que la integrava com a elements que ajudaren a conformar personalitats crítiques i qüestionadores en ella i els seus germans:

"Mira, el meu pare i la meva mare llegien l'Evangeli cada dia un rato, abans d'anar a dormir. I llavors lo que feiem de vegades ere comentar, els diumenges, llegir un tros d'Evangeli, sobretot a l'hivern que no t'apeteix tant de sortir al carrer, que estàvem moltes hores allà; llegiem un tros d'Evangeli i el comentàvem, a veure cadascú l'opinió que tenie, lo que li deie, i feiem allà una discussió sobre un paràgraf de l'Evangeli. Per això apreniem a discutir i per això hem sortit tan conflictius, perquè és que ja des de petits se'ns ha ensenyat a tindre opinions crítiques i a discutir les coses. Que jo ho veig així,

que jo ho veig aixà...Allí tothom opinave. Inclús jo, que era la més petita. "
(Montse)

Això no vol dir que la seva experiència sigui generalitzable, però la vivència religiosa familiar és de vegades el punt on comencen a fer-se explícites les crítiques a les autoritats, donada la impossibilitat d'expressar aquestes crítiques en un altre àmbit. El domèstic és sovint un àmbit on es relativitzen les consignes dictades per la institució eclesiàstica i, per tant, on es relativitza la mateixa autoritat de l'Església, especialment pel que fa al control de la vida quotidiana.

IV.4. El discurs nacionalcatòlic

Després de fer l'anàlisi de la vivència del Nacionalcatolicisme a través de les pràctiques religioses majoritàries i de les concepcions morals més característiques d'aquesta etapa, s'ha cregut convenient analitzar el propi discurs del Nacionalcatolicisme tal com es plasma a nivell local. Els següents capítols es dedicaran a aprofundir en alguns dels tòpics més difosos pel Nacionalcatolicisme sobre la religiositat dels espanyols, tòpics que formen part del discurs eclesiàstic, especialment durant el període del bisbat del Pino i també dels seus predecessors a partir de la guerra civil, Manuel Moll i Juan Villar Sanz.

Del Pino era un franquista convençut, com es reflecteix en múltiples discursos en què la defensa entusiasta del règim i de la persona de Franco converteix aquest darrer en un personatge quasi mític. Però el seu franquisme derivava sobretot d'una visió nacionalcatòlica de l'Església i de la societat espanyola. El Nacionalcatolicisme apareix pertot arreu en els seus discursos i comunicats, textos en què es reflecteixen les característiques bàsiques que el bisbe espera trobar en el catolicisme lleidatà.

IV.4.1. L'espiritualitat mariana del bisbe del Pino

El marianisme és una de les característiques que el discurs eclesial atribueix amb més èmfasi al catolicisme espanyol i lleidatà. Espanya és caracteritzada com a "nación mariana por excelencia" i també Lleida com a ciutat mariana. La principal raó d'aquesta caracterització, en el cas de Lleida, és l'existència d'una institució, l'Acadèmia Bibliogràfico-Mariana, creada el 1862 per mossèn J. Escolà amb l'objectiu de donar culte a la Verge de l'Acadèmia, advocació particular de la Immaculada Concepció. El culte donat per l'Acadèmia Mariana - com se la coneixia popularment - consistia bàsicament en la celebració de certàmens literaris anuals en honor de la Verge, escollint per a cada any un santuari marià de la geografia espanyola com a motiu central de les produccions literàries. Després de la guerra civil l'Acadèmia rebé un fort impuls per part de les autoritats eclesiàstiques i civils com a estendard del marianisme lleidatà i la Verge de l'Acadèmia es convertí en copatrona de la ciutat de Lleida l'any 1948 compartint així el patronatge amb el màrtir Sant Anastasi. D'aquesta forma la devoció a la Immaculada era potenciada amb un regust peculiarment lleidatà, com assenyalava el bisbe Villar Sanz en una circular sobre la Immaculada i la devoció espanyola a aquesta advocació:

"Sabido es que España ha conservado siempre aquellas doctrinas y glorias de Su Bendita Madre, como rico tesoro envuelto en una devoción tan acendrada, que permite llamarla Nación Mariana por excelencia. Testimonios vivientes de su devoción son los significados Organismos que la han elegido por Patrona y celebran su fiesta con públicos festejos y los pueblos todos con solemnidades religiosas, y aún en el trato social "Sin Pecado Concebida".

No deja nuestra querida Ciudad de ocupar un sitio destacado en ese concierto piadoso de toda la Nación. También aquí se respira el ambiente mariano. Tenemos un monumento Mariano, único en España, si no lo es también en el mundo, Palacio que el fervor piadoso de nuestros antepasados levantó a esta Soberana Reina, donde se cultivan las artes, a donde afluyen con bellas composiciones literatos, poetas, músicos, hombres de ciencia y eruditos artistas, en interesantes certámenes, donde campea, más que el elemento material, lo sobrenatural, las alabanzas y glorias que son debidas a nuestra Virgen de la Academia, cuya imagen quisiéramos venerar pronto como patrona de la Ciudad, y con esplendor solemnemente coronada."¹⁷⁶ El fet de convertir-se la Verge de l'Acadèmia en patrona de la ciutat de Lleida - ja durant el bisbat d'Aurelio del Pino - es tradueix en considerar que ella exerciria una especial influència sobre la pietat i els costums morals dels lleidatans. La seva funció protectora s'interpretava en termes espirituals i morals: "Vuestro Prelado fundamentalmente espera que bajo la fertilizante lluvia de gracias que ha de derramar todos los días sobre nosotros la dulcísima Virgen de la Academia, nuestros criterios han de sobrenaturalizarse percibiendo más diáfananamente la inconsistencia y fugacidad de los

---

¹⁷⁶ VILLAR SANZ, J., «Circular...Sobre la devoción a la Inmaculada», B.O.O.L., 1945, p. 586-587

seductores bienes temporales y la prestancia y excelstitud de los eternos, los únicos merecedores de nuestro amor; vuestro Prelado espera que bajo las vivificantes y purificadoras influencias de María, la vida de Lérida ha de alcanzar una transformación profunda, no sólo en la piedad, que ha de ser cada día más consciente y más acrisolada, sino también en las costumbres, que han de crecer, con apreciable ritmo, en austeridad y en pureza.¹⁷⁷"

Aquest llenguatge contrasta amb les promeses a la Verge de l'Acadèmia recollides en els "Anales" de la institució. A través d'elles s'observa com, des dels inicis de la nova advocació de Maria, s'invocava la seva protecció davant de malalties i altres crisis vitals dels lleidatans. Una de les promeses, fins i tot, fa referència a un dels fundadors de l'Acadèmia, Josep Mensa, i a la promesa de la seva esposa a la Verge davant de la malaltia del marit:

"La Santísima Virgen, bajo el título de la Academia, quiso manifestar el poder de su brazo, devolviendo a la vida y a la salud al distinguido vocal de la primera Junta, Sr. don José Mensa. Una complicación de varias enfermedades graves le había conducido al borde del sepulcro. La medicina se declaraba impotente para salvarle la vida, pues habiendo sido consultados los profesores más distinguidos de Barcelona, en donde se hallaba el enfermo, todos declararon terminantemente que su enfermedad era mortal. En efecto, sus rápidos progresos le tenían sin esperanzas de vida, y, recibidos todos los auxilios de la religión, le hacían luchar en terrible agonía.

En tan críticos momentos, su piadosa esposa, Dª Concepción de Valls, dirige sus súplicas a la Virgen de la Academia; le ofrece el voto de una solemne función a su mayor gloria; y la Virgen hace que la muerte detenga el golpe que iba ya a descargar, y se aleje de su presencia; y devuelve la vida a su moribundo esposo. Desde luego cesó la agonía, empezó a ceder la enfermedad, y el enfermo no tardó en llegar a la convalecencia.

La función prometida se celebró con gran solemnidad el 10 de Julio de 1870 en la Iglesia de las M.M.Descalzas, cuyo camarín ocupaba la nueva imagen de la Señora, con misa solemne, sermón por el M.I.Sr.D.Francisco Casals, y canto del Te Deum."¹⁷⁸

El bisbe Del Pino interpreta el patronatge de la Verge de l'Acadèmia com un senyal i una prova més del marianisme dels lleidatans i de la seva devoció a la Immaculada. I en ocasions com la que ofereix la celebració de l'Any Marià el 1954 aquesta idea es tornarà a remarcar. Però hi ha raons per a pensar que la devoció a la Verge de l'Acadèmia no era tan viscuda popularment com era el desig del bisbe i dels impulsors de l'Acadèmia, ja que a principis dels anys 60 el mateix bisbe presenta un panorama de certa decadència i manca de vitalitat en el culte. Davant dels preparatius que es disposen per a celebrar el primer centenari de la fundació de la institució, del Pino expressa el seu temor que es tracti d'un èxit passatger i momentani, però que en els anys següents es torni a un ambient habitual de "laxitud" en els certàmens en honor de la Verge.¹⁷⁹

L'impuls de la devoció a la Verge de l'Acadèmia durant els anys 40 correspon a l'exaltació religiosa de la immediata posguerra i s'inscriu en un context recristianitzador que anirà perdent intensitat a partir de meitat dels 50. Però l'Acadèmia Mariana era una institució que des del seu naixement havia estat estretament vinculada a la classe dirigent lleidatana; havia gaudit de la protecció de papes i reis des de la seva fundació i ara, en un

---

¹⁷⁷ DEL PINO, A., «Circular...patronato de la Santísima Virgen de la Academia», B.O.O.L., 1948, p. 228.

¹⁷⁸ BRUGULAT, José, Novena a Ntra. Sra. de la Academia, Imprenta Mariana, Lleida, 1924, p.8-9. El canonge Brugulat, autor d'aquesta obra, fa un recull de meditacions sobre Maria. Cadascuna d'elles va seguida del relat d'algun fet important de la història de l'Acadèmia Mariana i de la crònica d'algun fet miraculós relacionat amb la Verge de l'Acadèmia. Les meditacions contrasten amb aquests darrers, ja que les primeres són molt espirituals mentre que els segons es relacionen normalment amb les malalties i les calamitats naturals.

¹⁷⁹ «Son muy laudables las ilusiones de restituir a su pasado esplendor los trabajos y la propaganda cultural y artística en torno a la Santísima Virgen de la Academia; pero ante todo hemos de acariciar el santo ideal de que el amor mariano, bajo esta original advocación, se viva y se palpe en Lérida y que de aquí irradiane a todos los confines de la Iglesia mediante la mencionada labor académica. A este fin hemos de revitalizar la vida del Santuario de Nuestra Sra. de la Academia, constituyéndole en centro luminoso de devoción a nuestra Inmaculada Reina, con toda suerte de funciones religiosas y de providencias que atraigan vigorosamente a los fieles y les hagan gustar las inefables delicias de la protección mariana. Hemos de preocuparnos muy señaladamente de que la alta solemnidad y concurrencia de los actos celebrados en la festividad de Ntra. Sra. de la Academia, no queden limitadas a este año y que en los años venideros volvamos a la laxitud que veníamos padeciendo.» DEL PINO, A., «El I Centenario de la Pontificia y Real Academia Bibliográfico Mariana», B.O.O.L., 1962, p.130.

moment de fusió de les èlites polítiques i religioses, aquesta característica es reforçaria encara més¹⁸⁰. La guerra deixà sense protectors sobrenaturals als lleidatans. Alguns, com el Sant Crist Trobat i la Verge de Grenyana, desapareixen en la destrucció de les imatges i les esglésies; altres, com la Verge de l'Acadèmia, són apropiats per una classe dirigent que els convertiran en un estendard del règim polític i del Nacionalcatolicisme. Un llistat de personatges de la vida pública lleidatana i espanyola vinculats a l'Acadèmia, aparegut el 1976 en un cartell amb motiu de la publicació del citat llibre de F. Lara Peinado, posa en evidència l'estreta relació de la classe dirigent amb la institució religiosa:

"Personajes vinculados a la Academia Mariana de Lérida: Verdaguier, Guimerà, Menéndez y Pelayo, Balmes, Donoso Cortés, Escolá, Mensa y Font, Roca Florejachs, Rubió i Ors, Pedrell, Lambert, Sancho Marraco, Manuel Marqués, Jaime Morera, Ricardo Viñes, Eduardo Aunós, García Sanchiz, Calvo Sotelo, Martín Artajo, Pemán, Díaz Plaja, Porcioles, Marañón Moya, Jiménez Caballero, Tarín Iglesias, Herrero Tejedor, Antonio Garrigues, Landelino Lavilla y San Antonio Mª Claret".¹⁸¹

No només s'hi troba representada la classe dirigent del règim franquista, sinó també figures artístiques de la història recent de Lleida, lleidatans il·lustres del món de les lletres o de la música com Roca i Florejachs, Jaume Morera i Ricard Vinyes. D'aquesta manera l'Acadèmia Mariana es convertia també en un motiu d'orgull per a la ciutat, ja que conservava la memòria dels seus personatges més destacats i la concentrava en un tipus de devoció religiosa i artística que tenia la seva seu en un temple d'estil florentí del qual la ciutat també podia sentir-se'n orgullosa¹⁸². En aquesta barreja de culte marià i exaltació lleidatana es trobava també un element de preocupació per al bisbe del Pino que, davant del centenari de la institució, fa una crida a vetllar per l'autenticitat del culte:

"A juzgar por las impresiones que los organizadores del Centenario vienen recibiendo, hay motivos para creer que los actos preparados obtendrán el éxito que su índole exige. Pero nos engañaríamos lamentablemente si nos contentásemos con una Novena esplendente, una procesión embelesadora, un Pontifical con solemnidad extraordinaria e indecible concurso de fieles realizado, con un Certamen tan radiante y meritorio que sobrepuje a todos los hasta ahora celebrados y sea extremadamente difícil igualarle en el porvenir. Todo esto es altamente satisfactorio, pero hemos de convencernos de que si no lo miramos como medio para acendrar en las almas de los leridanos la devoción filial a su excelsa patrona la Virgen de la Academia, entronizándola en nuestro corazón para invocarla en todo momento y colocar bajo sus inefables auspicios las vicisitudes de nuestra vida, en todos sus ámbitos y de una manera singularísima en la esfera sobrenatural, defraudamos los designios de la Santa Iglesia y las elevadas miras de nuestros venerandos y admirables antepasados, que tanto se afanaron y sacrificaron porque arraigara no sólo en Lérida sino en el mundo entero el culto y el amor a esta dulcísima Madre y Señora."¹⁸³

El marianisme de la posguerra pren també un altre símbol del Nacionalcatolicisme: la Verge del Pilar. El Pilar de Saragossa és vist com a símbol de la unitat espanyola i com a centre espiritual del país¹⁸⁴. La devoció

---

¹⁸⁰ LARA PEINADO, Federico, El oratorio de la Pontificia y Real Academia Bibliográfico-Mariana de Lérida. Estudio histórico-artístico, Instituto de Estudios Ilerdenses, Lleida, 1976, p.19-21. L'autor destaca la protecció que papes i reis han exercit sobre l'Acadèmia des dels seus inicis, protecció que es reflecteix en el seu títol de «pontificia» i «reial», i com a punt culminant d'aquesta la visita d'Àlons XIII i tota la família reial l'any 1930.

¹⁸¹ Una observació, sobre dit cartell, que em sembla significativa: tots els noms, inclosos els dels lleidatans, apareixen en castellà.

¹⁸² La popularitat de «la Mariana», com s'anomena normalment l'oratori de l'Acadèmia, es devia en bona mesura al seu component estètic. Gràcies a la seva restauració després de la guerra i per la seva bellesa decorativa es convertí en un lloc proferent per a moltes parelles en la celebració del casament.

¹⁸³ DEL PINO, A., «El I Centenario de la Pontificia y Real Academia Bibliográfico Mariana», B.O.O.L., 1962, p.130.

¹⁸⁴ «El Pilar es un nombre mágico que tiene la peregrina virtud de hacer vibrar intensamente el espíritu de los hijos de España que le miran como símbolo de su fe y como exponente de todas las virtudes de la raza. El Pilar es el centro espiritual de nuestro pueblo, hacia el cual confluyen cada vez con más esperanza y con más amor las almas de los españoles. Uno de los sostenes más firmes y más santos de nuestra unidad en todas las esferas del espíritu es, a no dudarlo, el bendito Pilar de Zaragoza que suscita en nuestro espíritu los hábitos de nuestros excelsos ideales y de nuestras heroicas gestas y nos hace sentir por encima de nuestras episódicas y efímeras diferencias el fondo substancial de nuestra alma que palpita idéntico y se perpetúa de una manera inconfundible en las empresas fundamentales de nuestra historia». DEL PINO, A. «Sobre la peregrinación Diocesana a

a la Verge del Pilar és per tant una devoció convenient als ideals uniformitzadors del franquisme i, en conseqüència, serà també impulsada des de les autoritats eclesiàstiques i civils. El pelegrinatge que la Diòcesi organitza l'any 1948 al Pilar per a enviar una representació de Lleida al pelegrinatge nacional és directament recolzat i integrat per les autoritats municipals. Del Pino, per altra banda, considera que Lleida ha de sentir-se especialment devota de la Verge del Pilar:

"La Diócesis de Lérida tiene muy especiales razones de todos conocidas, para sobresalir en la devoción a la Santísima Virgen del Pilar. Por eso fundadamente esperamos que la peregrinación sea una espléndida manifestación de amor filial a esa dulcísima Madre que, sin duda, mira a estas tierras con singular predilección. Desde el primer momento las Excmas. Autoridades, dando un testimonio de su acendrada religiosidad, han secundado la iniciativa con el mayor entusiasmo y han estimado como una honra el figurar en la Junta de honor. También la han apoyado decididamente relevantes organismos de esta población y prestigiosas personas. A todos expresamos nuestra más profunda gratitud por esta colaboración que ha de ser retribuida por la Santísima Virgen con largueza incalculable. Trabajemos todos ahincadamente cada uno en nuestra órbita, para que la fe de la Diócesis de Lérida y su amor mariano vibren y se desborden ante el bendito Pilar de Zaragoza en llamaradas de piedad sacrificada y ferviente que sean el punto inicial de una fase de profunda regeneración cristiana¹⁸⁵."

Mentrestant, la Verge de Montserrat és totalment ignorada, com correspon a l'empeny de del Pino i de la classe dirigent franquista de la ciutat per identificar Lleida amb l'Aragó més que amb la resta de Catalunya, especialment quan es tracta de símbols que podien reviscolar sentiments nacionalistes. Per això del Pino ignora quasi totalment la devoció a la Verge de Montserrat, i quan l'esmenta en una època en què ja no és possible ignorar-la ho fa donant-li un sentit universal i alertant contra els perills d'una interpretació massa restrictiva del seu patronatge:

"Hemos de sublimar nuestra devoción a la Moreneta, explicitando en ella cada día con mayor fuerza ese sentido de universalidad que le es esencial e inmanente. Católico es sinónimo de universal y, por consiguiente, empequeñece, menoscaba y desnaturaliza las devociones quien de intento las aprisiona en un pequeño reducto.

Hemos de gloriarnos y hemos de tener a gala el que nuestra excelsa Patrona haya sido venerada siempre en todos los ámbitos nacionales y en no pocos de fuera de España. Hemos de considerar como un relevante honor el que los más poderosos Reyes españoles se hayan postrado de hinojos ante esa celestial Emperatriz y le hayan elevado tiernas plegarias por las necesidades todas de la Patria¹⁸⁶."

Més endavant el bisbe expressa la seva satisfacció perquè els lleidatans han sapigut copçar a la perfecció aquest sentit universal de la devoció a la Verge de Montserrat; sentit universal que en canvi no troba contradicció amb el sentiment nacionalcatòlic que es pretén despertar amb la devoció a la Verge del Pilar:

"Gracias a Dios, en esta ciudad amadísima la devoción a la Virgen de Montserrat se desenvuelve, por lo general, dentro de las más altas tonalidades, limpias de las escorias que pudieran afearla. Lérida, por una porción de razones que no vamos a analizar, está exornada por un espíritu de universalidad y de equilibrio, que la confieren una grandeza y una distinción aristocrática nada comunes.

Con ese espíritu han de acudir los leridanos a la Santa Montaña, a proclamar la realeza de la Virgen, a ofrendarle el homenaje precioso de su obediencia, que es la significación más profunda de la coronación litúrgica¹⁸⁷."

Josep Lladonosa, en el relat de les seves memòries, fa esment també de l'intent d'allunyar els lleidatans de la devoció a la Verge de Montserrat i vincular-los en canvi a la del Pilar. Era, en les seves paraules, el "catolicismo zaragozano" que pretenia imposar-se en el marc del "leridanismo" castellanitzant¹⁸⁸.

Nuestra Señora del Pilar», B.O.O.L., 1948, p.69.

¹⁸⁵ DEL PINO, A., *ibid.*, p.70

¹⁸⁶ DEL PINO, A. «Exhortación pastoral sobre las fiestas organizadas con motivo del 75º aniversario de la Coronación de Nuestra Señora de Montserrat», B.O.O.L., 1956, p.105.

¹⁸⁷ *Ibid.*, p.105.106.

¹⁸⁸ «Per això els fejecitstes, entre nosaltres, tot aquell moviment, com vaig dir abans l'anomenàvem Catolicismo zaragozano. No hi havia altre santuari que el Pilar. I era tan necessari pertànyer a los Caballeros del Pilar como ferte de la FET. I més per als mestres, que la Inspecció Provincial d'Ensenyament Primari, així com la Secció Administrativa estava regida per aragonesos.(...)

Al llarg d'aquest període, moments com el pelegrinatge de la Verge de Fàtima per la Diòcesi (1948) o la celebració de l'Any Marià universal (1954) seran ocasions idònies per a reiterar incansablement el marianisme de Lleida. En els actes que s'organitzaran en dites celebracions tant l'Acadèmia Mariana com l'Acció Catòlica tindran el protagonisme i s'encarregaran de dirigir els més multitudinaris com el "Rosario de Antorchas" que s'organitza amb motiu de la proclamació de Maria Reina en el context de l'Any Marià. La crònica d'aquest esdeveniment ressenyat en el "Boletín Oficial del Obispado de Lérida" descriu amb eloqüència la promoció d'un culte marià de caràcter públic i amb forta presència de l'autoritat eclesiàstica. Acció Catòlica és, juntament amb altres associacions religioses laïques, la columna vertebral que canalitzarà la participació de la multitud. Com és habitual, el resultat de la impressionant manifestació és identificat com el sentiment marianista de la ciutat:

"El día 31 de Octubre, festividad de Cristo Rey, y con motivo de la proclamación de la festividad de María Reina por S.S. el Papa, se celebró en Lérida un grandioso Rosario de antorchas que recorrió las principales calles de la Ciudad. Fué este acto el remate de la campaña del Santo Rosario que se había realizado en las semanas anteriores.

A las diez y media de la noche partía la procesión de San Lorenzo dirigida por los jóvenes de A.C., organizadores del acto. Potentes altavoces distribuidos a lo largo del recorrido retransmitían las oraciones y cantos marianos, entonados por toda la multitud con recogimiento impresionante. Cada parroquia asistió con una imagen de la Santísima Virgen, escoltada por jóvenes, y con los estandartes y banderas de todas las asociaciones. En el centro de la procesión una carroza profusamente iluminada era portadora de la imagen de la Inmaculada, de gran talla. Presidió el Excmo. Sr. Obispo asistido por los M.I.Capitulares.

El acto final, emocionante por su grandiosidad, tuvo lugar en la Plaza de España. En el centro de la misma un monumento a la Virgen de la Academia, Patrona de Lérida, alrededor del cual se colocaron todas las banderas de las agrupaciones católicas de la ciudad. Desde un estrado que ocupaba el Excmo. Sr. Obispo, Iltres. Capitulares y Párrocos, fue dirigido un coro hablado contestado por todos los presentes. Fué una magnífica afirmación mariana, manifestación del profundo marianismo que caracteriza a nuestra ciudad¹⁸⁹."

La identificació d'Espanya com a nació mariana passa també per atorgar característiques d'espanyolitat a les devocions relacionades amb la Verge, com l'ofrena floral del mes de Maig o la devoció del Rosari. La primera, el mes de Maria, és fomentada des de les parròquies i col·legis i afecta per tant bàsicament als infants. Tot i així, del Pino la considera també una mostra de patriotisme i per tant d'obligat compliment per a tot bon espanyol:

"Exhortamos a los Rvdos. Párrocos y a todos los sacerdotes de la Diócesis a que durante el mes de Mayo fomenten, por cuantos medios Dios Nuestro Señor les sugiera, el espíritu de devoción a la Santísima Virgen. El castizo y tradicional ejercicio de las flores ha de ser el básico obsequio que se eleve al trono de María en todas las iglesias y oratorios. No creemos que haya una sola alma de temple español que no se sienta íntimamente conmovida al oír los cánticos y las oraciones de ese fervoroso ejercicio. Venid y vamos todos con flores a María, con flores a porfía, que Madre nuestra es. Sí, vayamos a ofrendarle nuestros corazones y a exponerle las necesidades de la Santa Iglesia y de España haciéndole suave violencia para que las remedie¹⁹⁰."

Les necessitats de l'Església i d'Espanya: en el discurs del bisbe, Maria és la protectora de les grans causes del Nacionalcatolicisme, la pàtria i la religió.

També el Rosari és considerat com a devoció espanyola, com recorda el bisbe Villar Sanz en la seva exhortació d'Octubre de 1944. El mes d'Octubre és dedicat especialment per l'Església al Rosari, de manera que constitueix una ocasió anual per a reiterar la necessitat d'augmentar aquesta devoció entre les famílies de Lleida, no només per un sentit de religiositat sinó també perquè és un deure particular dels espanyols:

"Si todo el mundo católico debe obsequiar así a su Correndentora, nosotros, los españoles, tenemos

---

Aleshores parlar de la Mare de Déu de Montserrat, per alguns, era poc menys que pecat mortal. Almenys corria el perill d'un expedient o un plec de càrrecs. Un plec per l'esetil el van presentar a un mestre de Lleida, Jaume Petanàs. Les acusacions consistien en quèl els dos fills que tenia, un es deia Jordi, i un altre, una nena, era la Montserrat!». LLADONOSA, Josep, op.cit., p.295.

¹⁸⁹ «Rosario de Antorchas en honor de Maria Reina», B.O.O.L., 1954, p.260.

¹⁹⁰ DEL PINO, A., «Circular...María», B.O.O.L., 1955, p.64.

especial motivo para ello por el hecho de ser el Rosario una devoción española, no sólo por razón de su santo Fundador y del sinnúmero de beneficios por su conducta alcanzados, sino también por razón de la práctica constante que de él se hace según antes hemos indicado¹⁹¹."

El Rosari és presentat com a devoció familiar, però té també una dimensió de devoció pública en el Rosario de la Aurora que s'organitza els diumenges de matinada. A través novament de les parròquies - i per tant d'Acció Catòlica - es recupera una pràctica pública de marianisme que venia del segle XIX i constituïa ja en els anys del neocatolicisme una afirmació catòlica de contingut antiliberal i integrista¹⁹². En aquests anys la seva revitalització respon al mateix desig de conquerir el carrer, és a dir l'espai públic, per a una Església triomfant:

"Merecen mención aparte los Rosarios de la Aurora que en muchas parroquias de la Diócesis, y de singular manera en la capital, se cantan con fervor ejemplar todos los domingos, al rayar el alba. Produce edificación y emociona el contemplar las largas filas de hombres y mujeres que salen de todas las iglesias parroquiales a pregonar las glorias de María por las calles de la capital. Los conmovedores acentos que brotan de esos pechos encendidos en amor mariano no sólo son plegaria ferviente que atrae el corazón de Nuestra Madre celestial y de su Divino Hijo hacia las necesidades de Lérida, sino también apostolado de eficacia inefable que se ejerce al apuntar el día, en todos los ámbitos de la población sacudiendo a las almas del letargo y modorra mañanera para que se levanten a la contemplación de los panoramas del Cielo.

Tenemos por cierto que estas procesiones llenas de compostura y de recogimiento, que estos cánticos ungidos por una unción indecible son gratísimos a la Virgen y deben considerarse como veneros de gracias y de bendiciones para esta Ciudad amadísima¹⁹³."

L'empeny per promoure la devoció del Rosari arribarà fins i tot a expressar-se en l'intent de construir un santuari al centre de la ciutat dedicat a Nuestra Señora del Rosario.

Finalment, el marianisme que es presenta en els textos eclesials es plasma també en la importància que es concedeix als dogmes relacionats amb la Verge. L'Església formula l'any 54 el dogma de l'Assumpció de Maria després d'una campanya en favor d'aquesta dita a terme els anys precedents. A Espanya la campanya assumpcionista serà secundada per les autoritats tant eclesiàstiques com civils, cosa lògica en un Estat confessional i en un règim nacionalcatòlic. L'Ajuntament de Lleida formularà el seu vot assumpcionista l'any 1946, seguint els desitjos expressats pel bisbe Villar Sanz. A l'església parroquial de Sant Llorenç - que servia com a catedral mentre aquesta no fou restaurada - i en la presència del Cabild Catedralici i Municipal, dels Beneficiats, dels Sacerdots, de les associacions pietoses i de públic divers, l'Alcalde de Lleida Víctor Hellín - que ocupà el càrrec durant el període de 1943 a 1952 - pronuncià el següent jurament marià:

"Serenísima Emperatriz de Cielos y Tierra; Santísima Virgen María, Madre de Dios y de los hombres. Postrada ante Vos tenéis esta Corporación Municipal a la cabeza de la multitud de fieles de Lérida que ha merecido el glorioso nombre de Ciudad Mariana:

(...)

Y habiendo hecho esta renovación de la piedad secular de nuestros mayores, creemos y confesamos, oh Señora, que vuestro cuerpo virginal, luego de vuestra ignorada muerte, resucitó glorioso para nunca más morir; y que este supremo privilegio es natural complemento de aquella Concepción Inmaculada y aquella Vuestra inefable Maternidad divina. Por lo cual, deseosos de proclamar esta nuestra Fe inquebrantable, hacemos voto y solemne juramento de defender el misterio de vuestra Asunción a los Cielos en cuerpo y alma, proclamando que así como fuísteis exenta del contagio de la culpa, igualmente quedásteis inmune de la corrupción del sepulcro.

Aceptad, Señora, el voto de la Ciudad y recibid con nuestro juramento la ofrenda de nuestro amor'.

El Ilmo. Sr. Vicario General preguntó solemnemente: 'En nombre del Excmo. y Rvdmo. Sr. Obispo os pregunto: ¿Juráis por estos Santos Evangelios defender hasta la muerte, juntamente con el Dogma de la Concepción Inmaculada de la Virgen María, el Misterio de su Asunción a los Cielos en cuerpo y alma?'

Respondiendo el Sr. Alcalde: 'Así lo juro'.

'Si así lo hacéis - terminó el Sr. Vicario - que Dios os lo premie; y si no, que El os lo demande¹⁹⁴.'"

¹⁹¹ VILLAR SANZ, J. «Exhortación Pastoral...Sobre el Santo Rosario», B.O.O.L., 1944, p.214.

¹⁹² LLADONOSA, Josep, Història de Lleida, p.752. El rosari de l'aurora teia per tant fortes connotacions polítiques, com es recull en la premsa del canvi de segle pels atacs republicans que suscitava. v. SOLE, Belén, op.cit., p.162.

¹⁹³ DEL PINO, A., «Circular...Mayo», B.O.O.L., 1954, p.79-80.

¹⁹⁴ «La ciudad de Lérida formula el voto Asuncionista», B.O.O.L., 1946, p.320-321.

La repercussió popular de la definició del dogma assumpcionista es considera importantíssima, donat que es respon així a les aspiracions i desitjos del poble espanyol, destacat capdavanter de l'entusiasme assumpcionista. Com afirma el bisbe del Pino en anunciar l'acceptació del Vaticà, "las almas cristianas vibraron con inusitada fuerza cuando se anunció que iba a ser definido el dogma de la Asunción, y desde esa fecha venturosa una gigantesca oleada de júbilo y de sacrosanta exaltación de los sentimientos de amor a María envuelve a los pueblos, a las familias y a todas las instituciones católicas. El entusiasmo asuncionista presenta caracteres especiales en España, la nación mariana por excelencia, que percibió siempre con sentido certero las grandezas de la Madre de Dios y las defendió con denodada y amorosa intrepidez¹⁹⁵". El bisbe fa referència al dogma de la Immaculada Concepció definit el 1854, pel qual s'havia desfermat també una campanya no exempta de conflictes. Espanya apareix així en el seu discurs com la pionera de les grans afirmacions dogmàtiques de l'Església sobre la doctrina mariana, i per tant gairebé com a precursora dels propis papes en l'ortodòxia catòlica. Per això el marianisme de l'Església espanyola del franquisme assenyalava també la distància que separa els catòlics dels protestants, enemics seculars de la tradició nacionalcatòlica espanyola. La Verge és utilitzada com a senyera de catolicitat i d'autenticitat en la fe, contraposant la tradició nacional a la tradició religiosa de les esglésies reformades, a les quals del Pino qualifica d'herètiques en el més pur estil lingüístic dels segles barrocs:

"Cuando disfrutamos de esta celestial ventura, cuando nos sentimos envueltos en estos divinos embelesos no podemos menos de dirigir una mirada compasiva, llena de caridad cristiana, hacia los herejes, que no aciertan a comprender la grandeza de María en los designios santificadores, que no saben gustar los amores vivificadores de nuestra Madre del Cielo y precisamente por eso están por fuerza condenados a una desoladora orfandad que agosta la fe y seca los jugos de toda virtud verdadera. Por nuestra parte los católicos, los auténticos hijos de la Iglesia, hemos pedido en el Año Mariano y seguiremos pidiendo por la conversión de esos desgraciados esperando que la Santísima Virgen los oriente y conduzca al verdadero redil donde las almas son apacentadas y atendidas por el Divino Pastor, Nuestro Señor Jesucristo¹⁹⁶."

IV.4.2. El marianisme local

Enfront de la càrrega ideològica del marianisme present en el discurs normatiu, les tradicions religioses locals oferien poques possibilitats d'instrumentalització. Potser per això tot just si apareixen en els discursos del bisbe del Pino. Només s'esmenten breument les devocions marianes locals de Grenyana i Butsènit en ser restaurada i col·locada novament en el seu santuari la imatge de la Verge de Grenyana l'any 1955¹⁹⁷. Els aplecs que anualment s'hi celebraven el mes de Setembre, que constituïen una manifestació festiva important per a la pagesia i per a la pròpia ciutat des de feia segles, mereixen en el seu discurs ben poca atenció. Apareixen, en canvi, en el discurs viscut de les classes populars, així com altres pràctiques pròpies del marianisme de l'època. I també el record de les pràctiques promogudes des de l'Església però viscudes i interpretades sota una òptica que les deslliga de les seves implicacions ideològiques.

Fent memòria de les pràctiques religioses observades en l'àmbit familiar, la Pepita explica el costum de fer passar per totes les cases del seu poble - Torrefarrera - una capelleta de fusta amb les imatges de la Sagrada Família a l'interior. Aquesta es deixava cada dia en una casa i al dia següent algú de la família la portava a una casa veïna, fins que passava per totes i es tornava a començar. Actualment, malgrat que hi ha hagut alguns canvis substancials, la capelleta encara es passa de casa en casa:

"Bueno, cada mes mos portaven la...La Sagrada Família, que diem. Al poble nostre de tota la vida se portave en una caixa. Anave la imatge de Sant Josep, la Mare de Déu i el Niño...El Nen Jesús, però ja ere un xavalet, vull dir que ere grandet. I estan los tres, que encara va pel poble. I cada sis de cada mes

¹⁹⁵ DEL PINO, A., «Circular...Asunción de Maria», B.O.O.L., 1950, p.160.

¹⁹⁶ DEL PINO, A., «Circular...Año Mariano», B.O.O.L., 1954, p.244.

¹⁹⁷ «Estos típicos santuarios de las afueras de Lérida, las jubilosas y fervientes romerías que en ellas se celebran tienen un encanto inefable que se adentra en lo más íntimo del alma, donde se resuelve en múltiples vivencias de la más alta espiritualidad. Diríase que en estas expansiones religiosas del más fuerte relieve y colorido se funden de manera indecible los fulgores y sublimidades de nuestra fe con las fascinadoras bellezas de la huerta leridana. No hay duda que estas fiestas de atuendo agrícola en pleno campo celebradas son contundente argumento de la raigambre religiosa de nuestros padres, del elevado nivel de piedad que hubo siempre en Lérida y que debemos nosotros acrecer. Espero fundadamente que la Santísima Virgen de Grenyana, nos bendiga con profusión para que las esperanzas del Prelado se conviertan en esplendorosa realidad. DEL PINO, A. «Discursos pronunciados por el Excmo. y Rvdmo. Sr. Obispo...», B.O.O.L., 1955, p.91.

mos toque a casa nostra. I passe tota la nit a casa nostra. Per exemple, del dia sis, entre quan la gent els cau bé de portarte-la, no? Pues llavors veuràs que te la porten, que podran ser allà a les set. I llavors fins a l'un demà a les set, o a les vuit, quan t'anés bé, llavors tu la portaves a una altra casa. Represente que passave vint-i-quatre hores amb tu. I encara es fa. Inclús ara a l'estar el papa sol jo li vaig dir "si vol no...", "no, no, si volen ho tallaran los altres però si no..." Que ha volgut dir que a ell també li ha agradat. I com que tota la vida ho ha vist, perquè tota la vida ja la vam veure que la portaven...

Llavors li encenem una vela, que antes se feie d'una altra manera, antes se feie allò d'un vas amb oli i aigua i la xinxeta aquella, però ara al modernitzar-mos pues li ficaven una vela. Se resave el rosari i llavors tenien un llibre, que encara el conservem, que ere dedicat a la Sagrada Família. Cada u tenie el seu llibre. Això també portave una revista, pels que ho voliem llegir pues ho llegiem, no? I els que no ho voliem llegir pues no...Però aquest llibre lo teniem cada u a casa seva perquè es veu que...Bueno! Déu sap los anys!...Me semble que el padrí ja el va portar de casa seva.

B- La imatge passave per totes les cases del poble?

P- No, per totes me penso que no. Antes sí, perquè antes no ere tan gran lo poble i la gent antes teniem més...Més temor i més fe. Avui també en tenim, però no tant. Bueno, pues llavors sí, se passave quasibé es pot dir per totes les cases del poble. Però ara no. Ara passe...Jo em penso que deu de passar per les mateixes que passave antes, perquè a naltros mos ho porte la mateixa que mos ho portave. Això que de totes maneres viuen fora, però una de família mos la porte. I naltros llavors la fem córrer al mateix que la feiem córrer antes.

B- Són veïns?

P- Antes sí que ho eren. Ara no, ara viuen en un xalet, però de totes maneres o ma cunyada, o el papa, o si mos ensopeguem naltros l'agafem amb lo cotxe, la portem i ja està. Cada mes. Aquí també ho fan, eh? I ho fan també cada mes. La tieta que viu allà als blocs de Torrefarrera també els hi porten. Però no sé si s'ho fan entre els de la parròquia o els de per allí, això no ho sé, però jo sé que a casa seva l'he vist que la tenen.

Hi havie vegades que a algú se li olvidave de portar-la i en ves de tenir-la un dia la tenie dos. Claro, pues llavors quan a l'altre te la portaven, perquè la cosa ja no es despistés, que anés malament, perquè tothom, quan sabien lo dia, "oh, si que és estrany, no mos han portat la santeta", allò que tenien aquell deixò, per què no mos havien portat la santeta. Bueno, pues llavors l'únic que feien, pues entre dos deien "mira, avui me l'han portat a jo.

Ja ho sé que et toque a tu. Ara al dematí la tindrè un rato jo i després ja te la portaré". I així ho tornàvem a anivellar i ho tornàvem a arreglar. Perquè es tornés a posar en ordre.

B- Tenie un sentit de protegir la casa o la gent no s'ho plantejave?

P- No, no t'ho plantejaves així, només sabies que tal dia te tenien de portar la Sagrada Família i tu esperaves lo dia perquè te portessin la Sagrada Família, i si no la portaven és lo que et dic, "si que és estrany, no mos han portat la Sagrada Família..." Ja volien sapiguer de seguida, perquè no mos l'havien portat, o perquè s'havie deixat de porta's o...Però no a naltros...Tothom, eh? Tots los que saps que t'ho tenen que portar.

B- I la gent que ha vingut després al poble, saps si saben d'això?

P- Que existeix? Pues no ho sé. Però és un comentari que no...Saps que passe? Que els que te la porten ja no t'has preocupat de dir si això i uns altres tampoc no crec que t'ho vinguin a preguntar. Més aviat li van a preguntar a la margendona del poble o el que sigui, perquè per casa del mossèn també passe, amb que ell no hi sigui, com que hi ha la margendona passe igual per allí. Vull dir allí també hi fa un dia, igual que a l'altra gent. Perquè si l'any té 365 dies són 365 dies que ella sempre està en una casa diferent, no es pare. En ves de dir se passe totes les cases i llavors se quede a casa del mossèn, allí que reposi fins lo dia que es torne a començar...No, no, ella volte durant tot l'any. "

(Pepita)

El costum de fer passar la capelleta reforçava i expressava la solidaritat veïnal, cosa que actualment es dona però d'una altra manera. Abans passava per totes les cases del poble, de veí a veí; ara en canvi, com que el poble ha crescut i ha vingut gent que no comparteix aquella solidaritat tradicional - sigui perquè treballen a Lleida, perquè al poble només hi tenen un xalet de caps de setmana, etc.- ja no s'inclouen dins d'aquest cercle. En canvi, els veïns "de tota la vida", malgrat que físicament ja no siguin veïns, segueixen ocupant el lloc social de "veïns" en aquesta pràctica. La Pepita mai no s'ha plantejat que potser calia integrar els nou vinguts en aquest acte sinó que troba natural que no surti del cercle tradicional.

El seu no és un discurs pròpiament marià, perquè la imatge de la capelleta no és només la de la Verge; però entre la gent del poble és coneguda com "la santeta" i la Pepita en parla com si es tractès d'una sola persona: "ella entre", "ella volte", etc. Aquest tracte tan personalitzat de les imatges, ja sigui d'aquesta com de les altres de la parròquia del poble - Mare de Déu i Sant Crist - ofereix un fort contrast amb les orientacions

marianes del discurs oficial, sempre dirigit a remarcar els trets generals aplicables a qualsevol imatge de la Verge en qualsevol lloc. Ella en canvi parla de les imatges com de símbols que són patrimoni del poble, i en les seves descripcions - vestuari, etc.- mai no es fan al·lusions a la Verge o a Crist com a personatges que vagin més enllà de la seva experiència concreta amb les imatges del poble¹⁹⁸. També la capelleta de "la santeta" és patrimoni del poble, ja que a casa del mossèn segueix la mateixa lògica que en qualsevol altra casa de Torrefarrera.

També a Lleida se seguia aquest costum, tot i que les imatges podien ser diferents, com la de la Verge sola o la d'algun sant. La Roser recorda haver vist periòdicament a casa una capelleta de fusta amb la Verge i les pràctiques que se solien fer per aquesta raó.

"Lo que recordo més...Vull dir lo que és la meva padrina i la meva tieta, llavors eren molt religioses. Jo almenys això de petita ho recordo. I llavors se feie...No sé si a tot arreu o què, però es portave una capelleta que ere un armariet amb una Verge i allò es tancave. I a tot aquell carrer, que nosaltres perteneixiem a la parròquia de Sant Llorenç, i llavors amb aquell carrer pues s'anave turnant. I es tenie com a novenes...Bueno, no ho sé, dos o tres setmanes es tenie en una casa i llavors allí pues mira, anaves resant a aquella Verge i donaves alguna almoina. Jo era molt crio i no me'n recordo lo que donàvem, però recordo això dels grans. "

(Roser)

Ella vivia a la parròquia de Sant Llorenç, en ple casc antic de Lleida, i on per tant la solidaritat veïnal encara podia ser molt similar a la que es donava en un poble. Solidaritat que sens dubte les parròquies intensificaran després de la guerra i que servirà a més com a mitjà de control ideològic sobre les famílies, per la pressió social que comportaria rebutjar la capelleta de mans d'un veí. En el seu cas, la pràctica era acceptada i seguida de pregàries perquè la seva família era religiosa; en canvi, en altres cases la capelleta simplement estava un temps fins que tocava passar-la a una altra casa, sense que això comportés cap tipus de devoció¹⁹⁹.

La importància de la religiositat com a expressió del sentit comunitari és present en el discurs de la Pilar. Ella recorda com en la seva joventut intentava participar de tots els esdeveniments religiosos importants de la ciutat. La Pilar vivia a Lleida a casa d'una tia però provenia d'un poble de les Garrigues, i el seu discurs reflecteix la necessitat d'una persona desarrelada per incorporar-se a la vida comunitària de la ciutat i sentir-s'hi integrada a través dels rituals:

"Bueno, Via Crucis hi havie aquest que hi anava, el...El de l'Aurora aquest, sí. Bueno, les processons que feien. Quan se celebre una processó, la processó de Setmana Santa, la processó...Totes aquestes feches nombrades. Pues també recordo que hi anava. Jo hi anava sola sempre, no venie ningú de casa. Tenia una amiga que de vegades volie vindre i de vegades no. Però sempre, és igual, jo em posava allí on fos. M'agradave, allò, el tomb que donaves, allò que cantaves i tot això...M'hi trobava bé.

Ere diferent d'ara, voltaves tots els carrers amb lo Sant Crist i amb aquells...Com se'n diu allò? Pensions? Roba, amb cintes apegades que les estiraven, que les agafaven i així. I jo recordo que anaven tot cantant, et donaven una vela encara que fos al de dia...Vull dir, sempre, sempre. Les de Setmana Santa o alguna processó que se celebrave: "Venga, ha de venir lo tal, s'ha d'anar a rebre..." Sortie una processó i jo si podia deia "pues jo també hi vaig". S'anunciave "tal dia arribe fulano, o arribe tal personalitat, s'ha d'anar...El qui vulgui pues"...I jo, pues hi vaig.

(...)

---

¹⁹⁸ Fent allusió a les processons de Setmana Santa, les imatges de la Verge i del Sant Crist prenen una identitat quasi como d'éssers animats: «La Mare de Déu també la posen mudada, tota guapa amb un manto que té molt guapo, i va més arreglada...» Bueno, pues lo Diumenge de Rams és quan va Nostre Senyor, que va al calvari. Llavors hi ha lo Divendres Sant al demati, que llavors represente quan baixa...Bueno, va per amunt al calvari, i després quan baixa, que arribe a vora la iglesia, llavors a Nostre Senyor l'agiten, perquè represente que Nostre Senyor ja és mort.» (Pepita)

¹⁹⁹ En altres casos la imatge podia ser d'un sant, però sempre hi havia la iniciativa de la parròquia i la presència dels veïns com a element significatiu: «Teniem aqueta veina (...), que si ere devota de Sant Antoni, i tenie la parròquia al costat de casa. I aquella parròquia tenie la costum de fer passar un sant per les cases, i llavors el tenien durant uns dies, em semble que li escenies una espelma i posaves algo en una guardiola que tenie. I recordo que això algunes vegades, molt de tant en tant però algunes vegades, ma mare doncs no l'havie rebutjat, simplement el tenie allà i ja esetà, el tenie sis o set dies i li tornave a donar a la veina. Recordo que l'únic que feie ere encendre-li la llum, o sigui l'espelma, perquè la mateixa veina li pujave l'espelma, i ja està. I recordo que sempre hi posave alguna moneda. No recordo la moneda, però més bè escasses, perquè l'economia estave...»(Lluís)

Feien "venga, l'aplec de Granyena, l'aplec de Butsènit!...Fan unes processons!"...Pues jo també recordo que amb alguna amiga hi anàvem. Mos donaven una cinta de l'aplec, n'hi tenia un munt!...Tot ho guardava. I sempre estampetes...Se celebrava una missa a l'ermita i a vegades després donaven un petit esmorzar, alguna coseta beneïda d'allí a tothom que hi anava.

Molts, com que celebraven la festa, com que ere un camp tot allò, molts ja pujaven los pares i es feien allí un menjar, allí al camp. Jo me n'havia d'anar cap a casa, perquè com que no venie ningú m'havia de fer el menjar. "

(Pilar)

La Pilar barreja el Via Crucis amb el Rosari de l'Aurora i amb les processons que se celebraven per motius diversos, religiosos o civils. Per a ella tot és igual, i allò que remarca és el fet estètic i ritual dels actes: el tomb pels principals carrers del centre de Lleida, els ciris, els pendons amb les cintes, els cants, etc. No es pot dir que la seva assistència al Rosari de l'Aurora constitueixi un senyal d'explícita devoció mariana - de la qual tampoc no en parla - sinó que la seva motivació per a participar d'aquest sembla ser un cop més la de la integració comunitària a través del ritual públic. Participava, com ella diu, de totes les "feches nombrades" de Lleida sense especificar motivacions diferents per a cadascuna.

També en les al·lusions als aplecs de Butsènit i Granyena es trobaria el mateix sentit integrador en l'àpat que es repartia a tots els assistents i en l'adquisició de la cinta de la Verge de Butsènit. La Pilar remarca que a tot això hi anava sempre sense la família, conscient que aquesta característica és important; segurament la participació en aquests actes, especialment els aplecs, era una participació de famílies més que d'individus. Per tant, no es tractaria tant d'una devoció mariana tal com l'entendria l'Església sinó d'un ritus d'integració comunitària que afavoriria la sociabilitat entre famílies pageses de l'horta lleidatana.

Els discursos viscuts reflecteixen doncs la vivència d'unes expressions locals de religiositat com són els aplecs anuals de Butsènit i Granyena en una època en què la pagesia i la ciutat comparteixen plenament les mateixes tradicions festives i devocionals. En canvi, com s'observava anteriorment, el discurs eclesiàstic pràcticament ignora aquestes manifestacions locals. Hi ha, però, solucions de compromís en aquesta polaritat entre devocions locals i universals, com la que s'aplicava amb l'ocasió de l'Any Marià respecte dels pelegrinatges als santuaris dedicats a la Verge. Com recorda la Paquita, la celebració de l'Any Marià era en els anys 40 i 50 un fet important i d'obligat compliment per als catòlics que vulguessin seguir fidelment les directrius eclesials.

"Sí, eso era el Año Mariano, los años marianos. También hace poco que ha habido un Año Mariano, lo que pasa que entonces era un "boom" y ahora, ante la descristianización, pues son muy poca gente la que...Y los más mentalizados pues tampoco ponen mucho interés en ganar la indulgencia plenaria...Antes era como un dogma de fe. Como algo que si no lo hacías pues no entrabas dentro de la rueda o te salías de la Iglesia. Pero hoy día pues si vas vas y si no vas no vas. A lo mejor el estar metida con los pobres y los marginados es más indulgencia plenaria que ir de excursión a...O sea que ahora lo ves distinto a como lo veías antes. Entonces sí, para ganar la indulgencia pues tenías que visitar tres o cuatro o cinco, no sé cuantos santuarios...Había, a nivel nacional, pues a lo mejor el Pilar, sitios distantes; pero después había sitios que cada diócesis ponía para que la gente que no pudiera desplazarse a esos grandes santuarios pues fuera.

Podías ir organizada o podías ir por libre. Entonces ibas rezando el rosario, no era el ir de excursión, a la juerga, era ir en peregrinación. Entonces era rezando el rosario, haciendo sacrificios, a lo mejor había gente que iba descalza, había gente...Cada una se lo montaba como...Entonces se iba en peregrinación y una vez allí, si ibas en común con la gente pues a lo mejor se hacía algún acto en común. Pero como entonces no se hacían celebraciones de la palabra ni cosas de esas pues rezabas un rosario allí, al llegar, rezabas un padrenuestro y un Ave maría por las intenciones del Papa - que eso no podía faltar - y ya pues de vuelta. Cuando estabas allí pues hacías un poco de fiesta, merendabas, lo pasabas un poco bien, pero siempre era...Peregrinación.

A lo mejor te juntabas con una amiga: "Quieres que vayamos a la Virgen de Butsenit?" Pues vamos a la de Butsenit. Y ya era un santuario que habías visitado. "¿A la de Gualda?" Pues a la de Gualda...Iban familias enteras. Yo no fui nunca con la familia, siempre iba con un grupo de amigas...A lo mejor los de Acción Católica: "¿Queréis que vayamos a tal sitio?" Pues vamos a tal sitio"...Porque era muy corriente ir a las ermitas...Y en el Año Santo era importante ir allí donde se celebraba después. "

(Paquita)

Una xarxa de santuaris d'abast divers - nacional, diocesà, comarcal, local - quedaria articulada per la figura universal de la Verge com a element d'unió, alhora que també per la figura del Papa a través de les pregàries per les seves intencions que, com ella afirma, "eso no podía faltar". Ambdòs elements desdibuixen les

particularitats del culte local a cada santuari per a englobar-los tots en una mateixa idea de catolicitat. Sembla com si, ja que no es pot anul·lar la relació entre cada poble o ciutat amb uns santuaris determinats, almenys amb el pretext de l'Any Marià es podrà reorientar aquesta relació donant-li un sentit universal.

Un altre aspecte important en la devoció mariana viscuda per les classes populars en aquesta etapa és un aspecte del qual ja s'ha parlat quan es tractava el tema de les promeses i del Rosari en el capítol de les devocions. Seria la religiositat protectora i terapèutica que, al marge de pràctiques concretes, sembla estar indissolublement unida a la devoció mariana en totes les seves expressions viscudes popularment, fins i tot aquelles sancionades per la mateixa institució. Així es desprén del discurs de l'Emília sobre la seva vivència religiosa més directament relacionada amb la figura de la Verge, la visita anual als santuaris de Lourdes i Fàtima en companyia del seu marit:

"Cada any les nostres vacances és anar a Lourdes i a Fàtima. Cada any. A Lourdes, preciós, els malalts...I Fàtima és molt maco, i a més la fe que hi ha allí, hi ha una fe viva. Aquestos que fan una penitència, de vegades amb un criet al braç i au...Amb aquella fe. Perquè allí, diguessim, una de les nenes encara viu. I molts han vist lo milagre del sol i els abuelets encara se'n recorden. Ho han vist. Per això hi ha aquesta fe tan viva allí. I gent, pobrets, allí, que van amb una espadenyota i si tenen vint duros encara ho donen. I sin embargo aquí gent millonària, que els coste, ha, ha...Allí hi ha una fe molt maca. Jo el primer any que hi vam anar, oh...Quan veia allò, tot lo rato allí plorant, quan veia aquells penitents, feia "oh..." Quedava enamorada...(...) Es molt bonic. I n'hi ha que fan oració tota la nit...Hi ha gent, pobrets, d'aquestos que venen de lluny caminant, peregrins, a peu. I després com que no poden pagar hotels se queden allí en una plaça que hi ha gran, al carrer, a vegades amb un fred que fa, pobres...I allí amb mantes els veus, això sí que és una fe enorme. Tindre una fe viva.

Venie un altre senyor amb nosaltres, que es va quedar tota la nit allí, només anar mirant aquesta pobreta gent. I va vindre l'un demà al matí cap a l'hotel amb els ulls unflats. Dic "au, que t'hauràs passat tota la nit plorant!", "no me'n parlis, no me'n parlis...Ai, és que no es pot explicar, això!"...Veie aquella fe d'aquella pobreta gent, i veure el fred que feie, allí tapadets a la nit...I aquelles penitències...I el pobre, pues plorant, ha, ha...

I Lourdes també és molt maco, fem el Via Crucis, la bendició dels malalts...Es molt guapo. I moltes activitats que fem. Hi anem cada any. A les picines la gent es banyen allí...I l'aigua de Lourdes, si beus l'aigüeta aquella diu que se curen, i hi ha hagut molts miracles. Mira, un any una senyora que ere d'aquí d'un poble pues tenie una llaga en un costat, pobra, que li supurave i no se li tancave mai. No sé quants anys feie que hi havie anat. I aquell any, pobra, al anar-se a tirar a l'aigua, diu que sentie una cosa, tot lo rato plorant, i...Diu "és que no en tinc, de por", però no ho sé, un desasosiego...I plorant a lágrima viva. Bueno, però al final se tire, i va sortir, però una sensació de plorar, una cosa rara. I ja li va passar. I llavors a la nit diu "bueno, me'n vaig a canviar la gasseta", perquè li supurave; i arribe i es trobe amb la sorpresa que la trobe cicatrisada. Ostras...I llavors ella "oi! No digues res per si un cas no dellò...No digues res, perquè"...No ho sé, no hi creies, va ser una cosa sensacional. I ella diu "no es podrie explicar, lo que va passar". Ere d'Agramunt aquesta senyora. I al cap de cinc o sis mesos hi vam anar. Dic "a veure si és veritat?" i sí, sí, hi vam anar i mos ho va ensenyar. Sí, hi ha hagut miracles. I aquest lo vam veure nosaltres. "

(Emília)

En la seva devoció a la Verge destaca l'aspecte miraculós, i concretament la cura de les malalties com en el cas descrit. També és remarcable l'aspecte emocional que provoca en el visitant la contemplació d'una multitud que sovint amb mitjans precaris fa pelegrinatge en compliment d'alguna promesa - relacionada també amb la salut, quan es destaca per exemple que hi ha pelegrins que porten els seus fills en braços - especialment quan el pelegrinatge s'acompanya de penitències corporals. L'Emília dedueix de tot això que allí hi ha una "fe viva", pensant segurament més en el fervor amb què la gent espera el seu miracle o compleix la seva promesa en agraïment pels favors rebuts, que no pas en al·lusió a una espiritualitat cristiana global.

El seu discurs marià no recull aportacions substancials del nacionalcatolicisme sinó que se centra en la religiositat terapèutica i protectora portada a gran escala i amb sanció oficial. La pròpia Verge és, en aquest sentit, una figura taumatúrgica sense més implicacions ideològiques. Es podria dir que després del "bany" nacionalcatòlic el discurs religiós viscut resta inalterat.

En una escala més reduïda i sense el ressò internacional dels grans santuaris marians, les vivències populars remetent també al sentit protector del marianisme local. Els santuaris locals de Butsènit i Grenyana - més el primer, per la continuïtat que va tenir després de la guerra - són punts de referència importants en la devoció mariana d'aquesta època. Les imatges de la Verge com a imatges protectores d'aquest món rural i les ermites com a centre dels aplecs, són elements presents en el discurs de dones que, com la Lola, participaven plenament d'aquesta devoció i del món pagès en què havia tingut el seu origen:

"Quan anàvem a les ermites, això que et dic que anàvem a Granyena i a Butsènit, allí sempre compràvem la cinteta. Saps aquella cinteta que hi diu "record de la Verge de Butsènit"? I sempre les penjàvem en un puesto del cuarto, perquè ere una cinta beneïda i ere una cosa...I allí es quedaven anys i anys. Encara en porto una a la furgoneta també, això encara ho continuo. Que me la va regalar la veïna, que los pares són de Butsènit i per l'aplec me va baixar la cinteta. I la porto també a la furgoneta.

B- Per protegir?

P- Pues sí, perquè estave beneït i perquè ere una cosa de la Verge de Butsènit o de la Verge de Granyena...Pues mira, perquè te protegeixi de qualsevol mal, o perquè simplement portes aquella cosa que t'agrada, perquè ho sents i...Penses que un altre portarà una altra cosa, cada qual que sigui feliç amb lo que porte, no? Un altre li agradarà portar-hi allí una cosa penjadeta, que bellugue...Això és molt personal. "

(Lola)

En el seu discurs destaca la cinta que com a record de la Verge i de l'aplec de Butsènit es dona cada any als assistents. Té un valor protector d'una banda, per ser una cinta beneïda, i es guardava en algun lloc significatiu durant molt temps. Però també hi ha un altre valor purament afectiu en la cinta de la Verge de Butsènit, segurament el valor de renovar el seu lligam amb tot un món rural que s'ha anat transformant ràpidament i que són les seves arrels culturals i familiars.

La devoció mariana assumeix el sentit protector també en el discurs de la Pilar, la qual fa referència al seu costum de portar sempre alguna imatge de la Mare de Déu quan surt al carrer:

"Ho porto sempre, és raro un bolso que no porti una Mare de Déu...M'hi sento bé. Tal com portes una fotografia o deixò, mira...A la cartera porto un...No és un amuleto...Una Mare de Déu, petiteta, ho porto sempre. Sempre he set així...Semble que m'hi trobo bé, pues ai, que Déu m'ajude...O la Mare de Déu...Vaig més a gust. "

(Pilar)

La Pilar puntualitza que no es tracta d'un amulet sinó d'una imatge de la Mare de Déu, com si la diferència entre un i altra radiqués en l'objecte concret i no en la seva utilització i en la disposició mental respecte d'ell.

La devoció mariana recull també un altre aspecte de la religiositat viscuda per les classes populars, aspecte que la vincula a l'educació dels infants, especialment de les nenes, per a qui la Verge Maria era presentada com a model. El Mes de Maria és un dels records més directament relacionats amb la devoció mariana, sovint situat en un àmbit escolar i parroquial tot i que en ocasions també té lloc en l'àmbit familiar. El discurs que envolta el record d'aquesta pràctica descriu un tipus de devoció mariana molt específicament adreçada als infants, promoguda des de les parròquies i col·legis i centrada en l'ofrena de les flors a la Verge acompanyada del cant "Venid y vamos todos con flores a María", de pregàries assenyalades per al Mes de Maria i del rosari. Algunes de les informants recorden com aquesta devoció s'incorporà també a les pràctiques familiars:

"Ah, jo això ho recordo de tota la vida, filla. I a casa les festes religioses se celebraven totes. Pel mes de Maig feiem un altar i hi feiem posar una imatge. La Verge Maria...Hi havie uns llibres que cada dia tenie la seva oració pròpia del dia, eh? Després les cançons del mes de Maria...

B- L'altar el ficàveu dintre de casa?/finxpar/

M- No, el posàvem en un cobert que teniem allà a la torre. I cada dia li anàvem a collir flors silvestres o algunes del jardí i li feiem cada dia allà un altar...Hasta jugàvem a fer professons els crios, no veguis tu...Ha, ha...I hi posàvem com un cobrellit, que estés allà molt adornat...Ere molt divertit, ens ho passàvem molt bé...Ha, ha...A la millor el meu pare no estave perquè estave treballant, però si podie també venie. El meu pare no hi ere sempre, però la mare i els germans que hi hagués per allí...Perquè claro, pues a la millor algun ja ere gran, jo sóc la més petita, som sis. Pues algun estave treballant. Els que estessim allí, tots. I a sobre feiem vindre nanos d'una casa del costat i ens ajuntàvem allà a la millor quinze o vint fent el mes de Maria...Ho feiem a la tarde a l'hora de la migdiada; o a la millor ho feiem més tard, depén, però sempre a la tarde.

I a l'escola també ho feiem, eh? A l'escola ens feiem portar flors si voliem com si no voliem...Totes les nenes teniem que portar cada dia una flor com a mínim, i el que no tenie pues anave a xorar. I els xalets de la vora dels col·legis estaven amargats de la vida... "

(Montse)

El Mes de Maria celebrat així es convertia doncs en un motiu de reunió dels nens i quasi en un moment

de joc. La Montse ho recorda com quelcom que caracteritzava la formació dels nens, no solament a l'escola sinó també a casa, però el record difereix sensiblement d'un àmbit a l'altre. De l'escola es recorda sobre tot l'obligació de portar flors a la Verge; en canvi, el Mes de Maria celebrat a la torre és recordat com quelcom divertit i es descriu l'ornamentació i els actes que es realitzaven en un to festiu i lúdic. Es un acte especialment adreçat i protagonitzat pels infants, ja que els germans grans no hi participen per causa de l'horari de treball. Tanmateix, mai no es planteja la possibilitat d'adaptar l'hora del Mes de Maria a l'horari dels adults, cosa que denota la importància específica de la participació infantil en aquesta devoció.

També la Rosa, en un àmbit més urbà, al casc antic de Lleida, recorda la pràctica del Mes de Maig entre casa i la parròquia, amb el protagonisme dels infants i la mare com a iniciadora en l'univers religiós:

"A casa sempre hem viscut l'ambient religiós, més per part de la mare que del pare, la que es cuidava de l'educació religiosa sempre ha set ma mare, ha set molt beata...I ella ha fet els seus altars pel Maig, per quan ve una tempesta ha fet les seves coses, pel dia dels difunts també ha fet lo seu altaret senzillet amb un panyito i quatre llumetes...I és la que nos ha portat a la parròquia des de petits, a la catequesi i a tot, i nos ha ensenyat les oracions, los cants i tot. I jo com que ja he crescut així pues ho he viscut molt normal.

(...)

Pel mes de Maig, com que viviem en una escala que hi havia una jardineria a baix, al carrer Madalena, pues deixaven moltes flors per allí i sempre queie alguna, i nosaltres quan veniem de l'escola sempre agafàvem els pétals i les ficàvem allà a l'altar de la Verge.

B- On el posàveu?

R- En una messita, en una tauleta. Potser ficava una caps de sabates perquè quedés més alçat i ficava l'adorno. Si ere el mes de Maria pues ficava una estampa de la Verge i després cada dia anàvem al rosari del mes de Maria i nos donaven una estampeta amb la jaculatoria i ficàvem aquesta estampeta, l'anàvem ficant allí. I resàvem el mes de Maria. Resàvem allò i després me'n recordo que anàvem cap a Santa Magdalena que havia camp, agafàvem també amapoles i tot lo que trobàvem, i voltant per la taula feiem una professó. Amb les flors hasta arribar allí, "venid y vamos...", les cançons que es cantaven pel mes de Maria.

Potser quan els meus germans van començar a ser grans també ho va deixar una mica de fer per les burles. Ella, com no consentie que es burlessin d'aquestes coses, llavors preferie no fer-ho. Encara que els meus germans de ben grans van anar a missa i a cantar als difunts quan feien enterros, i per Nadal sempre els cridaven per fer de monaguillo. "

(Rosa)

Els mateixos elements bàsics apareixen en el seu discurs: les flors, els cants, les estampes, les processons infantils...I el rosari a la parròquia. A Lleida i als pobles, com a nuclis de població, es podia combinar fàcilment l'acció de casa amb l'escola i la parròquia, mentre que en les partides rurals de població dispersa la parròquia no hi podia intervenir tan directament.

Amb els primers trencaments amb la infantesa, com explica la Rosa, aquesta pràctica mariana desapareixerà; els germans més grans se'n reien d'aquesta devoció perquè segurament s'havia assumit popularment que això era cosa de nens, i que per tant ja no era apropiada per a ells. L'afany del nacionalcatolicisme en introduir-se a través del col·legi i la parròquia per a exercir una influència directa sobre la població infantil tingué la contrapartida que fàcilment es podia assumir la religió - o com a mínim certes pràctiques o devocions - com una cosa de nens, amb conseqüències ben clares per als que deixaven de ser-ho.

La Mª Josep tampoc no es pot dir que expressi un discurs marià explícit, sinó que es reflecteix en la seva descripció i valoració de la devoció mariana promoguda al col·legi per les monges. Flors, poesies i pregàries seran les peces bàsiques també de la celebració del Mes de Maria al col·legi. La devoció mariana impulsada a les escoles serà una devoció molt plàstica, estètica i visual, i aquest serà efectivament l'aspecte més present en la memòria oral. En canvi, del contingut de les pregàries i les cançons o versos no se'n parla amb més detall, possiblement perquè la figura de la Verge tal com era presentada a l'escola resultava massa abstracta per als infants. En el seu discurs la Mª Josep recorda el conflicte o el desajustament permanent entre els interessos i les preocupacions de les monges i els que a casa tenien prioritat:

"Pel mes de Maig al Cor de Maria, com que ere lo mes de Maria, cada tarde se feie com un reso durant tot lo mes. Se feien uns resos i llavors mos feien llegir un vers. Te'l donaven i a aprendre-te'l, "per tal dia el tens que llegir". De memòria. Claro, les que eren més llestes que teniem més memòria, venga, el més llarg. I les que eren més rucs que els hi costava més, el més petit. I llavors mos feien "pues tal dia et tocarà", de dos en dos, o de tres, depén. Perquè claro, els més petits de pàrvuls o de bàsica no els feien sortir, normalment eren les grans.

Després tenies que espavila't a buscar un ram de flors. La qui li tocava dir el vers. Això em suposo que només ho feien al Cor de Maria, perquè ere per la Mare de Déu...Cantaven, se resava, i llavors el dia que feies el vers tenien que vindre els pares. Baixava la mama, el pare no venie perquè anava a treballar, baixava la mama. I me'n recordo que ma mare feie "jofín, les flors..." Llavors no n'hi havia de diners com ara, ara la gent està acostumada a gastar, però quan nosaltres erem petits no, no es gastava com ara. Jo mai vaig anar a la platja de vacances, el meu pare no tenie vacances. I me'n recordo que hi havia una amiga de la mare per aquí Santa Teresita que hi havia molts horts, i hi anava; me feie un ram, tallava lo que tenie pel jardí, roses, margarides i així, i au, llavors llegies el vers i deixaves el ram de flors. I ja tenien flors!...Perquè només pensaven en tindre guapa l'església!...Veus? Una altra mania. Perquè tampoc cal tant!...Tu saps l'altar que van posar? Jo me'n recordo, la mama, "ai, Mare de Déu!", los va costar una animalada...Més valie que s'ho haguessin...De vegades venie el sant d'una i la mama em feie "té, porta-li unes mitges", perquè portaven unes mitges més sorgides, pobres, que no es podien comprar ni unes mitges. I s'ho gastaven amb l'altar... Es que, és que...Unes mentalitats...No et pensis, que ser monja...Ja mos ho deien, perquè et possessis monja, però jo deia "ai, Déu meu..." No hagués durat ni dos dies jo en aquella...I això de demanar permís per això, i demanar permís...I quan los hi regalaves un parell de mitges estaven més contentes que un gínjol. Sí, d'aquestes grises de cotó portaven. O mitja dotzena de mocadors, perquè no et pensis que anessin gaire llargues, no...I després miraves l'altar i deies "però no els hi poden comprar dos o tres parells de mitges a cada una?... "

(Mª Josep)

La figura de la Verge sembla ser important en l'educació de les nenes, i no només a l'escola o la parròquia sinó també, com s'ha vist, en àmbit familiar.

La Virgen Niña de les medalles de comunió per a les nenes serien com un model a seguir, el model de "bona nena" que calia transmetre a través d'aquella imatge. Això fa que sovint el discurs marià viscut associï la figura de la Verge a l'etapa infantil, als records de la infantesa, com ho fa la Maite quan explica escenes de la vida quotidiana com la següent:

"A casa meva jo recordo que quan era petita i la meva mare em banyava, em rentava, quan me vestie m'ensenyava una oració i la deie ella i jo la repetia. Encara me la sé:

"Bendita sea tu pureza
y eternamente lo sea
pues todo un Dios se recrea
en tan graciosa belleza.
A tí, celestial princesa,
Virgen Sagrada, María,
te ofrezco en este día
alma, vida y corazón,
mírame con compasión,
no me dejes Madre mía
si me olvidara de Vos".

Era petita, per lo que me'n puc recordar, i ella em banyava i llavors me posava la roba neta. Pues ella l'anava dient i jo la repetia. I llavors recordo de petita també com m'havia ensenyat a senya'm i m'havia ensenyat el Parenostre i m'havia ensenyat l'Avemaria. I després, una tieta molt gran, tieta padrina, m'ensenyava unes oracionetes quan era petita. Però no vivie a casa meva, quan anàvem al poble a mi m'agradava anar-me'n a dormir amb ella un ratet i m'ensenyava unes oracionetes com aquella de "cuatro angelitos tengo en mi cama, dos a los pies, dos a la cabecera y la Virgen María que es mi compañera". Una altra: "Al echarme en esta cama me echaré en la sepultura, a la hora de mi muerte amparadme Virgen pura". Una altra: "Con Dios me acuesto, con Dios me levanto, con la Virgen María y el Espíritu Santo".

(Maite)

En aquest context familiar la Verge seria una figura plenament integrada en la vida quotidiana, present en moments com el bany o l'hora d'anar-se'n a dormir. En tot cas, forma part de l'aprenentatge dels infants, de forma especial de les nenes, que comencen a relacionar-se amb un món sobrenatural que les dones adultes transmetran a través de pregàries i jaculatories diverses. Es una devoció mariana que s'integra en els moments de la vida quotidiana i que remet a una mare protectora amb qualitats sobrenaturals i virtuts que rarament els infants estarien en condicions de comprendre, com la de la pureza. Crec que la seva integració en la vida

quotidiana és significativa, ja que li treu les implicacions ideològiques que el Nacionalcatolicisme pretenia donar-li.

Els desajustaments entre la devoció mariana impulsada des de la institució eclesial i la viscuda entre les classes populars es reflecteix també quan es fa referència al model de Verge Maria presentant per la institució. La Clara reflexiona sobre la imatge de la dona que el catolicisme ha difòs, i concretament sobre la polarització total entre la dona pura, asexualada, mare i verge com la Verge Maria, i la dona "esca del pecat", la "femme fatal" que simbolitza tots els perills i temptacions de la carn. Aquesta polarització ha comportat la formació i la difusió d'una imatge de la Verge que considera falsa històricament i que no podia ser viscuda com a model a seguir per les noies i les nenes que, com ella, reberen l'educació en un col·legi religiós:

"Explicaven coses de la Verge Maria, i coses de que era molt boona, i que...I jo la trobava com fleuma, saps? O sigui, aquella imatge que em feien de la Verge Maria, no quadrava amb la idea que jo...Tenia(...)

I això de que anava per les muntanyes collint floretes i donant saltirons, pues no, francament...A mi ja me sonava raro això, eh? Me sonava cursi. I no me considero excessivament intel·ligent, però qualsevol persona amb dos dits de front...I a més jo era una nena, i quan me deien això pues trobava que era una Mare de Déu aixís cursilona, la veritat...(...)

Em sembla que hi ha una frase que diu que la dona és "l'esca del pecat". Coñe, eh?...A nosaltres la religió cristiana, a l'època que jo he viscut, ens ha tractat bastant malament, eh? (...) Es clar, o adquiries una actitud absolutament asexualada, que no se't veiessin ni els pits...Bueno, les monges portaven una mena de...No portaven sosten, portaven com una mena de faixa o no sé què punyeta portaven, que els hi aplastava els pits, perquè no es veiés la forma del pit. "

(Clara)

Era si més no una imatge estranya, aliena a la seva vida quotidiana; una Verge Maria "cursilona" que a més no tenia cap utilitat pràctica perquè es dedicava a coses com "collir floretes" i "donar saltirons". El desajustament amb el model de la Verge serà present també en el discurs de la Mercè, la qual fa referència al seu pas per les Congregacions Marianes en la seva adolescència. A principis dels anys 70 aquest model era encara vigent en l'organització interna de les Congregacions i es reflectia per exemple en les diferents expectatives que es tenien sobre l'actuació de nois i noies respectivament:

"L'època del començament de la Congre, tretze o catorze anys, jo era molt més activa i les noies eren molt parades. Jo sé que volia fer excursions, fer esports, fer coses...Hi va haver una època que volia ser més noi que noia. No conscientment, de dir "quiero ser chico!" sinó que me n'adonava que la vida de noi era molt més divertida que la de dona. I molt més activa desde luego. I a poc a poc t'ha agradat ser noia perquè bueno, va contigo por la sensibilidad i altres coses, i vas coneixent al teu noviet i dius "va, pues no està mal ser noia". Però totes les activitats que he fet sempre han estat al voltant de la dualitat aquesta, noi-noia, de dir "ui, semblo més un noi que una noia..." Forta com un noi, esports de noi, carrera quasi de noi - hi ha moltes noies metges, però cirurgia no n'hi ha gaires -, i una mica los retos dels nois. Vaig fer de monaguillo, ara que penso, també...M'agradava fer les activitats dels nois.

(...)I me costava, perquè clar, llavors la Congre separava nois i noies. Hi havia montañeros i montañeras, i el nostre grup era recién llegado, erem més petits. Ya no vam ser montañeras, a més les veiem tontetes les montañeras, perquè de montanyisme res...Montañeras de Santa María, es deien. Nosaltres erem més actives en aquest aspecte, feiem més activitats i de ñoñas nada, erem més...Había que recoger botellas para la Congre, botellas para la Congre...Vull dir que feiem activitats de tothom.

B- I les montanyeres què feien?

M- Pues moltes reunions...I res més. No feien res més!...I suposo que xerrar de pintures o de jo què sé...No, pintures no, no se pintaven ningú. Jo qué sé, de tonterietes...I en canvi els nois feien més activitats, "va, tenemos que montar esta habitación de la Congre", perquè com que vam canviar de pis sempre hi havia alguna coseta. Eren més actius els nois. Les noies feien les típiques activitats tontetes...Inclú el ciclostil el feien anar els nois, totes les activitats, no sols de força sinó activitats culturals, tot ho feien els nois. De expansión, tot, tot ho feien els nois. Les noies eren això, més nyonyetes, a rezar, o a cantar...Y nada más. I els nois feien tot lo demás, tot lo que era arreglar la Congre, lo de les botelles...Organitzar..."Hay que montar autocares para ir al retiro a no sé dónde", tot ho feien els nois, les noies no feien res.

(...)

El capellà feia "eh, que sois chicas, eh?", sempre estava una mica en contra de les nostres ganes de fer coses. Sempre ens recordava que erem noies. Però clar, nosaltres passàvem...No recordo ara el que deie, però la imatge que tinc és la típica que es diu sempre, que els homes són els actius, els que fan les

coses, i les noietes són les que tenen que estar fent totes aquestes tonteries, ha, ha...I a més t'ho deie convençut...No recordo exactament els principis, ni les idees, ni les paraules, però que anave per aquí, sí. "Las más devotas, más esto, más lo otro..." Però totes les activitats actives les feien els nois.

Nosltores vam fer grups de música nois i noies, que no n'hi havie; o cantaven només les noies o els nois feien els seus...Quasi no feien res junts. La veritat és que vam ser una mica de revolució quan vam arribar. Ja vam anar al pis nou i participàvem tots junts, nois i noies. "

(Mercè)

Aquest model concorda bàsicament amb el model de dona que el franquisme promouria a través de la Secció Femenina. En el cas de les Congregacions seria un model d'inspiració mariana segons el qual les noies havien de dedicar-se preferentment a la devoció ("cantar", "rezar") i a adoptar una actitud passiva i de submissió davant dels camps reservats als nois. La vivència que la Mercè expressa reflecteix el desajustament viscut entre aquell model amb el qual s'havia d'identificar per la seva condició femenina i el desig de participar activament de tot el que s'organitzava; cosa que, a més, ella no vivia com una contradicció amb el fet de ser una noia, però sí amb el model femení que es pretenia transmetre a través de la figura de la Verge²⁰⁰.

La devoció mariana que recullen els discursos viscuts per la gent de classes populars durant aquest període reflecteix la vivència d'un marianisme desprovist de la càrrega ideològica que el Nacionalcatolicisme li donava des de les instàncies oficials. Es un marianisme protector, vinculat a la simbologia local i integrat en la vida quotidiana, on la Verge no esdevé vehicle de transmissió d'una ideologia sinó d'una identitat. El marianisme oficial santificava un règim polític que s'afirmava com a catòlic i l'assimilava a la pròpia essència de la nació. En canvi, les vivències del marianisme reflectides en els discursos reals no recullen les grans manifestacions de marianisme protagonitzades per les autoritats - Rosari de Torxes, Rosari de l'Aurora, pelegrinatge al Pilar, certàmens de l'Acadèmia, Vot Assumpcionista, etc. - i quan ho fan, no necessàriament s'assimila el sentit que les inspirava. Per això iniciatives com la de la construcció del Santísimo Santuario de Nuestra Señora del Rosario queden molt lluny d'aquesta vivència popular:

"Llavors hi havie lo clàssic, que se'n pot dir cacic de la parròquia, el rector, que és lo que va començar a montar el santuario de Sant Martí, que no sé ni com s'havie de dir...Nuestra Señora del Rosario. Volie montar allí una gran iglesia dedicada a Nuestra Señora del Rosario. I aquest home va començar recollint diners, però de males maneres. A les col·lectes que feie hi havie uns aldarulls de cuidado...Llavors no passave res, però si veguessim ara com recollie els diners serie mortal. Perquè passave la plateta antes de començar la missa, a mitja missa i al final de la missa. I además a la iglesia, a l'altar, "hoy colecta para el santísimo santuario de Nuestra Señora del Rosario". Lo que és lo Sant Martí d'ara, se va començar montant una cripta, a baix hi ha una cripta molt guapa. Però hi havie uns planos, unes maquetes, que lo que volie fer ere un gran santuari. Però ho volie fer a costelles de tothom i buscant a la gent los diners com fos. Com si diguessim, te robaven. Anaves amb una pesseta o dos i semblave que te robaven la pesseta. Al final de tot deies "ostiqueta, avui és domenge, m'han donat tres pessetes i he de donar una pesseta pel capellà..." Fins que va vindre aquest mossèn Bria que va començar-ho a canviar i llavors ho van anar deixant, deixant, deixant. S'ha quedat en lo que s'ha quedat ara. No és que et preguessin los quartos però et senties com a robat. I la gent igual, estaven... "

(Xavier)

Aquest santuari, com s'ha dit, havia de dedicar-se al culte del Rosari, especialment pensant en el Rosari de l'Aurora, del qual afirmava el bisbe del Pino que Lleida era particularment devota. Però anar al Rosari de l'Aurora com hi anava la Pilar, pels efectes plàstics i estètics d'aquella processó, i per sentir-se participant d'un acte comunitari, no significa necessàriament que en plena posguerra hom pugui compartir la idea de la construcció d'un santuari en una ciutat que tot just si començava a sortir de la misèria.

IV.4.3. El clericalisme de la nació espanyola

Un altre dels tòpics que sovint apareix en el discurs del Nacionalcatolicisme és la particular identificació d'Espanya amb la jerarquia catòlica, simbolitzada per la figura del Papa i per Roma. Sota aquesta idea es recull la tradició històrica des de la Santa Aliança de Felip II i la contraposició d'Espanya a les nacions europees que al llarg dels segles s'havien aixecat contra l'autoritat del Papa. Com que Espanya no formava part ni d'aquelles que havien impulsat la Reforma protestant ni d'aquelles que - com la França revolucionària i

---

²⁰⁰ Sobre aquest tema v. ROCA i GIRONA, J., La literatura edificant de posguerra, Tesi de Llicenciatura, Tarragona, 1986. I del mateix autor, Percepció i imatges de la dona a la posguerra espanyola, Tesi de Doctorat, Tarragona, 1992.

després la napoleònica o com la Itàlia de la unificació - havien fet front al poder temporal del Papat, s'elaborà la idea de la particular fidelitat de la nació espanyola a la figura del Pontífex i a Roma com a centre doctrinal del catolicisme.

El bisbe del Pino, seguint la tradició intel·lectual del Nacionalcatolicisme, remarcarà també la particularitat d'Espanya en aquest sentit. En la clausura del "X Retiro Extraordinario", adreçat als homes d'Acció Catòlica i centrat sobre el tema "Sentir con la Iglesia", el bisbe assenyalarà els perills moderns en què es troben cercles de laics desitjosos de fer apostolat; de vegades amb bona intenció i de vegades no, aquests tendeixen a esborrar la distància entre les facultats de la Jerarquia i les dels fidels. Però aquesta és, segons el seu discurs, una innovació aliena a la fe espanyola tradicional:

"Por la misericordia de Dios hay que reconocer que en España, la clásica tierra de la fe sólida y recia, de la filial sumisión al Romano Pontífice, estas desviaciones son planta exótica que no arraiga. Mucho más después que nuestro cristianísimo Caudillo, interpretando nuestras profundas creencias católicas, ha pactado con la Santa Sede ese espléndido concordato que ha de presidir la vida religiosa de la nación española.

Los españoles que siempre se han distinguido por su recia personalidad e indomable independencia, los españoles que están dispuestos a sufrir mil muertos antes que rendir ignominiosamente su cerviz a ningún mero hombre, a ningún pueblo de la tierra, se complacen en ofrendar el homenaje de su acatamiento, de su veneración, de su obediencia y amor filial a la Jerarquía; porque saben que al hacerlo honran al mismo Dios a quien se debe toda gloria, toda obediencia y todo amor²⁰¹."

La divinitat del Papat és una idea permanent en els seus discursos sobre l'Església. Com a prova d'aquesta divinitat s'argumenta la seva perdurabilitat al llarg dels segles malgrat els embats de la història contra la institució eclesiàstica. Del Pino presenta una imatge de l'Església i del Papat com de ciutadella assetjada per mil perills, perills que en canvi no podran acabar amb ells per raó del seu origen sobrenatural:

"La perpetuidad del Papado, sostén de la Iglesia, a través de los siglos, envuelto en tantas adversidades, asediado por tantas conspiraciones e insidias, atacado por tan terribles enemigos, constituye una prueba diáfana e irrefutable de su origen divino²⁰²."

Origen diví que també els lleidatans demostren comprendre a la perfecció, a més de tenir un sentiment de total identificació amb el Papa. A la mort de Pius XII l'any 1958, del Pino s'enorgulleix de la reacció dels lleidatans i reitera la compenetració entre Lleida i el Papa:

"Por la misericordia de Dios en Lérida palpita con intensidad el amor al Papa; los leridanos en su inmensa mayoría, por no decir en su totalidad, tienen certera y acabada idea de la naturaleza del Papado y de su origen divino. Con motivo de la muerte del egregio Pío XII esta población amadísima ha demostrado con amplias y sinceras manifestaciones de amargura y de dolor cuán intenso era el afecto que le profesaba. Por mi parte puedo afirmar que en la visita que hice a Roma el pasado año comprobé cuán paternal era el amor del Papa a los leridanos y cuánto se interesaba por el pujante desenvolvimiento de esta diócesis²⁰³."

La devoció al Papa és un element que la religiositat de la posguerra impulsà amb força com a distintiu del catolicisme espanyol. En el context polític d'Espanya era una devoció que convenia a un règim aïllat d'Europa, més quan a partir dels anys 42-43 els aliats comencen a perfilar-se com a vencedors de la Guerra Mundial. Serà, per tant, una devoció directament recolzada per les autoritats i tindrà bàsicament una característica institucional. Això és palès per exemple en l'homenatge que es dedica l'any 42 al Papa Pius XII en la commemoració del seu Jubileu Episcopal:

"Te Deum Laudamus. Sí, demos gracias a Dios, porque nuestra Diócesis ha respondido magníficamente a la, más que mandato, sugerencia fervorosa de nuestro Prelado. Al coro unánime de la cristiandad, que ha vibrado con motivo del Jubileo Episcopal de nuestro Santo Padre, Lérida ha unido su voz cálida de filial piedad. Es realmente consolador contemplar cómo resurgen los antiguos valores al continuo trabajar de los abnegados párrocos, después de los años de devastación y muerte espiritual. (...) Indudablemente los actos revistieron mayor solemnidad en la capital debido a la asistencia de

---

²⁰¹ DEL PINO, A. «Discursos...Sentir con la Iglesia», B.O.O.L., 1955, p.104-105.

²⁰² DEL PINO, A., «Circular del Excmo. y Rvdmo. Sr. Obispo en la muerte del Papa», B.O.O.L., 1958, p.135.

²⁰³ DEL PINO, A. *ibid.*, p.135.

autoridades, actuación personal de nuestro Rvdmo. Sr. Obispo, etc. La Comunión en la Catedral, a pesar de celebrarse en plena fiesta Mayor, numerosa y devota como en las grandes fiestas. El solemne Tedeum, con todo el esplendor de la Liturgia cristiana dentro del maravilloso marco de un Pontifical en la misma Iglesia restaurada y la variedad polícroma de los distintos uniformes de autoridades y representaciones que en gran número acudieron. Las mismas autoridades y representaciones, así como muchos particulares tanto de la ciudad como de fuera, enviaron al Papa un expresivo telegrama de felicitación²⁰⁴."

Es, com s'expressa en el text, una devoció fomentada pels "abnegados párrocos" i orquestrada a través de les branques d'Acció Catòlica. Compta a més amb la presència de les autoritats de la ciutat i de representacions de les diverses associacions pietoses. En el marc d'aquesta devoció s'instituirà el Día del Papa, que no passarà mai de ser una festa de l'Església amb litúrgies més solemnes que les habituals però sense una paral·lela celebració popular. De fet, els bisbes expressen el seu desig que el Día del Papa sigui celebrat en les parròquies amb tota solemnitat, cosa que indica si més no la necessitat d'expressar aquest desig. No resulta doncs estrany que deu anys després de l'homenatge a Pius XII, el bisbe del Pino segueixi insistint sobre les virtualitats de la devoció al Papa i afirmant que "la devoción al Papa es una de las más fundamentales y provechosas. Se la considera juntamente con la devoción a Nuestro Señor Jesucristo y a la Santísima Virgen como señal de predestinación. El ser sinceramente devoto del Papa implica condiciones que orientan con eficacia al espíritu hacia la vida eterna²⁰⁵".

La figura del Papa arribarà a adquirir característiques quasi-divines en el llenguatge que del Pino utilitza en referir-se a ell. Es allò que alguns autors com J.M. Piñol han qualificat com a "papolatria"²⁰⁶ el que reflecteixen algunes frases i el to general amb què s'embolcalla la persona del Pontífex. Es diria que aquest ja no és humà, i la seva presència irradiarà al seu voltant una atmosfera semi-celestial, com es desprèn d'aquest fragment, escrit després d'una audiència de Pius XII al bisbe de Lleida:

"Apice y culminación de estas visitas fue la inolvidable audiencia que benignamente nos concediera el Augusto Pontífice, Vicario de Cristo, Pastor y Maestro de la Iglesia Universal. Reflejar fielmente aquella indecible escena es imposible. Fueron momentos de cielo en que el alma extasiada por aquel sobrenatural ambiente, tan señalado, evocador e impresionante, se sentía embriagada por luces y gozos divinos. Con la exquisita sencillez y alta distinción que le caracterizan, el Papa fue desgranando suavemente sus pastorales enseñanzas, que iluminaron el panorama de la Diócesis con celestiales resplandores²⁰⁷."

La ciutat de Roma al seu torn, serà també presentada com un escenari idealitzat d'espiritualitat catòlica. La "Ciudad Eterna", símbol de la divinitzada Jerarquia de l'Església i centre de pelegrinatges com el que es prepara per a l'Any Sant de 1950, serà contemplada amb similars connotacions de sobrenaturalitat. Del Pino exhorta als lleidatans a sumar-se al pelegrinatge que organitzaran totes les diòcesis d'Espanya, convençut que la vista de la ciutat conduirà a una inevitable conversió dels pelegrins:

"Quisiéramos que nuestros amadísimos hijos de la Diócesis ilerdense se sintieran tan fascinados por la subyugante figura del Papa, ardieran en tan inflamados deseos de contemplarle y de rendirle el personal homenaje de su veneración y amor filial que la peregrinación que, con el favor divino, Nos proponemos realizar, fuera una de las más relevantes de las diócesis españolas. Nunca como ahora podemos exclamar: vayamos a Roma, que Dios lo quiere. Sí, vayamos a Roma a respirar esa sobrenatural atmósfera que sólo allí se respira, porque en ninguna parte como en la Ciudad Eterna se dan cita los valores cristianos, para constituir el más admirable conjunto de fe, de piedad, de pujante y serena exaltación de la vida católica. Vayamos a Roma a postrarnos ante los sepulcros de S. Pedro y S. Pablo y a embriagarnos con los aromas de sus celestiales enseñanzas y de sus heroicas virtudes. Vayamos a Roma a dejar allí los harapos del hombre viejo y regresar sobrenaturalmente embellecidos con la veste y presea del hombre nuevo²⁰⁸."

²⁰⁴ CRONICA DIOCESANA, «El homenaje de nuestra Diócesis al Papa», B.O.O.L., 1942, p.92.

²⁰⁵ DEL PINO, A., «Circular sobre el Día del Papa», B.O.O.L., 1952, p.23-24.

²⁰⁶ «La papolatria, com a fenomen històric i eclesiològic modern, va néixer després de la Revolució Francesa i culminà en la imatge del papa-rei-presoner (Pius IX), després de la pèrdua dels Estats Pontificis. Seguidament el mite va a perviure, amb alts i baixos, fins a la seva desaparició amb I giorni dell'onnipotenza (el pontificat de Pius XII). La wojtylatría, del 1978 ençà, ja és una altra història.» PINOL, Josep M^a, po. cit., p.205.

²⁰⁷ DEL PINO, A., «Circular del Excmo y Rvdmo. Sr. Obispo a su vuelta de Roma», B.O.O.L., 1957, p.158.

²⁰⁸ DEL PINO, A. «Circular...Año Santo», B.O.O.L., 1949, p.205.

També ell, tornant d'una estada al Vaticà, escriurà una circular reflexionant sobre l'origen diví de la Jerarquia i l'Església Catòlica com l'única veritable. Idea que el bisbe considera plenament assumida en la religiositat dels catòlics espanyols i lleidatans, però que d'altra banda reiterarà incansablement en els seus escrits, fins i tot fent al·lusió a aquells que possiblement l'hagin posat en dubte:

"Con qué acentos tan solemnes y tan llenos de verdad resuenan en las cercanías y en el interior de la Basílica Vaticana aquellas palabras de Nuestro Señor Jesucristo: "Tu es Petrus et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam: Tú eres Pedro y sobre esta piedra edificaré mi Iglesia". La majestuosa realidad que allí se nos presenta ante los ojos nos está demostrando con evidencia meridiana que esas palabras han tenido rotundo cumplimiento y que el que las pronunciara es el verdadero Hijo de Dios y la Iglesia Católica la única verdadera Iglesia. Invitamos a los que se precian de filósofos y pensadores a que las mediten, en la seguridad de que verán en ellas un argumento incontestable de la divinidad de nuestra religión sacrosanta²⁰⁹."

En la societat que projectava el nacionalcatolicisme l'Església com a institució tenia un paper fonamental ja que articulava i transmetia la ideologia i la cosmovisió legitimada per les autoritats. De la mateixa manera que es presentava la idea de l'origen diví de la jerarquia eclesiàstica i del Papat, el sacerdot era presentat també com una figura suprahumana, considerat bàsicament com a representant de Déu i com a membre d'una institució divina. L'ideal de sacerdot que reflecteix el discurs eclesiàstic en aquests anys tendeix a remarcar la separació entre l'estat sacerdotal i tot allò que és purament humà, estat sacerdotal a mig camí entre humà i angèlic, segons les característiques que se li atribueixen. Aquest ideal, però, no és exclusiu de l'Església espanyola del franquisme sinó que forma part de tota la tradició que arrenca de Trento i arriba sense interrupció fins al Vaticà II. L'espiritualitat de figures com St. Vicenç de Paül marca les pautes d'aquest sacerdot:

"La espiritualidad del Santo es robusta: más aún, a algunos que se han detenido en la letra de algunas expresiones fuertes, sin considerar el conjunto de su pensamiento, ha parecido hasta dura. El no se cansa, en efecto, de predicar la renuncia, el sacrificio, el despego de la familia y de los bienes terrenos, exige la entrega incondicional de la voluntad, condena con palabras severas la indolencia y la pereza, considera el orgullo como el principal obstáculo para el triunfo de la gracia en el alma sacerdotal, reclama la penitencia como medio indispensable para lograr fruto en el sagrado ministerio, exalta el valor de la cruz como instrumento insustituible para la redención propia y la de otros, y sobre toda otra cosa, el despojo total del espíritu propio para la posesión completa del espíritu de Cristo²¹⁰."

Els bisbes del nacionalcatolicisme recolliren i potenciaren aquest model de capellà buscant de remarcar l'especificitat de l'estat sacerdotal i el seu particular sentit sobrenatural. El bon sacerdot, per tant, havia d'oblidar fins a cert punt la seva humanitat, més quan aquesta podia posar obstacles a la sobrenaturalitat de les seves accions. Com afirma el bisbe de Segorbe el 1946, "cuando las cualidades naturales de los primeros no sirven de instrumento a las sobrenaturales, la actuación de tales sacerdotes es puramente personal; causa simpatía para la persona, no para la idea; su eficacia dura lo que dura la presencia y acción del sacerdote entre aquellos fieles, luego, todo aquello se derrumba; puede convertirse en partidismo, si acierta a ser sustituido el sacerdote ídolo por otro de cualidades destacadas²¹¹". El sacerdot havia d'autoconsiderar-se, per sobre de tot, un home de Déu; els seus coneixements, el seu posat, els seus mitjans d'apostolat, etc. havien de regir-se en funció dels seus objectius sobrenaturals²¹².

El bisbe del Pino expressa igualment aquest pensament quan a principis dels anys 60 farà una defensa de l'ús de la sotana davant dels primers signes de canvi en aquest sentit. La sotana, diu, reforça la imatge

²⁰⁹ DEL PINO, A., «Circular del Excmo. y Rvdmo. Sr. Obispo a su vuelta de Roma», B.O.O.L., 1957, p.158.

²¹⁰ S. CONGREGATIO DE SEMINARIIS, «Carta al Episcopado...sobre algunos importantes problemas de formación eclesiástica», B.O.O.L., 1961, p.30-31.

²¹¹ RAMON, obispo de Segorbe, «Los atractivos del sacerdote», B.O.O.L., 1946, p.236.

²¹² «...el sacerdote por encima de todo debe ser hombre de Dios en su vida sacerdotal; que su apostolado debe tener amplitud de miras y de medios sobrenaturales; que sus conocimientos deben ser eclesiásticos o sagrados en una proporción sin proporción, que sus modales y atildamiento deben solo tender a presentar ante los hombres al ministro del evangelio, como el arte en las imágenes; que el estudio de las lenguas profanas y de los idiomas, una vez adquirida la base necesaria de las Humanidades, tiene su lugar en cuanto sirve a los conocimientos eclesiásticos; que en todos los tiempos y para todas las latitudes el fomentar el ideal sacerdotal y la sobrenaturalidad de toda la acción del sacerdote es el único secreto de la formación de los verdaderos apóstoles». *ibid.*, p.237

sobrenatural del sacerdot i la seva separació del món. Serà, per tant, salvaguarda de perills alhora que senyal pública de sobrenaturalitat:

"Hemos de estimar como una especial merced de Dios nuestro Señor el que el hábito talar se conserve en España y le vistan todos los sacerdotes con afecto y veneración ejemplares. Los beneficios emanados de esa manera peculiar de vestir son insospechables. No solo confiere al sacerdote un egregio nimbo lleno de sobrenaturales efluvios, sino que le preserva de infinitos peligros, porque continuamente pone delante de sus ojos el carácter sacerdotal y la santidad de vida que éste demanda. Bien podemos decir que el sacerdote que abandona el hábito talar sin una razón especialísima, aprobada por el superior competente, se expone a secularizarse, descendiendo a un bajo nivel moral y religioso, que dista mucho de las promesas y del elevadísimo ambiente sobrenatural que se respira en la augusta ceremonia de la ordenación sacerdotal²¹³."

L'estat del celibat és, en el discurs tradicional de l'Església, una altra característica intrínseca del sacerdoci. De la mateixa manera que St. Vicenç de Paül exigia als sacerdots una negació absoluta de la pròpia voluntat, Pius XII recorda als joves clergues de tot el món que el celibat significa l'entrega total a Déu i que és condició indispensable per a ser admès al sacerdoci²¹⁴. Les discussions sobre el celibat però, no arribaran a generalitzar-se fins els anys 60 i sobre tot 70, de manera que per a l'Església del Nacionalcatolicisme aquest tema no constituïa encara una preocupació. Ho era, en canvi, dissipar les sospites sobre la santedat dels sacerdots, especialment en el tema de la sexualitat. Per això la separació del món havia d'afirmar-se en tots els aspectes i en els més mínims detalls, especialment quan el sacerdot es dedicava a la direcció espiritual de laics:

"Nada humano. ¡Cuidado con afectos, aunque parezcan santos, aunque no presenten peligros de falta mayor! La dirección es algo muy serio, muy divino. Trato, el necesario y nada más. Ni preguntas indebidas. Ni familiaridades que atan y esclavizan...Por eso, ¡fuera visitas, y carteos innecesarios, y convites a casa de dirigidos, y regalos, por insignificantes que sean, por inofensivos que sean, como una estampita con su correspondiente ramillito espiritual!...Mucho menos viajes (¡para ir al convento, que comprenden las dirigidas una guía de ferrocarril!), ni esperas, ni cosas por el estilo! Claro está que todo admite distinciones y matices según se trate de dirigidos o dirigidas. Si de estas últimas, nosotros somos tajantes hasta lo más. Si de ellos, el espíritu ha de ser también el mismo²¹⁵."

El desig de separació del món s'acusava també en la formació dels joves seminaristes, els quals passaven els anys d'estudi en règim d'internat, aïllats de la família i de l'ambient d'on provenien²¹⁶. La formació rebuda al Seminari, amb un pes bàsic de la teologia de Sant Tomàs i de la filosofia escolàstica medieval augmentava la separació - és a dir la distància psicològica - respecte de les realitats i problemes que es trobaven fora de la institució. Encara el 1963, Pau VI parlà dels Seminaris com de baluards inviolables on els futurs sacerdots poden desenvolupar la seva vocació a recer de la corrupció del món:

"Además de crear el ambiente apto para las vocaciones sacerdotales y pedir la gracia del Señor para las nuevas escuadras de seminaristas, los padres y los pastores de almas, y todos los que tengan cargos de responsabilidad con los niños y los jóvenes, habrán de preocuparse, en la medida de sus posibilidades, de prepararlos para el seminario o cualquier instituto religioso apenas hayan dado claras muestras de aspiración e idoneidad para el sacerdocio. Sólo así quedarán salvaguardados de la corruptela del mundo

---

²¹³ DEL PINO, A., «El hábito talar», B.O.O.L., 1961, p.164.

²¹⁴ «El cargo sacerdotal reclama de vosotros, por así decirlo, singulares sacrificios, entre los cuales es el primero, el sacrificio de absoluto entregamiento a Cristo por el celibato. Probaos a vosotros mismos. Y si algunos se hallaren sin fuerzas para guardarlo, les rogamos que abandonando el seminario se marchen a donde pasa la vida honesta y provechosamente, porque en el Seminario no podrían vivir sin peligro de la salvación eterna y sin deshonorar a la Iglesia. Más a aquellos que ya viven en el estado sacerdotal o están preparados para entrar en él, les exhortamos a que se consagren por entero y con grandeza de alma». Pius XII, «Exhortación del Santo Padre Pío XII al Clero joven de todo el mundo», B.O.O.L., 1947, p.196.

²¹⁵ JIMENEZ DUQUE, B., «Sobre dirección espiritual», B.O.O.L., 1946, p.27.

²¹⁶ «...todos sabéis y miráis con muy buenos ojos el hecho de que tengamos a los jóvenes levitas casi todo el año en internado, limitando las vacaciones al tiempo estrictamente preciso para reparación de prendas y saluds familiares. Por cierto que esta continua estancia a la sombra de esto tutelares muros se hace tan grata a nuestros seminaristas que parece hecho el Seminario para ellos y ellos para el Seminario.» VILLAR SANZ, J., «Exhortación Pastoral...sobre el Día del Seminario», B.O.O.L., 1945, p.367.

y podrán cultivar la semilla de la vocación divina en el sitio más apto²¹⁷."

Una altra consideració que el Nacionalcatolicisme apunta sobre el clergat és la seva influència en la història espanyola i europea. La tradició nacionalcatòlica considera que la religió fou - en el cas d'Espanya - l'element aglutinador que convertí un mosaic de tribus disperses en una sola nació. També el bisbe del Pino considera que l'Església medieval salvaguardà i consolidà la cultura europea, que en el seu discurs és l'única digna d'anomenar-se "civilització". Basant-se en aquesta idea exalta el paper de l'Església i en concret del sacerdoci en la societat actual:

"No reflexionamos lo suficiente sobre la trascendencia de la misión sacerdotal en todos los ámbitos de la vida, ni reparamos en los inmensos beneficios que aun en la esfera temporal debemos a su influencia. Si analizamos atentamente el desenvolvimiento de la historia, desde que apareció en la tierra Nuestro Señor Jesucristo y fundó su Santa Iglesia, percibiremos con claridad, que ella transformó prodigiosamente a los pueblos, limpiándoles de la impresionante degradación en que yacían y orientándoles en dirección de los ideales divinos, dentro de los cuales se alcanza la verdadera paz, la auténtica grandeza del espíritu y el genuíno bienestar humano. Siempre que la civilización se vió seriamente amenazada con peligro de caer de nuevo sumergida en las simas vergonzosas de la barbarie, fué la Iglesia la que con su maravillosa actuación salvó a la humanidad de esos terribles peligros, afianzándola en las reales sendas del progreso y de la salvación. Reparemos unos momentos en la trágica situación producida por la invasión de los bárbaros del Norte, por el desbordamiento del Islam y otros acontecimientos similares. Y habremos de reconocer que la Santa Iglesia y el sacerdocio son los verdaderos baluartes de la humanidad²¹⁸."

Progrés i salvació depenen per tant, de la possibilitat de disposar de molts i bons sacerdots. La demanda de sacerdots per part dels pobles de la Diòcesi, que en molts casos per causa de la guerra havien quedat sense rectors, reafirma en el bisbe la convicció de la importància del sacerdot en la vida social:

"Y porque nuestros pueblos están profundamente convencidos de estas verdades, porque saben que el secreto para resolver los gravísimos problemas planteados en la órbita personal, en el seno de la familia y en la entraña misma de las naciones, está en la instauración de la vida cristiana según nuestras venerandas tradiciones, acuden con insistencia edificante a pedir al Obispo sacerdote que reorganice las parroquias deshechas por las pasadas perturbaciones y por la ausencia prolongada de los ministros del Señor.

Sí; nuestros pueblos saben, por una dolorosa experiencia, que allí donde no hay sacerdote, donde no se predicán las verdades eternas, ni se urge el cumplimiento de los preceptos evangélicos, ni se reciben los jugos sobrenaturales inherentes a la vida de fe y de piedad, por más que se acumulen las riquezas y los adelantos de la técnica, languidece la virtud, se herrumbran los esmaltes de la honestidad, se paganizan las costumbres y la existencia toda se ve envuelta en una atmósfera de egoísmo, de injusticia, de rebeldía y sensualidad²¹⁹."

Conseqüentment, el Seminari, centre de reclutament i formació dels sacerdots, serà també una peça clau de la Diòcesi i de la vida social de la mateixa. Es pot dir que el Seminari fou la gran preocupació del bisbe del Pino durant els vint anys en què ocupà el bisbat de Lleida, i aquesta preocupació queda reflectida sobradament en els seus comunicats i exhortacions del "Día del Seminario". La problemàtica econòmica d'un Seminari pre-conciliar, és a dir pensat per a gran quantitat d'alumnes, és el constant malson del bisbe; cal a més tenir en compte que encara som en uns anys en què moltes de les vocacions provenen d'àmbit rural i de famílies d'economia precària. Era freqüent que, en aquestes condicions, els rectors dels pobles recomanessin a algun nen per a ser admès al Seminari, ja que aquesta seria previsiblement la seva única possibilitat d'estudiar i ascendir socialment. Aquest fet havia arribat a provocar l'alarma del bisbat ja que en la immediata posguerra dita pràctica s'estengué notablement²²⁰.

²¹⁷ PAU VI, «En el IV Centenario de la Institución de los seminarios», B.O.O.L., 1963, p.213-214.

²¹⁸ DEL PINO, A., «Alocución radiada...Día del Seminario», B.O.O.L., 1961, p.73-74.

²¹⁹ DEL PINO, A., «Exhortación...Seminario», B.O.O.L., 1952, p.17.

²²⁰ «Es realmente deplorable la inconciente facilidad con que algunos Curas, desde luego movidos por buenos sentimientos, extienden certificados de pobreza, que no se ajustan a la realidad. Piensan favorecer así a una familia de modesta condición y olvidan que defraudan gravemente a un gran pobre de solemnidad, que es nuestro Seminario.

En esta materia del estado económico de las familias, hay que tener presentes estas advertencias:a) No hay que

Com que la problemàtica econòmica del Seminari no minvà amb els anys, del Pino heretà del bisbat anterior el dèficit crònic de la institució. Per a estimular els fidels a ser generosos en la col·lecta anual pro-Seminari, el bisbe incidiria sobre l'argument de la seva radical influència en la vida social i en el progrés de la Diòcesi:

"Hemos de convencernos de una vez para siempre, mejor dicho, hemos de actuarnos constantemente en la convicción, que ya tenemos, de que entre todas las empresas apostólicas, ninguna puede equipararse a la conquista de un joven para el Seminario y a la preocupación incesante por su esmerada formación en él. Bien puede decirse que todas las demás aspiraciones en el apostolado quedan en germen realizadas por el logro de seminaristas santos y doctos, que es el medio adecuado de conseguir sacerdotes cortados conforme al Corazón de Nuestro Señor Jesucristo. Dadme un Seminario con abundancia de alumnos sobresalientes en la santidad y en la ciencia, y yo os aseguro que la Diócesis donde se encuentre enclavado ese venturoso centro formativo, por muy estragada que se halle, por muy numerosos y muy graves que sean los problemas que sobre ella pesen, en muy poco tiempo se sentirá sobrenaturalmente transfigurada y brotarán en sus ámbitos lozanamente las bellas flores de la piedad, de la justicia, de la pureza y de la convivencia pacífica y fraternal²²¹."

Pius XII s'encarregaria també de donar volada a aquesta idea amb la seva campanya sobre la "construcció d'un món millor", consigna que el Papa difondrà cap a meitat dels 50 i que del Pino utilitzarà per a remarcar el paper insubstituïble del sacerdot en la construcció d'aquest món que Pius XII desitja²²². També un col·laborador de la revista "Labor" expressarà el seu punt de vista sobre la missió del sacerdot en aquesta empresa:

"Obrero en la construcción del mundo mejor ha de serlo todo cristiano, pero ingeniero sólo puede serlo un hombre: el sacerdote, capitán nato en el ejército de Cristo.

En el mundo mejor del que Pío XII se ha declarado heraldo, se plantean problemas cuya solución no se encuentran ni en los laboratorios, ni en las fábricas, ni en los ministerios, ni en las imprentas. La tiene en sus manos únicamente el sacerdote. He ahí su gran papel en la hora presente.

El sacerdote tiene una misión tan sublime que dependen de él la Iglesia, el mundo y los mismos intereses de Dios. Ante esta afirmación cabe la posibilidad de que alguien se pregunte con cierto deje de escepticismo: ¿Qué papel puede representar el sacerdote sin dinero, sin armas, con su sotana pasada de moda, sujeto a rigurosa obediencia, frente a un mundo que consideramos desquiciado?

Precisamente por lo enormemente difícil que es su misión, ser sacerdote es la aventura más grande que

---

confundir la pobreza con la miseria. La miseria, la carencia absoluta de lo necesario, lleva de ordinario consigo un sello y unos hábitos que difícilmente se consiguen extirpar. Así pues, los niños de familias excesivamente pobres, no han de ser escogidos para el Seminario. No es éste un asilo o casa de beneficencia.

b) La digna pobreza del jornalero, del hijo del trabajo, en la mayoría de los casos y aun cuando importe algún pequeño esfuerzo y sacrificio, puede satisfacer una pensión módica, proporcionada a los ingresos y gastos de la familia. Podríamos aducir ejemplos edificantes de ello. En general, lo que no cuesta, no se sabe apreciar.

c) El que circunstancias especiales de los primeros años después de la guerra impidieran a una familia pagar en todo o en parte la pensión de su hijo en el Seminario, no exime de que la pague, una vez desaparecidas las circunstancias primeras.» EL OBISPO A.A., «Circular...Referentes al Seminario», B.O.O.L., 1942, p.142-143.

²²¹ DEL PINO, A., «Circular sobre el día del Seminario», B.O.O.L., 1948, p. 54-55. El bisbe implicava totes les autoritats de la ciutat en aquesta campanya d'ajut al Seminari, ja que també l'alcalde i el governador civil pronunciaven sengles discursos emesos per «Radio Lérida» en favor de la col·lecta Així, per exemple, durant la campanya de 1950 el governador José Carrera Cejudo afirma:»Como Gobernador Civil de la Provincia y representante de nuestro Caudillo en Lérida, debo hacer pública la satisfacción con que el Gobierno ve que los españoles saben y no olvidan que para defender a España, no bastan los soldados de nuestro Glorioso Ejército; ha de haber capitanes de la Iglesia, soldados de la fe, que imbuidos todos de ese espíritu, mitad místico y mitad castrense, defiendan con la vida, si fuese preciso, nuestro lema: Por Dios, por España y por la Justicia.» I anunciava a continuació:»El Gobierno creará, por mi conducto, una beca perpetua para este Seminario, que llevará el nombre de Francisco Franco, quedando vinculados para siempre el nombre del Caudillo a la Diócesis de Lérida.» «Día del Seminario. Mensajes de nuestras autoridades», B.O.O.L., 1950, p.52.

²²² «En lo que quizás no se haya reparado es en la influencia gigantesca del Seminario en la realización de esa obra. Hay que decirlo con claridad: en el inagotable conjunto de iniciativas, procedimientos e instituciones ideadas para la entronización del mundo mejor, el Seminario es la más eficaz y la más sólida.» DEL PINO, A. «Exhortación...Seminario», B.O.O.L., 1957, p.18-19.

puede correr un hombre²²³."

S'adapta així a aquest nou context una idea que provenia del discurs del Nacionalcatolicisme. Ja no es tracta de veure al sacerdot i a l'Església com a preservadors de la "barbàrie" i impulsors de la "civilització" sinó com a element humanitzador i dipòsit de valors en un món progressivament tecnificat i deshumanitzat.

Un altre tòpic que s'utilitza quan es parla del sacerdoci en el discurs eclesiàstic d'aquesta etapa és el d'oferir una visió idealitzada de la compenetració entre societat laica i clergat; visió idíl·lica que contrasta a més amb la turbulència d'èpoques passades, en clara referència a la República i la Guerra Civil. Tant el bisbe Villar Sanz com el bisbe del Pino remarcaran aquest contrast ignorant l'anticlericalisme present en el catolicisme espanyol i mediterrani, i no com a espurna ocasional provocada per la influència d'ideologies revolucionàries sinó com a fenomen estructural:

"El Seminario vive en toda la Diócesis: no se puede decir que no conocéis a fondo esta cuna de los futuros Sacerdotes, porque hasta en pueblos de reducido vecindario se habla de él con cariño, como hemos podido advertir en la Santa Pastoral Visita.

Ya no puede decirse que se mira como cosa extraña, porque en todos los sectores del Obispado es atendido como cosa propia. Y consecuentemente va creciendo la ayuda, si no con la celeridad que quisiéramos, al menos superando la que algunos esperaban²²⁴."

"Cada día se hacen más visibles las pruebas de la reverencia y del amor que los leridanos sienten por sus seminaristas. Cuando, acompañados de éstos, Nos dirigimos a la Catedral, Nos produce satisfacción y consuelo inefables el ver cómo son contemplados por los transeúntes en una actitud de silencio y de piadosa compostura que revela bien a las claras la edificante impresión que produce en ellos el paso de largas filas de seminaristas recogidos y mortificados. Gracias a Dios, pasaron los aciagos tiempos en que se miraba con indiferencia y hasta con declarada hostilidad al Seminario, para iniciarse una consoladora época de respeto y cordial compenetración cargada de las más halagadoras promesas²²⁵."

El Seminari és en tots dos textos el punt de confluència on es posa de manifest la qualitat de les relacions entre clergat i laics. Si aquests estimen el Seminari o si bé per contra li són hostils, serà referència clara de la seva actitud respecte de l'Església i del catolicisme. El Seminari sembla ser, doncs, el símbol per excel·lència de l'Església en la visió de les classes populars. De totes, és aquesta la institució religiosa que més s'escapa al seu control ja que és terreny exclusiu de l'estament eclesiàstic. Per això s'insistirà repetidament sobre l'amor i l'afecte que tots els fidels han de sentir pel Seminari, donat que aquest possibilita la continuïtat de la pròpia Església:

"No hemos de dejar pasar ni un solo día sin que elevemos al Cielo alguna oración u ofrezcamos algun pequeño sacrificio por el mejoramiento espiritual del Seminario. Todos los fieles han de acostumbrarse a mirar el Seminario como cosa suya, como venero de inapreciables beneficios sobrenaturales, como riquísimo joyel donde se custodia el celestial tesoro que suponen los sacerdotes que allí se forman y de allí salen²²⁶."

Més encara: no només cal estimar el Seminari sinó que cal identificar-lo com a cosa pròpia, sentir-lo com una pertinença personal. Del Pino ho demana així a tots els lleidatans, conscient que malgrat la imatge idealitzada de les relacions entre laics i clergues que s'atribueix al moment present la identificació no és total, com seria desitjable en el seu pensament:

"Cuando marchéis por la Rambla de Aragón no paséis indiferentes ante el Seminario, antes bien dirigirle una mirada envuelta en afecto y emoción en la que se descubra bien a las claras que consideráis este centro como cosa muy vuestra y sabéis medir el alcance que él tiene en vuestros destinos. Cuando encontréis a los seminaristas alegraos como el que encuentra a uno de su propia familia, porque así es en verdad, puesto que los alumnos del Seminario no tienen otra aspiración que el

---

²²³ ROIG ESPINET, J.M., «El sacerdocio: la gran aventura del siglo XX», LABOR, nº 174, Març 1957, p.8-9. La consigna de Pius XII en favor d'un món millor s'inscriu en un intent de l'Església per frenar l'expansió de l'obrerisme laic i enfortir el moviment obrer confessional. v. GARCIA DE CORTAZAR, F. i LORENZO ESPINOSA, J.M., op. cit., p.160.

²²⁴ VILLAR SANZ, J., «Exhortación...Día del Seminario», B.O.O.L., 1945, p.366.

²²⁵ DEL PINO, A., «Circular...Día del Seminario», B.O.O.L., 1950, p.23-24.

²²⁶ DEL PINO, A., «Circular sobre el día del Seminario», B.O.O.L., 1947, p.55-56.

ser padres solícitos de vuestras almas y en orden a esa suprema finalidad se les educa. Yo os ruego encarecidamente que cuando salgan de vuestra boca las palabras Seminario, seminarista, vayan siempre acompañadas de los adjetivos posesivos nuestro y nuestros de tal modo que digáis nuestro Seminario, nuestros seminaristas, con acento de cariño. Porque efectivamente el Seminario y los seminaristas son vuestros en toda la exactitud de la palabra²²⁷."

IV.4.4. Les imatges del clergat en els discursos viscuts

Què diuen els discursos viscuts d'aquestes tesis oficials? Quina relació reflecteixen les vivències concretes de la gent amb l'Església? Per a fer aquesta anàlisi em centraré bàsicament en la relació amb la figura concreta del capellà, ja que és a través d'ella que la gent pren contacte amb l'Església mentre que les jerarquies queden sovint molt lluny de la seva experiència. El clergat local, monges i capellans, seran els representants de l'Església presents en els discursos viscuts i serà amb ells amb qui la gent entri en relació. A través d'aquesta relació es posen de manifest concepcions pròpies del discurs popular sobre la institució eclesial. La imatge o les imatges del clergat del Nacionalcatolicisme en els discursos viscuts tenen característiques que sovint contrasten amb aquelles amb què el presenta el discurs normatiu; característiques que subratllen la condició humana del clergat, mentre que en el discurs normatiu se'l presentava de forma espiritualitzada i semi-divina. Per tant, es pot parlar de la desmitificació del capellà en el discurs popular.

Els discursos viscuts reflecteixen en la concepció popular del capellà la idea d'aquest com l'especialista ritual de la comunitat. Això no és un element nou sinó històricament present des de que a Europa l'Església catòlica eliminà progressivament qualsevol competidor ritualment significatiu de la cultura rural. El que en canvi sí em sembla important destacar per a aquesta etapa concreta és la ràpida despulsa de la component sobrenatural de la condició de capellà. En paraules de Weber, el "desencantament"²²⁸ total de la figura del capellà en aquest context nacionalcatòlic, desencantament que comença al segle XIX, amb l'inici d'una clara aliniació política de l'Església al costat de l'absolutisme i del carlisme. Desencantament al que sens dubte contribuirà la marcada connotació política de la devoció al Papa i de les afirmacions de catolicitat presents en les formes de devoció directament promogudes per Roma en les condicions de setge al poder papal del darrer terç del s. XIX. Desencantament al que contribuirà l'aliança de l'Església amb la burgesia i el seu anticomunisme visceral, i finalment la legitimació del franquisme i la col·laboració amb el poder polític. Tot això comporta, en la percepció popular, una visió del capellà cada cop més allunyada de les forces sobrenaturals i cada cop més implicada i subordinada al poder temporal o secular.

El capellà serà menys - i fins i tot deixarà de ser - el personatge enviat per Déu capaç d'exercir un control sobre les forces sobrenaturals i serà en canvi, en els discursos viscuts, l'encarregat de realitzar els ritus per a la comunitat. Quan el Salvador arribà a Fraga per a exercir com a vicari l'any 69 imbuït de l'espiritualitat del Concili, les expectatives que observà en el poble respecte a la seva figura s'expressen en una anècdota com la següent:

"Doncs jo el moment clau, és quan arribo allí al poble i al cap d'una setmana, com si hagués arribat un gos...No em necessitave ningú per a res. Vindrie el bruixot...Sí, em saludaven la gent i tal, però vull dir res de...Jo no hi havia anat al poble a fer relacions públiques...No només eh? També. Hi ha una anècdota divertidíssima que és, al sortir de missa em poso a parlar amb uns homes, lo segon diumenge que estava allí. Xerrava i no sabia ni qui eren. I em diu un:"vostè i jo serem molt amics". "Home molt bé, encantat, home..." "Sí, sí, perquè la seva feina i la meva tenen molt que veure"...Ere l'enterrador. Ha, ha..."
(Salvador)

El Salvador considera que la religiositat de l'àmbit rural veia encara el capellà com el bruixot, però crec que més aviat s'hauria de parlar del tècnic, de l'especialista acreditat per a realitzar els ritus.

L'Ernest recorda el vell capellà del seu poble, que acomplia el seu paper en la comunitat sense excessiu rigorisme i que era acceptat com a especialista ritual malgrat els conflictes ocasionals - com la multa posada al seu pare per treballar en diumenge -. En canvi el capellà que vingué després resultà més problemàtic i menys acceptat pels veïns ja que el seu comportament no s'ajustava tant a aquest model - recordo la missa de festa major, dita en un quart d'hora - fins que el trencà del tot pel fet de sortir amb una noia i secularitzar-se. Es recordat com un home distant, que tenia menys cura de la relació amb els veïns - i amb els nens concretament - tot i que introduí novetats litúrgiques com la missa en català:

²²⁷ DEL PINO, A., «Día del Seminario. Mensajes de nuestras autoridades», B.O.O.L., 1950, p.53.

²²⁸ WEBER, M., L'ètica protestant i l'esperit del capitalisme, Ed. 62, Barcelona, 1988.

"Jo vaig conèixer bàsicament dos. El primer el recordo molt bé, vull dir amb molt afecte perquè ere molt bon home, una persona simpàtica que mos tractave molt bé. Després en va arribar un altre que ja ere una mica més cantamañanes. Més modernillo, suposo, en aquella època, però que recordo...De totes maneres tenie les seves parts positives, perquè recordo que ell va introduir...Amb el primer capellà em semble que encara ho feie tot en llatí, i va ser ell, suposo que també arrel del concili Vaticà II, es va introduir la missa en català i allà dalt sempre se feie la missa en català.(...)

Aquest altre capellà pues ves, ja ere un home més distant...Tenie una altra manera de ser...Recordo que allà dalt ere molt complicat que vinguessin mestres, no hi volie pujar ningú, i normalment els cursos sempre els començàvem al mes de Novembre o Desembre.(...) I algun any mentres no arribave el mestre mos feie classe; i no recordo que m'agradés massa. Més tard se va sortir de capellà, no sé si tindrà alguna cosa a veure o no, ja, ja...Es va casar amb una noia del poble del costat. Una mica esbojarrat, no sé...Recordo una cosa molt curiosa, el primer capellà quan s'acabave la missa als que feiem d'escolans, mos donave deu cèntims del que havie recollit a la plateta. I ell ja no mos ho va donar més, ja es va acabar...Ja no em va fer gràcia d'anar-hi, ha, ha, ha...

B- I la gent com el veie?

E- Home, suposo que el que els va xocar més va ser que al cap de poc temps d'estar allà va començar a relacionar-se amb aquesta noia. I al cap de poc temps se va sortir de capellà i es va casar. I clar, això allà dalt, Déu n'hi do. Perquè això debie ser a l'any 67-68, vam marxar i encara ere capellà, però recordo que al cap de poc temps, dos o tres anys, cap al 70, quan baixave algú o quan pujaves ja et dien "mira, festege amb aquella..."..."Mira, que s'han casat!"..."Mira, que ja tenen un nen!..."ha, ha...L'altre ere una capellà més tradicional, però bé, vull dir...No ho sé, és que clar, pensa que si amb aquest jo debia de començar a fer d'escolà als set o vuit anys, pensa que l'altre venie automàticament abans, que potser vaig començar a fer d'escolà amb l'altre alguna vegada...I el recordo molt vagament.

(Ernest)

La Pepita presenta també la dualitat dels dos tipus de mossens al poble, l'antic i el nou. Com en en cas de l'Ernest, l'antic és preferit pel seu tracte proper i paternal amb els veïns, perquè no és un personatge estrany a la comunitat. També en destaca la seva estricta fidelitat als ritus del poble com els propis de la Setmana Santa, dotats de gran teatralitat:

"Després, a la nit, feien l'hora santa. I després de l'hora santa, deie lo mossèn la part de rosari. I llavors veuràs que el mossèn pujave agenollat les escales, que hi ha unes escales, i pujave agenollat. I cantaven i anant pujant. I després, quan arribave a la creu, l'adorave. I llavors allí també li cantaven una altra cançó que es cante als pobles, que són cançons molt boniques i de molts anys. I tal com anaven cantant, lo mossèn l'anave destapant a poquet a poquet.

Primer lo cap, després un braç, després l'altre, després anave baixant pel cos fins que ja quedave tot. I quan ja quedave tot destapat, llavors la gent passàvem i el passàvem a adorar. Passem a adorar, vage, que això encara es fa avui.

B- I pujar de genolls?

P- Bueno, a aquest no li he vist fer. Amb aquest mossèn d'ara no li he vist fer. Però aquell ere un home molt tradicional. Perquè ell, avui per avui, tu no podries anar a combregar sense jaqueta, perquè no te la donarie. Ere un home...No, no ere cap estrany, però ell volie que lo d'Iglesia se conservés tal com mos havien ensenyat. Ara, ell si es tenie de posar a jugar a la butifarra, a cartes, amb gent, pues ell s'hi posave. Es tenie d'anar al fútbol i el mossèn hi havie d'anar, pues ell al davant, al fútbol...Si sentie amb algú un reneç, "chsss!" Llavors los cridave pel nom:"mira, mira...", claro, com que llavors mos coneixie a tothom...Aquest pobre home sí, mos va coneixent a la gent que hi anem més, però a aquells que no hi van tant pues no els coneix tant. Però aquell no, aquell coneixie als que hi anaven i als que no hi anaven, a tothom els coneixie. I els escridassave, i a la canalla si parlaven a baix els feie "mira que et faré pujar aquí dalt de genolls!..." vull dir els cridave al mig de la iglesia, inclús los pares sabiem que havie cridat als fills nostres llamant l'atenció. Jo, d'una part, m'agradave més aquell que no aquest.

B- Ere gran?

P- Aquell ere més gran. Ere de Vilanova de la Barca. I resulte que després mos van portar aquest altre. Aquest també és gran, però aquest ja s'ha modernitzat una miqueta més. Però aquell no, aquell ere xapat a l'antigua. "

(Pepita)

Em sembla important assenyalar que tant en el seu discurs com el de l'Ernest i d'altres com el de la Carme i el Pep, allò que es valora en el mossèn és el seu tracte afable i proper amb els veïns del poble o del barri. També la seva aptitud i interès en els rituals que ha de realitzar per a la comunitat. Es valora el mossèn,

doncs, com un veí més del poble, si bé amb una feina o paper determinat i específic. No se'l valora per ser un "home de Déu" sinó per ser un "home del poble", les expectatives que la gent té sobre ell no tenen res a veure amb el "nada humano" del discurs normatiu.

Com a veí, com a membre del poble, el mossèn és acceptat fins i tot quan no s'accepta la seva condició eclesiàstica, com explica la Mª Angels quan diu que el seu pare no creia en els capellans però que en canvi mai no van ser mal rebuts a casa seva²²⁹. Com a veí, el padrí del Lluís, alcalde republicà, l'acceptava també en la comunitat fins al punt d'advocar per ell durant la guerra i salvar-lo de ser afusellat²³⁰. I els que en canvi sí acceptaven la seva condició religiosa, com la Pepita, en destaquen característiques que no tenen massa relació amb l'espiritualitat sacerdotal que l'Església promovia.

També la Carme presenta la dualitat entre l'antic mossèn de la parròquia i el que vingué posteriorment; el primer, vell i clàssic, de caràcter dolç i amable. El segon, més jove i al dia, de caràcter aspre i massa sincer o massa directe en la seva manera de parlar.

"A mi m'agradave més l'altre capellà...Lo vell. Perquè aquell home, per parlar de cara a la gent, en sabia més, el que teniem abans. Aquest altre ere...Ere més sec, passave molt més de les coses...A més ere un home molt sincer, aquest home ere molt sincer, i no estàvem acostumats a això tampoc...Estàvem acostumats al capellà aquell, antic, que feie la religió igual que es feie...Molt clàssica...Sermons...Si no hi anaves un diumenge no et perdies res, vull dir que ere sempre el mateix. Però a mi m'agradave més perquè no ho sé, el veia com a més sincer...(...) I clar, eren molts anys de diferència, que aquest home, si el van jubilar, pots contar que tindrie setanta i pico d'anys, i l'altre pues igual en tenie cinquanta, i clar, tot ere diferent...(...) Però com a persona aquest home ere molt majo, ere molt dolç aquest home. Aquell altre ere més aspre, més sec..."

(Carme)

El Julià presenta un altre aspecte de l'especialització ritual dels capellans, com és el contingut esotèric de les seves explicacions de la doctrina, cosa que ell assimila més o menys explícitament a la idea d'engany. Remarca la seva credulitat infantil i el llenguatge inaccessible del capellà, i també com - enfront de l'esoterisme de la doctrina - l'explotació en el treball esdevé per a ell una referència clara i inequívoca en la descoberta de la realitat:

"Jo quasi m'anava sobreconventent que potser sí que això és veritat. Un dia, com a tants dies que arribava dels primers, arribo a la iglesia, m'agenollo allí davant de l'altar, davant del càliz, i resant de debó. I jo li demanava que sortís Déu, a veure si el podia veure, mirant-me fit a fit. I "perque te seré un fiel servidor", lo que sentia que me deie el capellà, "i me n'aniré a la India, allà on sigui, però te vull veure, vull que m'ho diguis tu que ho faci!..."

I me va veure el capellà el que feia i em diu "què fas aquí?" I llavors li vaig dir. Diu "ves, ves, te creus que aquí va a estar en viu? Això és la sang del càliz, les hòsties que donem per combregar, allí dintre està Déu, re-pre-sen-te que està Déu!..."...Me va fotre un embolic, que si primer estave allí Déu en sang i carn viva!...Jo què sé, un lío, un lío de religions, això!...Pues aquest capellà ere de Cogul, fill de Cogul. I vaig continuar sent escolà, i als dos o tres anys discutint una mica amb ell me va dir Barrabàs, "ets un Barrabàs"...Oh, i me deien Barrabàs!...De modo que ell me va batejar amb el nom de Barrabàs, volent dir que era dolent. Dic "pues si sóc un Barrabàs, aquí se quede, me cagon l'hòstia, marxo!" I allí el vaig deixar. Així mateix va passar. Después de tres anys.

I ja no el vaig veure més ni vaig anar més a missa. I a medida que em vaig anar fent gran ja vaig anar

---

²²⁹ «No hi creie ell en els capellans. Amb els capellans no hi creie gaire...No gaire, no gens. Mira, la veritat...Ara, de mal no els n'hagués fet cap, eh? Perquè inclús me semble que durant la guerra va ajudar a escapar al mossèn del poble, a amagar-se. I això que no ere...(»

A vegades, quan estave malalt algú, a vegades cridaven al capellà quan s'estave malament. I alguna vegada el mossèn venie. Però no eren mai mal rebuts, al contrari. Si venien, sempre estaven ben rebuts...(» No els havien tret mai de casa, eh? No, això no...(»Potser me'n recordo que vinguessin una vegada que el meu oncle estave malament, i el van vindre a veure, no perquè el cridessin, eh?...Quan me van batejar a jo, crec que sí que va vindre a dinar i tot, a casa. O sigui que amiatat però normal, no de religió.»(Mª Angels)

²³⁰ «...en quant al meu padrí (...) sempre s'havie mostrat un ateo practicant, per més que tenie molt bones relacions amb el capellà del poble. Li havie salvat la vida quan la guerra perquè ere alcalde quan la República al poble, i lo típic, els quatre bojos l'anaven a afusellar i ell va dir «bueno, aquest home tampoc s'ha passat de moment...» I va aconseguir que no el matessin, i havien tingut sempre molt bones relacions. Però relacions com de persona a persona, discrepava d'ells absolutament, no hi creie lo més mínim, però...»(Lluís) També la Mª Angels esmenta la guerra civil i l'ajut que el seu pare donà al capellà.

veient a Sant Cugat que la sociedad no ere tal com la pintaven, ni tal com jo m'hagués agradat que hagués set...O sigui que vas aprendre. Per què vas aprendre? Perque t'explotaven a tot arreu on anaves. Eixa és la veritat. I d'aquí ja vaig sortir. "

(Julià)

Quan marxa a Sant Cugat a treballar de pagès essent encara molt jove, l'experiència de l'explotació li fa descobrir que la realitat no era com la descrivien els capellans en el seu discurs interclassista, nacionalcatòlic i contrarrevolucionari del primer terç del segle XX. Ni tan sols el comportament del capellà del seu poble amb les famílies més pobres de la comunitat respondrà a aquest discurs interclassista:

"Llavors vaig arribar quasi a creure, i per això me vaig posar precisament un dia davant del Cristo, creient-me que deixòs, però...Me se'n van anar aviat aquelles cabòries. Vaig veure que eren lo contrari de tot lo que se pedricave...De tot lo que se pedricave. I una de les coses, una de les coses que més me va ofendre a mi al poble va ser que es va ofegar un noi que va caure a la sèquia i el van treure ofegat. Es una casa molt pobra. Molt pobra. I no podie pagar. I no el volie enterrar si no li pagaven l'enterro, el capellà! Allò me va entrar a mi com...No ho sé, com un foc de rebeldia que no ho podia sofrir!...Sempre m'en recordaré d'això. "

(Julià)

L'especialista ritual, que hauria de ser-ho per a tota la comunitat, es nega a complir aquest deure amb el sector econòmicament més feble. La gravetat del fet està en què el capellà oblida els seus deures de bon veí, pels quals la gent el valora molt més que com a representant de l'Església.

"Tot lo que se pedricave": crida l'atenció el terme "pedricar", popularment utilitzat per a designar la predicació dels capellans al púlpit. Hom pot pensar que es tracta simplement d'una incorrecció del llenguatge, però em pregunto si no és d'alguna manera la utilització més o menys conscient d'un terme sense sentit per a fer al·lusió a una situació també absurda; en una col·lecció manuscrita de sermons del primer terç de segle que es conserva al Llegat Areny de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, i que probablement pertanyia al prebere J.A. Altisent i Jové, s'observa que el seu contingut és marcadament contrarrevolucionari i interclassista en un context social ben conflictiu²³¹. Sovint es també una predicació descontextualitzada i allunyada de la realitat de la gent, basada en les recomanacions morals i en els exemples de sants i màrtirs de la tradició catòlica. Els sermons són concebuts gairebé com a peces literàries que poden servir per a diferents ocasions en llocs i moments diversos. Per tant, seria una predicació susceptible de convertir-se en un monòton "pedricar" per a gent que l'escoltaria com qui sent "pedregar" o com qui sent ploure.

En el context del franquisme el capellà es convertirà no només en l'especialista ritual de la comunitat sinó en el representant de l'ordre social i ideològic establert. Els capellans en particular pagaran un elevat preu per la seva implicació amb el règim, ja que tant des de fora com des de dintre d'ell seran vistos com a col·laboradors, de manera que la seva autoritat religiosa quedarà minvada i subjecta a les condicions d'aquesta col·laboració. Així, per exemple, la Lluïsa descriu un enfrontament tingut amb el rector del seu poble quan ella era delegada de l'Auxili Social cap a l'any 49:

"A mi em va passar un cas molt sèrio quan era jove...Allà al poble hi havie uns gitanos. Llavors jo era delegada de l'Auxili Social. I la noia venie a l'Auxili Social. I parlant, li vaig dir "i els teus pares?" Diu "no són casats", "no són casats?", "jo m'agradarie que es casessin", va dir aquella noia; ho va dir així...Però jo vaig pensar "doncs si t'agradarie que es casessin, doncs per què no es casen?" I li vaig dir: "escolta, i què t'agradarie que es casessin?", "de veritat que m'agradarie, sí senyora, sí que m'agradarie", "pues mira, si vols, podem fer les maneres que vinguin ells i els hi direm, i si tenen ganes de casar-se els casarem". "I ara, ja els voldran casar?", "oh, i tant que els voldran casar, és igual ara que després, si

---

²³¹ Es significatiu en aquest sentit el següent fragment d'un Sermó de Sant Martí, predicat en diversos pobles i parròquies de Lleida, de 1913 a 1927: «En l'epoca en que vivim, en aquets temps desgraciats que correm, han surtit uns que s'anomenan amichs y redemptors del poble a predicar a n'aquest mateix poble idees noves de redempció y de felicitat. Ells li diuen en tots els tons y de totes les maneres imaginables que la pobresa es una desgracia, que no té rahó d'esser y que la naturalesa ens ha criat a tots iguals y per lo tant que han de repartirse els bens dels rics y ha de desaparèixer aquesta divisió injuriosa marcada en l'humanitat ab el nom de rics y pobres.(...) Mes no, g. m., no, la naturalesa no'ns ha fet á tots iguals; ja que n'hián que tenen mes talent y mes disposició que uns altres, uns que saben guanyarse'ls diners y á la vegada estalviarlos mentres qu'altres pels seus mals vicis ho malversen tot; y, en fi, si fins en la nostra estatura del nostre cos no tots som igual alts, ni tots tenim la mateixa constitució física; ja que aixó varia y cambia en cada un dels homes.» La solució dels mals del món, segueix, ens la dóna Sant Martí amb el seu exemple de caritat envers els pobres.

ells tenen la intenció i ells volen, ho podreu fer".

Molt bé, quan vaig tenir preparats tots, vaig anar al senyor rector i li vaig dir - perquè ells estaven batejats - on los havien batejat. Clar, pobra gent, no sabien si s'havie d'anar a buscar la partida, la fe de baptisme. No podien anar-hi ells. Llavors me'n vaig anar al senyor rector i li vaig dir "miri, aquest home i aquesta dona estan batejats a tal parròquia de tal poble. Faci el favor d'enviar-ls-hi a buscar, directament vostè que té més relació, la fe de baptisme i llavors los pot casar". "Ah!...I ara! No cal que et preocupis per aquesta gent..." Dic "miri, senyor rector, aquesta gent tenen una ànima com vostè i com jo. Per lo tant, deixi's estar de gent, si es volen casar s'han de casar, i si no els vol casar vostè me'n cuidaré jo de buscar-ne un altre!" I tant si els va casar!...

B- No li semblave important?

L- Ah, no...I ere un capellà! I no ere jove, ere més gran que jo, molt més. Llavors jo tenia uns dinou o vint anys, no tenia més, no. Pues això, ara, pues és corregido y aumentado. Però a mi aquestes coses no m'agradaven, perquè si una persona...Totes les persones eren iguals, i si una persona volie viure com a catòlica...A la seva manera també eren catòlics, al menos, mira, estaven casats...Si en tenien ganes i volien, per què els havies de privar? Jo sempre m'hi he barallat amb això. Sí, perquè he tingut les conviccions...No ho sé, si me semble que una cosa ha de ser així, pues ha de ser així. I no la capgiro. "

(Lluïsa)

La imatge del capellà com a funcionari al servei d'un ordre social s'obre pas així en la consciència de la gent. "Si no els vol casar vostè me'n cuidaré jo de buscar-ne un altre!": un altre que faci la mateixa funció pública ritual. En canvi, el capellà serà cada cop menys el personatge que controla el món sobrenatural, com s'observa per exemple en les objeccions que es posen a la seva capacitat per a perdonar els pecats en l'exercici de la confessió.

En els discursos d'aquesta etapa hi és molt present també la imatge o concepció del capellà com el representant religiós del règim. Retrocedeix la imatge del representant de Déu per a consolidar-se la idea de ser el representant d'un ordre alhora polític, social, econòmic i ideològic que és el franquisme de la posguerra. Es una idea dels capellans com a grup, com a col·lectiu, on aquests són una casta sacerdotal que actúa com a pilar del règim. En la figura que millor es plasma aquesta concepció és en el propi bisbe Aurelio del Pino, indiscutible protagonista de la vida religiosa i alhora portanveu del règim per excel·lència. La idea comuntment admesa és que a Lleida no era ni el Governador Civil ni l'Alcalde sinó el bisbe del Pino qui exercia com a màxima autoritat, i no solament en matèria religiosa sinó a tots els nivells de la vida pública ja que les exigències de la moral implicaven constants intromissions del bisbe en les més diverses disposicions civils. Per això es considera que a Lleida el veritable dictador era ell, com afirmen l'Ani i el Feliu recordant algunes de les més famoses prohibicions i el paper de l'Església com a suport del franquisme:

F- Capellans? La família no tenie amistat...Amb el cercle aquell no tenie amistat. (...)

A- Però a nivell de Lleida eren els bisbes los que dictaven. Aquí, localment, la diòcesis, ere el bisbe lo que manave. I com que vam ensopegar...Primer va haver un altre bisbe, que aquell home ere molt bonatxo...Com se deie? Sé que es deie Manuel de nom...Va morir molt aviat, va estar molt poc temps. Jo me'n recordo que allà a Ferran lo vam anar a rebre, com que llavors estàvem allí a l'acadèmia pues clar, totes aquestes coses...Nos van donar una bandereta inclús, per allò...

F- Se li donave molta ostentació.

A-...Molta ostentació, sí. Se paraven com unes arcades per allí on havien de passar, allà a Ferran, te'n recordes, jo vaig veure...Quan havie de vindre alguna personalitat també, i alguna vegada que havie vingut Franco, bueno, uns arcs de triomf que deien, i es parave...Ui! Banderes i...Uns paraments enormes!...No sé d'on ho treien, però vamos, fustes allí...Una parafernàlia enorme.

I recordo que aquell bisbe, pues sí. I ere un home petitonet i grasset, i es veie molt bonatxon, però va estar molt poc temps. Va morir molt aviat. I després va vindre l'Aurelio del Pino, i aquest home ere un dictador!...Aquest va dictar unes normes però tan estrictes, que va ser llavors que per Setmana Santa no es podie fer res. Res! Ni anar al bar, los homes. Los bars tancats. Tots los bars tancats. Lo que li agradave fer una copa o fer una xarla amb los amics, s'havien de reunir després en algun pis perquè a nivell social es paralitzave tot.

B- I la gent què deie?

F- La gent estave molt espantada.

A- La gent mutis. La gent a callar.

F- la guerra aquí va deixar una secuela molt, molt forta...

A- La gent a callar i a tragar.

F- La gent només volie...Viure.

A- Oh i tant, viure tranquil. Poder menjar...

F- Poder menjar, treballar i res més.

A- Que això és una altra! Per què els sous eren baixíssims...

F- La part republicana va quedar totalment derrotada, no sol en lo material sinó moral també.

A- I gana rai! Quan no tens la panxa plena, difícilment te pots rebelar contra la religió ni contra ningú.

(...)

F- La joventut, allò estave completament aplanat. La joventut en aquest aspecte passàvem de tot. Només volíem viure bé, que ens deixessin tranquils...Acabàvem de passar un trauma tremendo...

A- I puguer tindre un bocí de pa...Ha, ha...Jo recordo que durant bastants anys...

F- A la posguerra es va patir gana durant bastants anys.

A- Jolín, si es va patir gana!...

F- i de la gana de llavors, dels anys que vam patir, de misèria molt gran...Després tot això es va convertir en un boom de prosperitat, perquè tots aquells anys que es va patir tanta gana, que el poble espanyol va estar tan miserios, perquè no hi havia recursos de res, allò va servir després pel boom econòmic i va servir també perquè el Franco pogués pagar els deutes alemanys i italians.

A- I l'Església servie per a que la gent callés.

F- Exacte. (...) L'Església en aquesta època va ser molt útil al franquisme perquè va ser un instrument molt bo per a aplacar els ànims."Cuidado, que l'infern..." m'entens? I a més com que el poble estave tan derrotat, tan desmoralitzat, i només tenie ganes de que el deixessin estar tranquil... "

(Feliu i Ani)

El discurs sobre els capellans remet en Feliu a una casta, "cercle" com diu ell, perfectament instal·lada en el poder del règim. Ell remarca que la seva família no hi tenia amistat, no es comptava doncs entre les "bones famílies de Lleida", que es relacionaven amb els capellans i formaven part del "cercle aquell".

La imatge del bisbe del Pino contrasta amb força amb la del bisbe anterior en els records de l'Ani. Del Pino és recordat sobretot per l'aspecte de les prohibicions de Setmana Santa, que incideixen bàsicament en el silenci - no cantar, no riure, no cridar - i en la immobilitat - ni autobusos ni cotxes pel carrer ²³². Són prohibicions religioses, però tenen una marcada connotació política, ja que amb aquesta paràlisi anual es recordava a Lleida que el més aconsellable era restar callada i quieta sota el domini del règim. El control de la vida pública que s'exerceix en els mitjans de comunicació i els espais de lleure es fa també extensiu, en la mesura del possible, en la vida privada i a l'interior de la llar.

Els capellans són també en el discurs del Ferran una casta dominant, sempre aliada dels cacics i dels alcaldes, representants polítics del règim a nivell local. Això desencadenarà el clientelisme en el cercle que envolta el capellà, que es convertirà així en plataforma de progrés econòmic en la percepció de les classes populars:

"B- Dintre de casa quina visió es tenie de la religió i de l'Església?

F- Es pot resumir en una cosa que deien a casa meva però que diu molta gent als pobles, o almenys al meu poble. Diu: els capellans estudien sis anys - és una de les carreres més llargues, potser hi deu haver arquitectura i medicina, i potser enginyeries ja superiors, no? -; tres anys els estudien perquè no els enganyi ningú i tres anys perquè ells puguin enganyar als altres. I aquest ere l'ambient que es vivie de l'Església. Mai ningú no es va creure absolutament res, tot el contrari. Ara, tampoc no es feie allò que se'n diu anticlericalisme ni anti-església. Les converses de taula mai no rodaven per aquesta banda. De més gran, que ja pots discutir amb els pares i ells també avancen més coses del seu pensament que no pas quan eres petit, algunes vegades s'ha conversat sobre el tema, però la concepció en general a casa meva és que és tot un pur teatre. Molt ben treballat, un teatre que ja porte molts anys de rodatge, però no és més que un pur teatre. Almenys el que serien els oficis eclesiàstics, que és això que es veu externament de l'Església.

I d'altra banda, també hi havia en totes les famílies, no només en la meva i en la meva probablement de les que menys ho feien, però en totes les famílies hi havia uns judicis, d'aquells judicis morals, a la gent que anava a l'Església. Si ens remuntem als anys 55 fins als 65 hi havia el moviment "de colors", que ere un moviment em sembla que bastant integrista de l'Església. La veritat és que no ho sé, però em sembla que bastant integrista, que es va anar escampant per tota Catalunya i va arribar fins i tot al

---

²³² Ah, llavors no anaven los autobusos aquests dies, parave tot. Paraven los cotxes, paraven los autobusos, no se sentie soroll ni res. Això sí, un silenci!...» (Mª Josep) «Lo Divendres Sant, bueno...No es podie ni cantar ni riure, no es podie fer res, havies d'estar amb una sumissió, perquè escolta, va morir Déu...No, una mica de respecte està bé, però és que llavors no hi havia res de res, no et feien ni cines...Vull dir en general, que ja no ere una cosa familiar, vull dir que en sí, els programes de radio, eren programes més aviat de...Pues o dedicats a...A la Passió de Jesús, o música clàssica.»(Roser)

poble. I eren gent que es comprometien molt, aquests que es feien "de colors", de la secta aquesta o com es digui, doncs es comprometien molt en els oficis religiosos, anaven molt a missa i entornaven molt el capellà, etc. I en aquesta època totes les cases deien "mira, s'ha fet "de colors", alguna cosa deu voler rascar...", perquè la impressió era aquesta, que si et posaves a la vora del capellà és que el que volies era progressar econòmicament.

I aquesta és tota la visió que s'ha tingut, no? D'altra banda és clar, famílies molt incultes, que ni han conegut el que era el missatge que subjau al darrere d'una missa que és l'ofici més conegut de l'Església, ni coneixien tampoc els evangelis i per tant no és que es pogués fer un judici cert. Però bueno, als pobles la gent generalment és molt descreguda, i tothom suposa el que jo suposo, que...En fi, et mors, te pudreixes amb una mica de sort i llestos, i aquí s'ha acabat la història...Això és lo que tothom creu. I pel que fa a la parafernàlia dels capellans pues això, que és un pur teatre, que sempre han dominat, han estat una estructura dominant, sempre a la vora dels cacics, sempre a la vora dels alcaldes, sempre a la vora dels no sé què, i que això es perpetua perquè sempre hi ha qui - estúpidament o bé interessadament - els fa costat. Aquesta era la impressió general, no només de casa meua sinó pràcticament de tot el poble. "

(Ferran)

Dins del poble, el Ferran considera els capellans com un corpúscul estrany a la cultura rural popular. Del seu discurs es torna a desprendre la idea de l'engany, del "teatre", que d'altra banda no s'aconsegueix del tot degut al materialisme de la cultura de les classes populars pel que fa al tema de la mort i de la transcendència.

El capellà, com a representant del règim i de les classes dominants, és també un representant de l'autoritat i rep el tracte corresponent al seu càrrec. La imatge del capellà-autoritat va associada a la religiositat del temor; conservar-la era important per a poder conservar tot l'edifici de la seva autoritat.

"Jo als hermanos Maristes els recordo fatals, fatals. Els recordo amb un poder, amb una jerarquia, amb un introduir-te a la força aquests valors...I amb un fer-te entrar en un món de por. En un món de por, en un món de penombres i en un món...Que pràcticament tenies que vigilar a on xafaves amb el peu quan caminaves, no? Era impossible quasibé ser bona persona, no? Clar, era impossible, tu!...

Sí, sí, als capellans d'aquella època jo els recordo amb això, i als capellans que vaig tindre aquí a la Seu, quan te parlava d'aquells exercicis espirituals, tot exactament igual. Es a dir, una religió de la por, una religió del temor, una religió coercitiva, tot un aparell que era com un corsé.

(...)

Ara tinc companys capellans. Però dels d'ara, diguem-n'hi, dels del seixanta-vuit, seixanta-nou cap aquí. Dels d'abans no, i ademés que no en guardo cap record bo tampoc. Ni dels rectors de Sant Martí, és que no en recordo cap, i ademés és que un rector era com una autoritat. El record que en tinc del bisbe, de l'Aurelio del Pino Gómez, és nefast totalment, no? Són uns records que veies aquell capellà o aquell bisbe, com una mena d'autoritat, de baixat del cel, era difícil atansar-t'hi, no? O sigui, a un rector mateix, d'una parròquia, hi havia una dificultat terrible per atansar-t'hi. No et deixava apropar, ficava distàncies, no? Un mateix rector. Era una cosa com a molt jeràrquica, molt classificada, i molt estratificada. O sigui un rector d'una parròquia quasibé era com un director d'un Banc, abans. Difícilment hi accedies, no hi podies accedir. "

(Robert)

Discursos com el del Robert remetien a la concepció del capellà com una casta social específica en una societat fortament jerarquitzada. La seva figura sol acompanyar-se, per proximitat en la consideració social, amb les del metge i l'advocat, els quals se considerava que tenien un estatus social superior al comú de la gent treballadora. Alguns signes externs en el tracte amb el capellà reflectien aquesta jerarquització:

"Quan arribava se li besava la mà, se li donava sempre el millor puesto, la millor lo que sigui, i...No ho sé, el mateix parlar ja no era un parlar natural sinó com qui parles amb una persona important, que ja no és un llenguatge pla, com tractar amb una persona de tu a tu. Sinó que...Com qui va al metge, no? Llavors, perquè ara també totes aquestes coses s'han desmitificat, però en aquells temps era d'aquesta manera. "

(Montse)

Els capellans són considerats doncs com autoritats, però no fruit d'un ordre diví o moral sinó fruit d'un ordre social i polític determinat. Per això es fa palesa la tensió entre el respecte a l'hàbit i alhora la capacitat de ser crític amb les conductes dels religiosos. L'Antònia recorda en aquest sentit com les monges de l'hospital on

treballaven els seus pares aprofitaven la seva condició de religioses per a exigir una atenció especial. Malgrat el respecte que l'hàbit imposava no es veia als religiosos com a representants de Déu, i per tant la instrumentalització de l'hàbit en profit propi és considerada com un abús:

"B- Quina concepció tenien a casa dels capellans?

A- El mateix que el de les monges, que hi havia de tot, bons i dolents, i que...Bueno, que tothom feia una mica lo que podia. Per dir-ho d'alguna manera, no li tenien molta confiança en aquest sentit de dir: "es el representante de Dios en la tierra", no el tenien com això. Era una persona, que per dir-ho d'alguna manera, veien que tenia una vocació, que era la de no estar casada, que és una de les coses que més clares se tenien, i que portava una vestimenta diferent...Que se li tenia que guardar un respecte, més que per lo que ella podia fer per l'hàbit que portava, però res més. No és allò...Que els tinguessin molt ben considerats en segons quins moments.

B- Quines crítiques senties més freqüentment?

A- Que eren molt egoistes. Que eren egoïstes. I que...Es allò, "siempre están pidiendo". Y no pidiendo para los demás...Siempre están pidiendo, aquesta sensació de demanar, encara que fos una mica pels demés, però perquè sí, i perquè se'ls hi tenia que fer a ells, perquè eren lo que eren, no per educació, o per necessitat. Coses inclús de feina. Jo me'n recordo de coses que podia dir mon pare, que estava pues allò...Tu t'imagines, el jardí que hi ha a l'hospital, una sola persona, des de les set del matí fins a les dos. Pues l'home tenia per donar i per vendre. I a més a més s'encarregava segons quins dies de la caldera de la calefacció de l'hospital, i de cremar les guarnides dels cotons i totes les coses que es tenien que cremar. I me'n recordo que deia: "Hay que ver con sor Fulanita, está todo el día dándome la lata y delante y detrás mío para que le corte cuatro rosas, para ponérselas a santa...Periponcia, no?" I diu: "Pero, ¿no está viendo la mujer que...?" Pues això, que tinc feina, que estic cavant, o que estic traient les herbes i que tinc que treure aquesta brutícia abans que agafar-li a ella les quatre flors? "Es que...Son la rehostia, eh?...Y las florecicas? Y las florecicas?...Bueno, pues déjeme, ya se las llevaré..." Coses d'aquestes, no? De que eren molt exigents amb coses de poca necessitat, però pel fet de que eren elles, se tenia que fer.

O per exemple en coses de neteja. Ma mare, quan estava treballant a l'hospital, ja te dic que tan aviat estava curant ferides com netejant vàters. També planxaven i rentaven la roba dels malalts i la de les monges, i les monges abans, no sé si tu hauràs vist fotos, portaven unes avionetes aquí damunt horroroses, jo sí que les he vist de petita...Uh!...Eren monstruoses, no?...Pues allò era molt difícil de rentar, i a més tenien que estar superblancos. I a més molt pulcres i "esto no está limpio" y no sé qué y no sé cuantos...I diu ma mare que portaven tres o quatre faldilles per sota i además molt arrugadetes, i tot allò se tenia que almidonar perquè tinguessin un vol, i que eren molt exigents amb això...Quan ho feien les dones de la neteja i no les monges. "

(Antònia)²³³

El discurs sobre la sexualitat dels capellans és també un element present en la vivència popular, com s'ha vist quan es feia referència al tema de la confessió. Enfront d'una tradició eclesiàstica que s'esforça per presentar la castedat sacerdotal com a senyera de la superioritat moral dels seus membres, la tradició popular recull la imatge del capellà sexualment actiu com a potencial perill per a la comunitat. El Julià recorda un fet significatiu en aquest sentit, que - no sé si casualment - torna a posar en relació la sexualitat i la confessió:

"Jo sempre anava a obrir la iglesia perquè estava més aprop i el primer toc sempre el feia jo perquè vinguessin les dones a missa. I una de les vegades - això és una mica brut però ho he de dir - entro, vaig a obrir missa i ja estava obert. I entro a la sacristia per posar-me...La bata aquella que es posaven per la missa, ha, ha...I ja estava el capellà allí, i una dona que la tenia assentada aquí als genolls. I se va enfadar, ell. Bueno, "i jo què culpa tinc?"..."Tu no saps que aquí no se pot entrar, que això és sagrat, sense avisar?...Que estava fent una confessió sagrada? I això no es pot dir ni se pot veure!..." I me vaig quedar tot asustat..."Bueno..." Vaig marxar. I al marxar em va dir "i ojo de dir mai res a cap puesto d'això! Perquè seria un pecat molt gros!..." Jo m'ho creia. I avall. No es va saber, ni a casa vaig dir mai res. "

(Julià)

En el seu record es fa evident la instrumentalització del poder religiós per a encobrir les relacions més o

---

²³³ «Se li tenia que guardar un respecte per l'hàbit que portava»: l'hàbit religiós en el cas de les monges i la sotana en el dels capellans, són signes externs d'autoritat i de jerarquització, d'aquí la seva importància en el discurs del bisbe del Pino.

menys desviades del capellà. La gravetat del fet està en utilitzar la idea de la "confessió sagrada" per a amagar les activitats il·lícites i per exigir silenci sota l'amenaça del càstig diví - "serie un pecat molt gros!" -. A través d'aquesta anècdota el Julià expressa la seva idea que els capellans han utilitzat el poder religiós que els conferia la seva condició per aprofitar-se'n de la credulitat del poble i realitzar tota mena d'abusos, entre els quals el de les relacions sexuals amb les dones de la parròquia. En el seu discurs, doncs, s'observa la relació entre sexualitat i poder en el sentit que l'exercici del poder religiós es basa en la pretesa absència de pràctica sexual. Això és constantment present en el discurs popular, que recull aquesta idea per a negar-la o posar-la en qüestió. L'Ani recorda també com als anys 40, essent ella adolescent, el tema del sexe seguia tenint un fort pes en la concepció popular dels capellans. Malgrat la concepció que en presentava el discurs eclesiàstic, i tot i que exercia una forta influència sobre la gent - con ella afirma sobre si mateixa - la cultura còmica popular presentava una imatge ben diferent de la figura del capellà:

"Els capellans eren homes perfectes. Sí, sí, i tant...No podies...Allò que a vegades jo a casa, als meus pares, pues clar, la meva mare ere molt callada i de casa, no li agradave criticar a ningú, ni amb les veïnes, allò de...Al balcó alguna vegada sortie a estendre roba o te posaves una mica a prendre el sol, pues amb la veïna del costat se parlave de qualsevol tonteria. Però a dintre casa l'únic que jo recordo alguna vegada és algun chiste o algun cuento, allò que deien com que als pobles se saben moltes coses, o a vegades s'inventen, o a vegades hi ha algú...Pues si vol dir mal, pues potser sí...Però normalment, aquestes coses jo després he vist que tenen un fons de veritat. Allò d'explicar algunes coses de capellans, cuentos de capellans...Alguna cançoneta, d'aquestes d'algun capellà que havie tingut un fill, que si fulano de tal...Jo recordo una cançoneta que parlave d'això. I a mi, la veritat és que més aviat me sabie greu d'escoltar-ho. I em relliscave. Allò no, no, no...I clar, després he vist que els capellans són homes...S'ha demostrat...Normal i corrent. Però és que llavors la Iglesia presentave als capellans com a déus, com a figures perfectes. No eren homes, eren àngels!...I això ho tenien, vull dir una vena als ulls...Perquè això ere la mateixa Església la que ho promovie, eh? "

(Ani)

Cançons, acudits i contes de capellans esdevenen en aquest context signes de dissidència enfront de la imatge que difonia el discurs normatiu. Com a zona de difícil control, la cultura còmica és el refugi de la subversió en un context totalitari²³⁴. "Aquestes coses jo després he vist que tenen un fons de veritat": potser les coses que s'explicaven no eren del tot exactes i s'inventaven en part; però tenen, per a l'Ani, un substracte de veritat. Es a dir que a través d'aquells contes, acudits o cançons es feia referència a una cosa certa, a l'engany del discurs eclesiàstic que presentava els capellans com a figures d'un estatus moral superior al dels homes "normal i corrent". Es donava així la transmissió d'un saber popular segons el qual els capellans es trobaven en les mateixes condicions que qualsevol altre home davant de la possibilitat de tenir relacions sexuals. I que, per tant, no eren diferents; no eren "àngels"²³⁵.

La Pepa recorda també la desconfiança del seu marit envers els capellans, ja que sospitava que el celibat era impossible de complir; això desacreditava als seus ulls els capellans catòlics però no els protestants, perquè el que li semblava moralment reproable no era la sexualitat sinó l'engany que suposava la pretesa castedat dels sacerdots catòlics quan aquesta esdevenia un arma moral sobre els laics:

"Li semblave que un home és un home tant si és capellà com si no, no creie en lo celibato. I com a vegades ell havie sentit, o quan ere petit que anave als Maristes, alguna cosa d'algun capellà, sempre se'n va recordar d'això i ho va retreure tota la vida. Per això no hi creie, que un home pugués mantindre's així(...)

²³⁴ En aquest sentit, v. PASSERINI, L., *Torino operaia e Fascismo*, Laterza, Roma-Bari, 1984. En el context del totalitarisme feixista italià, les tradicions còmiques populars i el llenguatge infantil i burlesc són un dels pocs recursos per a resistir a la uniformització cultural imposada per l'Estat.

²³⁵ Fins i tot, per la seva condició cèlibe, el capellà era popularment vist com un element sospitós de descontrol sexual i com una amenaça potencial per als altres homes. M. Delgado considera que aquesta visió popular del capellà tingué un paper important en la violència anticlerical de la guerra civil, i especialment en les formes que adoptà la persecució religiosa: «No se ha constatado, en ese sentido, la evidencia de cómo la implicación moralizante de la lucha contra la Iglesia impregnaba todo el discurso anticlerical y afectaba directamente a los orígenes del culto y al panteón, a las prácticas, a los ambientes sagrados, a los objetos ceremoniales, a las imágenes y a los mitos, y, especialmente, a los compromisarios más directos del catolicismo, mostrados como una auténtica inmundicia sexual, puestos al servicio de un ámbito saturado de satiriasis, homosexualidad, ninfomanía, sadomasoquismo, pederastía, proxenetismo, etc.» DELGADO, Manuel, *La ira sagrada*, Ed. Humanidades, Barcelona, 1992, p. 62.

Lo que recuerdo del meu home és que ell sentie més simpatia per la religió protestant que per la catòlica. Que per lo que ell llegie li semblave que estaven més bé les coses que feien los protestants que els catòlics. Lo sistema que veie dels capellans catòlics pues no li acabave de dellò, no ho sé, ell s'ho sabia per què. "
(Pepa)

El marit de la Pepa sospitava que el celibat era un engany; que, per tant, els capellans no eren diferents dels altres homes i el seu poder sobre els altres no era exercit legítimament²³⁶. La cultura popular insisteix en aquest tema, i certament no és un tema intrascendent perquè si "tenien" sexe el seu poder moral quedava desautoritzat a ulls de la gent. Com diu la Montse, "ja com si no fos capellà":

"De més jovenets el capellà ere el déu, ere una persona plusquamperfecta, i una personalitat digna de reverència, no? Després de més gran, pues vaig anar veient les coses d'una altra manera. De fet, abans la població al capellà el veie com una persona mítica, per dir-ho així...(...)
Dels capellans jo sempre he sentit criticar que si...L'assumpte de les dones, no? Que exigeixen una perfecció a la gent però que després per darrere, que si tal havie deixat prenyada a aquesta, que si l'altre havie deixat prenyada a l'altra...Que a la millor tot ere un bulo, a la millor hi havie algú que fos veritat, però que la gent s'ha fixat molt en la part del sexe, dels capellans. Si s'han passat una mica han set molt criticats els capellans amb això, si s'han passat una mica. Si s'han passat a l'hora d'ajuntar-se amb un tio ric i de beneir-li alguna cosa que l'ha robat, ningú l'ha criticat. Però si...Si ha tingut...Si se li han imaginat certes relacions sexuals amb alguna dona, pobre capellà, que ja com si no fos capellà. Jo és lo que més he sentit criticar dels capellans, la part, diriem, del sexe. Com si els capellans fossin uns homes sense pito...I ja està. "
(Montse)

"Exigeixen una perfecció però després...": les seves exigències morals sobre els laics quedaven invalidades si eren objectes de sospita per mantenir relacions sexuals. Per a l'Església, doncs, esborrar qualsevol dubte sobre el comportament dels seus membres en el tema de la sexualitat era una preocupació important, conscient de les conseqüències que tenia aquest fet. Per això es tenia molta cura en preservar els seus seminaristes dels perills o les temptacions de la sexualitat, adoptant mesures que aïllaven encara més del món i de la realitat els aspirants al sacerdoci. Com explica el Josep, les precaucions podien arribar a límits inverosímils:

"La "Summa Artis" a sisè, que és quan s'estudiava Història de l'Art, no la podies mirar perquè les escultures gregues i romanes surten nues, o la Maja del Goya. El diccionari "Espasa" estave tintat amb tinta xina. Per exemple el Discóbolo portave samarreta i calçotets, com lo de l'anunci de l'Ocean...I la "Summa Artis", afortunadament, algú va dir "home, no la destrosseu perquè si la pinteu la fareu malbé". I com no la van fer malbé doncs no es podia mirar. Se podia mirar a partir de primer de teologia, que llavors no estudiaves art i potser un que tenie afició, que ere una mica artista i li agradave pintar i coses així, doncs treient aquell, que segurament debie ser l'únic en no sé quants anys d'història del seminari, doncs los demés no t'interessave en aquell moment estudiar Història de l'Art perquè ningú et motivave tampoc a estudiar Història de l'Art. Per tant, los que estudiaven Història de l'Art, que haguessin pogut aprofitar la "Summa Artis", no la podien veure perquè només tenien setze anys i no podien veure el Discóbolo sense calçotets i tinta xina; i els altres que ho podien veure, pues és clar, veure una fotografia així del Discóbolo, per més reprimat sexual que siguis, tampoc t'interesse...Ba! Un desastre!...Ha, ha, ha...
Això ere gent - això explique moltes coses - que als deu anys l'havien tret d'un poble. O de Lleida, és igual, tampoc Lleida és que fos gran cosa. Doncs un nen de deu anys que havie anat a una escola, als Maristes, a l'Episcopal, a una escola pública fins als deu anys. Més si venies d'un ambient marcadament religiós a casa teva, que la majoria hi venien. Els dels pobles no tant, eh? Perquè als pobles funcionave

---

²³⁶ La idea que la virginitat conferia força i puresa ritual l'heretà el cristianisme, segons M. Warner, del món clàssic:»Había una actitud particular hacia la virginidad que la religión cristiana debió de heredar del mundo clásico: que la virginidad era poderosamente mágica y confería fuerza y pureza ritual.» WARNER, Marina, Tú sola entre las mujeres. El mito y el culto de la Virgen María, Taurus, Madrid, 1991, p. 80. La tradició patristica, tanmateix, anà més enllà afirmant la superioritat moral de la castedat sobre la sexualitat:»Pero la religión cristiana amplía el concepto de virginidad para abarcar una filosofía ascética plenamente desarrollada. La interpretación del nacimiento virginal como la sanción moral de la bondad de la castidad sexual fue la contribución distintiva y grandiosa de la religión cristiana a la antigua fórmula mitológica.» Ibid, p. 81.

d'una altra manera la captació: el rector veïe un xicot llestet i mirave a veure si el podie portar al seminari. A vegades los pares deïen que sí perquè s'estudiave barato. I a vegades acabave capellà. Però vull dir un nen, als deu anys, que el treus de l'ambient familiar, de l'ambient normal, de les germanes...El fots allà dins. Dels dotze mesos de l'any, deu i escatx. Sí, no arribàvem a tindre dos mesos de vacances a l'any. Que a la teva família durant aquests nou mesos seguits només la veus dos diumenges, dos hores al mes. Que el diccionari "Espasa" no el pots consultar fins als quinze anys i encara tot ratllat de tinta xina. Per què jo havia vist el Discóbolo d'aquest dels trons, que ara no sé com se diu, i mai m'havie impressionat!...Lo que em va sorprendre és veure'l en calçotets, això és lo que em va reament estranyar!...A casa meva hi havie alguns llibres, el meu pare no és que tingués una gran biblioteca però tenie una biblioteca. Per ser un mestre i sense quartos pues trobo que Déu n'hi do. I aquestes coses a casa meva, tot i sent molt religiosos, molt piadosos i molt de missa i tot lo que vulguis, doncs sabien on eren els límits de les coses. I allí no sabien on eren els límits de les coses. "

(Josep)

"Els límits de les coses": la moral eclesiàstica estava cada cop més desconnectada fins i tot de la moral religiosa dels laics pietosos. Extremant les precaucions es produïen situacions com aquesta, però tot semblava poc quan des de la cultura popular s'acusava als capellans de tenir una doble moral, cosa que servia per a rebutjar la seva autoritat sobre la gent. El Nacionalcatolicisme franquista donà molt poder a l'Església, però això mateix exigia alhora molta més legitimitat i per tant una conducta irrepreensible a canvi de mantenir la credibilitat. Qualsevol esclatxa era més greu en aquell context, per quant el poder adquirit era major. La cultura popular mentrestant, mantenia viva l'esclatxa de la sospita a través de contes, acudits, cançons o refranys sobre el capellà sexualment actiu²³⁷.

La imatge de riquesa que l'Església havia adquirit al si de la societat de l'Antic Règim és present també en els discursos viscuts d'aquesta etapa. Si bé la situació havia sofert grans transformacions al llarg del segle XIX amb els processos de desamortització i amb la implantació d'un ordre social burgès, la idea d'una Església rica continuarà essent molt present en la consciència popular. El Nacionalcatolicisme no farà sinó perpetuar i reforçar aquesta concepció ja que en el transcurs de la posguerra la reconstrucció de les esglésies destruïdes és vista com un luxe superflu per a una societat econòmicament esgotada. La demanda de col.laboració econòmica per a tal finalitat a les classes populars resultarà insultant per a la majoria:

"I demanar! La gent tenien molt aquest esperit de què demanaven tant, tant, tant, saps? Llavors clar, la gent se va quedar sense un duro, la majoria de la gent. Els ho van prendre tot i van tindre que començar. I ells aviat van començar a fer esglésies guapes, tu! Però que demanaven...Bueno, és que a l'Església hi ha hagut molta gent que els ha fet moltes donacions. Allò que feien testament i li deixen això...Això també. Vull dir que també és la gent la qui ho donaven. Se demanave. Home! Perquè l'església de Sant Martí potser més hagués valgut que haguessin arreglat la vella!...Escolta, llavors ho van fer a baix, hi havie humitat, llavors fes-la a dalt...Pues no en cal tantes d'esglésies!..."

(Mª Josep)

En la consciència popular els canonges expressaran el màxim del benestar eclesiàstic. Menjar bé i viure amb tranquil.litat pel sustent diari mercès a les rendes de la terra, coses que per a les classes populars no eren habituals, suposaven en la seva percepció el distintiu per excel.lència de canonges i d'autoritats eclesiàstiques en general. Com recorda la Mª Josep, en una Lleida bàsicament pobra de recursos com la del temps del seu pare, els ordres religiosos i el cabild catedralici representaven aquesta imatge de riquesa material:

"Los canonges per exemple, els de la Catedral, la gent lo que tenie "in ment", pues que es donaven unes bones "lifades" a Butsènit(...)

El meu pare va néixer al carrer de la Mariana. I llavors allí hi vivien tots los canonges de Lleida. I després les monges. I va pujar amb monges...I canonges...Que estave de monges i de canonges, fins a dalt. I claro, ell veïe encara més que jo, encara més que jo perquè vivie al mateix carrer, i feïe "és que són un cas, un cas"...I ere molt dolent, de petit. I hi havie molta amistat amb les monges i anaven molt a casa. I el meu pare quan les veïe els hi feïe: "Putà dimoni!...Putà dimoni!"...Perquè es veu que estave de monges!...I de canonges!...Ere el carrer dels canonges, vivien tots los canonges en aquest carrer. I claro, ell debïe veure que vivien bé, suposo una mica aquesta dellò...Feïe:"Pues no viuen poc bé, saps?" Es que és veritat, que els canonges sempre han viscut bé perquè tenien moltíssima terra...Claro,

---

²³⁷ Recordo el refrany «nunca digas de este agua no beberé», que en alguns llocs conté una segona part: «y este cura no es mi padre».

tot això el meu pare pues ho saben...Vull dir, això no és l'Església que té que ser. I llavors una persona que pensí se'ls creu a mitges. No se'ls pot creure! Vull dir perquè diuen una cosa i en fan una altra...I abans encara ere més. Ere més, eh? Quan lo temps del meu pare, escolta...Els únics que menjaven eren ells!...(...)Lo meu pare feie:"Es que sempre, sempre demanen!...I després encara critiquen que si aquell fa duros, que si l'altre no sé què... "

(Mª Josep)

La imatge de riquesa comporta la manca de credibilitat; són les característiques de la vida material les que determinen la veritat o falsetat de l'Església a ulls de la gent, i aquest criteri sorgeix d'una escala de valors no normativa sinó popular.

Paral·lela a la imatge de l'Església rica - Església com a col·lectiu, tret del cas dels canonges que es un grup ben definit -, es troba la idea de la comoditat de la vida del capellà. Malgrat que els simples capellans diocesans no disposessin de grans riqueses i visquessin una vida modesta, l'absència de preocupacions pel sustent material i la relativa comoditat de les seves activitats diàries els fa aparèixer davant de les classes populars com un grup privilegiat, sobretot en els anys més difícils de la posguerra. En el seu discurs la Roser reflecteix l'opinió de famílies com la seva, que no era pas contrària a l'Església però que en canvi mantenia en aquest punt l'anticlericalisme popular:

"Bueno, com t'he dit, en aquella època tothom ere més aviat pobre, en general. Es que no hi havie més recursos. Llavors l'únic que estave bé...Ben vist, ere un metge, lo capellà en sí, i un abogad, posem, que tampoc no n'hi havie com n'hi ha ara...Llavors clar, lo capellà en aquest sentit estave ben vist...Bueno, ben vist o mal vist, no sé com s'ha d'interpretar això...Ells deien "viuen bé, dintre de tot"; no és que tinguessin unes riqueses, però vivien bé. Com que la majoria del poble en sí erem més aviat pobres i clar, un pare de família havie de mantindre els fills i tal...Potser veien que estaven una mica còmodos, no ho sé, que tenien la vida còmoda. Potser sí que ho havia sentit dir als pares...Vull dir pues ell escolta, havie d'anar a treballar, havie de fer això, havie de fer allò i a final de mes potser no t'arribaven els diners que havie guanyat. I en canvi un capellà pues bueno, sí, la seva obligació quina ere, fer una missa, i atendre potser algun malalt o així, i a final de mes pues tampoc no els faltave mai un plat, clar que només ere una persona sola. Això ere lo que potser veia més, lo que jo en aquell temps sentia dir, "oh, estan prou còmodos ells"...Clar, no tenen cap més problema, semble...Allò potser també ere una visió...Clar, en una família, el sol fet de fer una família ja n'hi ha més de problemes, problemes de diners, problemes de salut, i problemes una mica de tot. Ja hi ha més gent, pues ja hi ha més problemes, en canvi un capellà pues bueno...Per això et dic que no sé en quin sentit estave mal vist o ben vist, pobre home potser no feie cap mal, ell feie la seva vida...Vull dir que no podies anar a criticar. (...) Però lo que et dic, la gent del poble potser treballàvem més i estàvem més agobiats en tot, en el sentit de més problemes. Ara, m'imagino que si havie algun altre problema de cara al capellà jo no ho havia sentit dir. No ho sé, que sempre hi ha hagut algun cas, o a vegades s'ha dit, però això de gran, llavors davant meu no havia sentit dir mai res. "

(Roser)

Del celibat doncs, se'n farà una lectura diferent de la lectura normativa; serà la "vida còmoda" dels capellans enfront de la vida del pare de família. Aquesta - moralment pitjor, en el discurs normatiu - és contemplada com a més meritòria, ja que ha de fer front a moltes més preocupacions que no pas el capellà, de forma que es produeix una inversió en la consideració de l'ordre moral.

A través d'aquests quatre aspectes que posen en relació la figura del capellà amb el poder - religió i polític -, amb el sexe i amb la riquesa, els discursos viscuts per les classes populars reflecteixen una imatge del clergat ben diferent que la difosa des de la pròpia institució eclesiàstica en aquesta etapa. Dita imatge subratlla la condició humana dels capellans i la de l'Església com a poder. El "desencantament" de la jerarquia de l'Església i dels seus representants posa en qüestió la legitimitat del règim franquista i del Nacionalcatolicisme. Incidint sobre la idea dels capellans com uns "homes igual que els demés"²³⁸, el discurs viscut restarà força moral a l'Església del Nacionalcatolicisme i legitimitat sobrenatural al règim franquista.

---

²³⁸ La Pilar utilitza aquesta expressió arran de la seva experiència de la confessió i les al·lusions a la sexualitat per part del capellà: «...els disbarats que em va dir aquell capellà a mi, que no m'ho havie de dir, no, no ho deien...Ara comprenc, a l'edat que sóc ara, són homes igual que els demés. I se n'ha sentit dir moltes de grosses!...Ara jo ho comprenc!»(Pilar)

IV.4.5. L'Espasa i la Creu

Des que a les darreries del segle XV el regne de Castella i Aragó s'atribuí la descoberta de les Indies, els Reis Catòlics ofrendaren el nou continent al Papa i emprengueren una tasca de difusió de la fe catòlica entre les poblacions indígenes. Aquesta, l'anomenada "evangelització", consistí en la progressiva destrucció de les cultures índies i en una colonització cultural sense precedents, alhora que econòmica i política. Però és d'aquí d'on arrenca, en el discurs del Nacionalcatolicisme, el mite de l'afany missioner de la nació espanyola. De la defensa de la fe a la seva difusió, la tradició nacionalcatòlica reconeix tots dos aspectes en la història d'Espanya i identifica els segles de l'esplendor de l'Imperi amb la realització d'aquesta missió universal. Per tant, Espanya és presentada com a defensora de la fe en un món pagà o descregut segons les èpoques a que es faci referència, i d'aquí es passa a la idea del franquisme com a règim providencial instaurat per voluntat de Déu - "Caudillo de España por la Gracia de Dios" -.

L'ideal missioner d'Espanya és també una idea present en el pensament del bisbe del Pino, el qual l'expressa aprofitant el Pregó d'apertura d'una altra missió, interna en aquest cas, que serà la darrera gran missió a la capital lleidatana, el Març de 1954. Del Pino exhorta als lleidatans a assistir-hi amb els arguments esmentats, després d'escoltar un pregó elaborat pel catedràtic i Director de la Biblioteca Nacional, Dr. Luís Morales Oliver, sobre el moviment missioner espanyol i la seva projecció a Amèrica:

"¡La espiritualidad misionera! ¡La sed devoradora de conquistas apostólicas! Esa es la característica inconfundible y fundamental de España, la enseña celestial que enarbolaron nuestros padres en sus épicas empresas que asombraron al mundo por su alteza de miras, por su noble desprendimiento, por su abnegación y por su heroísmo. Las carabelas que, en una sublime locura, parten del puerto de Palos por rumbos desconocidos, más que a conquistar continentes van a ganar almas para Cristo. Ese fué siempre el ideal de los Reyes Católicos en sus sacrificios, en sus ensueños respecto de América y ese fué el empeño de nuestra nación pese a las atroces calumnias de nuestros enemigos, a las inicuas difamaciones de la leyenda negra ahora pulverizadas por los progresos de la antropología y los descubrimientos de la ciencia²³⁹".

L'afany evangelitzador d'aquells conqueridors dels segles XV i XVI tindrà la seva continuïtat durant el franquisme en allò que Franco popularitzà com el "destino histórico en lo universal" de la nació, és a dir la seva particular missió regeneradora de la humanitat pel fet de ser Espanya la "reserva" dels valors de la civilització cristiana a l'Occident europeu. Apel·lant a aquesta nova "conquesta" espiritual del món, del Pino exhorta als lleidatans, després de deu dies d'intensa activitat missionera a la capital, a complir amb entusiasme el seu deure d'espanyols:

"¡Amadísimos hijos míos!: En estos pavorosos instantes de tragedia y de catástrofe, en estos pavorosos momentos de profunda crisis de los valores espirituales, todo el mundo tiene puestos los ojos en España, a la que se considera como uno de los factores más poderosos en la regeneración cristiana del orbe. De España dijo el insigne Cardenal Baudillart que era la reserva moral más grande con que podría contar la humanidad para rehacerse; han alabado los tesoros morales de España filósofos como Keyserling; un ilustre marino norteamericano dijo, no ha mucho, que España es el símbolo de la fe, de la religiosidad y de la dignidad humana, y, recientemente, una célebre revista suiza escribía que en la lucha contra el comunismo y el materialismo hemos de esperar mucho más de la fe y de la bizarría moral de España que de todos los aprestos bélicos de las grandes potencias. Pues bien, amadísimos hijos míos, para que esa fe, para que esa piedad, para que ese espíritu de apostolado, de ecumenismo, de imperio universal; para que esas ansias de batallar por la Iglesia, de ser soldados del Papa y de ganar las almas para Cristo se mantengan robustas y no decaigan, hemos de alimentar los sentimientos y entusiasmos de la Santa Misión, hemos de enarbolar sus ideales salvadores y proyectarlos sobre todas nuestras actividades, sobre la urdimbre entera de la vida social²⁴⁰".

El sentit missioner que el bisbe espera dels lleidatans adquireix en el seu discurs un marcat caràcter de gesta bèl·lica, ja que fa esment de la conjura internacional contra Crist que representa per a ell el comunisme i la modernitat en general²⁴¹. El sentit missioner de la nació espanyola tindrà per tant connotacions de croada,

²³⁹ DEL PINO, A., «La Santa Misión en Lérida», B.O.O.L., 1954, p.44.

²⁴⁰ *ibid.*, p.57-58.

²⁴¹ «Todos sabéis que existe una diabólica conjura de tipo universal que trata de eliminar a Cristo de la vida pública, de expulsar a Cristo de los fondos sociales. Nosotros hemos de enfrentarnos valientemente contra esas huestes de Lucifer, para derrotarlas y entronizar a Cristo en los corazones, en las familias y en los pueblos que

continuant així la "croada" que començà a l'interior del país amb la Guerra Civil. La publicació anual de la "Bula de la Santa Cruzada" ofereix al bisbe l'oportunitat de recordar-la per a estimular en els fidels el desig de ser abanderats de la fe segons correspon a l'esperit espanyol:

"Sí, la Santa Bula, tiene la inefable virtud de reverdecer en el alma española nuestras heroicas cruzadas contra los enemigos de la Iglesia y de la Patria, empresas que es necesario vivir intensamente, porque de esas vivencias salimos reconfortados, con un conocimiento más claro y operante de nuestra recia personalidad y con un propósito firme de proseguir cada vez más enardecidos en el desempeño de nuestra augusta misión de gonfaloneros de la fe católica²⁴²."

En l'èxit d'aquesta missió universal d'Espanya, el primer lloc de mèrit correspondrà a la figura de Franco, del qual el bisbe del Pino ofereix una imatge quasi divinitzada. Amb ocasió de la visita del "Caudillo" a Lleida l'any 1955, en el discurs que del Pino pronuncià durant la inauguració de la Catedral restaurada - discurs que comença amb la cèlebre expressió "Digitus Dei est hic" -, Franco és presentat com el màxim defensor del catolicisme; ell, amb la seva "gloriosíssima Cruzada" i malgrat la diabòlica conjura internacional contra el règim que es donà durant la posguerra, s'ha convertit en instrument del mateix Déu per a guiar el món sencer:

"¡Magnífica en verdad es la epopeya escrita al filo de la espada de nuestro cristianísimo Caudillo, pero es mucho más grandiosa y trascendental la realizada en la posguerra, donde este egregio abanderado de la fe católica hubo de enfrentarse contra el mundo entero, concitado por las diabólicas sugerencias de las sectas y por las execrables maquinaciones de nuestros eternos enemigos, para malograr el triunfo de nuestras armas y hundir otra vez a España en los horrores de la anarquía y de una vergonzosa esclavitud escarnecedora de nuestra dignidad y de nuestra independencia. Hay que proclamarlo muy alto con satisfacción y santo orgullo: Franco es en esta época el heroico gonfalonero de la Iglesia, del que Dios Nuestro Señor se ha valido para mostrar al mundo en la esfera civil y política, de conformidad con las enseñanzas de los soberanos Pontífices, los ideales de la verdad, de la justicia, de la seriedad, de la honradez y del amor fraterno que son los únicos que pueden labrar la auténtica grandeza de los individuos, de las familias, de los pueblos y de las naciones y entronizar en ellos esa bendita paz que todos anhelamos. Dios Nuestro Señor se complació extraordinariamente en esta religiosísima actitud de Franco y de España y nos ha premiado con esa halagadora constelación internacional que cada día nos prestigia más en el orbe²⁴³".

Franco esdevé en el discurs de del Pino un apòstol enviat per Déu per a salvar Espanya del caos i per a redimir el món del comunisme i la increença. Extrapolant les virtuts del cap de l'Estat a tots els seus subordinats, del Pino parla del règim franquista com d'un ordre marcat principalment per la condició moral i per l'espiritualitat. De manera que aquells que no mantinguin en el seu comportament la mateixa conducta moral de Franco no poden ser considerats col·laboradors seus, malgrat que hagin treballat sota les seves ordres. Perquè el règim de Franco ha de ser, per sobre de tot, un règim defensor i difusor de la fe catòlica i de les seves exigències morals²⁴⁴.

La diada del Domund - festa anual que l'Església instituí en tot el món catòlic dedicada a la difusió de la fe en terres de missió - és el moment de l'any en què la litúrgia reitera les obligacions dels fidels envers les missions. Altres diades, com la de la Santa Infància i la de les missions d'Àfrica, o la dedicada a l'Església de

---

El ha creado y conserva con su poder, ha redimido con su sangre y santifica con su gracia. ¡Leridanos amadísimos! Nuestra consigna ha de ser: Cristo vence, Cristo reina, Cristo impera.» *ibid.*, p.57-58.

²⁴² DEL PINO, A., «Circular...Bula de la Santa Cruzada», B.O.O.L., 1953, p.3.

²⁴³ DEL PINO, A., «Discurso pronunciado por el Excmo. y Rvdmo. Sr. Obispo D.D. Aurelio del Pino Gómez en la inauguración de la S.I. Catedral restaurada», B.O.O.L., 1955, p.176.

²⁴⁴ «Admiramos a Franco por sus maravillosos dotes de General y de Estratega, por sus incomparables prendas de Gobernante. Estadista y Diplomático, por su caballerosidad y nobleza, por su intrepidez y bravura, por su sencillez y serenidad, por su prudencia y moderación; pero le admiramos mucho más por su honestidad acrisolada y por su pureza de costumbres que han reconocido y confesado, a pesar suyo, sus más implacables enemigos y que, a no dudarlo, son la luz y el esmalte que abrillantan y avaloran todas sus demás preciadas cualidades.

Quien no se muestre partidario de la honradez, de la decencia y del decoro no puede llamarse colaborador de Franco en el auténtico sentido de la palabra por cuantiosos que sean sus méritos en otras esferas, porque le faltan la base y el cimiento del sublime edificio levantado por nuestro amadísimos Caudillo cuya grandeza estriba en la decencia y en la espiritualidad.» DEL PINO, A., «Discursos...En el Certamen de la Academia B. Mariana», B.O.O.L., 1954, p.212.

Sudamèrica - Hispanoamèrica en el B.O.O.L. - són també obligat recordatori pels catòlics lleidatans de la necessitat de difondre la fe allí on encara no s'ha implantat. Com afirma el bisbe en les seves circul.lars, el sentit d'aquestes commemoracions, de les col.lectes i de les campanyes no és altre que incorporar els pagans a la fe de l'Església:

"Pero en determinadas fechas el entusiasmo y preocupación por la dilatación de la fe han de alcanzar niveles más encumbrados y desde luego la culminación de nuestros fervores misionales ha de registrarse en la solemne jornada del DOMUND que es la señalada por los Papas para que nuestros amores misioneros se dilaten en excepcionales expansiones. Sí, amadísimos hijos míos, durante todos estos días nuestra vida íntegra ha de gravitar hacia esa trascendental fiesta en la cual los Soberanos Pontífices cifran tan crecidas esperanzas. Nuestras oraciones, nuestros sacrificios, nuestras conversaciones, nuestras actividades de todo género, nuestras limosnas han de dirigirse hacia la sobrenatural meta de la incorporación total del mundo gentil a Nuestra Santa Madre Iglesia²⁴⁵."

En la mentalitat pre-conciliar de del Pino abraçar la fe catòlica significa l'única possibilitat de salvació. El catolicisme és considerat com l'única religió veritable mentre que la resta de creences són qualificades indistintament i homogènia de "paganisme". Per la qual cosa és sumament important mantenir els afanys missioners dels espanyols, cosa que cada any s'intentarà a través de les exhortacions als fidels i de les recomanacions als capellans perquè insisteixin en aquest problema:

"Encarecemos a los Reverendos señores Curas párrocos y en general a todos los Venerables Sacerdotes que insistan en estas consideraciones, en la seguridad de que nuestros fieles con su buen sentido, con su alta perspicacia y sobre todo con su penetrante fe se pecarán totalmente de la inmensa trascendencia de su desprendimiento en favor de las colectas.

En el próximo mes de enero se celebrarán "El Día de las Misiones de Africa y de Seminario Nacional de Misiones" y "El Día Mundial de la Santa Infancia".

Sin necesidad de encarecimientos se columbra la trascendencia de estas jornadas, por cuya eficacia y esplendor todos debemos trabajar ahincadamente. Pensemos que esas jornadas son una invitación amorosa y apremiante a que cooperemos a la salvación de las almas, en cuyo favor han sido instituidas. La sangre redentora de Nuestro Señor Jesucristo está en nuestras manos, para que la apliquemos con nuestras oraciones, con nuestras limosnas y con nuestros sacrificios a esos desgraciados que viven en el paganismo, sin que quizá hayan percibido todavía los acentos de la divina palabra, las luces e impulsos sobrenaturales a ella inherentes, por los cuales pueden salir de las tinieblas de muerte en que viven a los esplendores salvadores de la fe²⁴⁶."

Hi ha també una altra consideració a fer: cal fomentar l'impuls i el recolzament a les missions catòliques en el món actual ja que, si els pagans no es converteixen al catolicisme, és possible que siguin captats per altres ideologies com el comunisme, el qual s'expandeix també pels diversos continents. Del Pino espera així convèncer i estimular als reticents catòlics lleidatans, els quals no semblen especialment motivats per la qüestió missionera:

"Las actividades misionales siempre han sido el medio normal de la implantación de la fe en los países paganos, preparando en ellos por la predicación evangélica la constitución de la Jerarquía y de la vida de la Iglesia. Basta esta consideración para columbrar la virtualidad de cualquier medida ordenada al fomento de las Misiones. Pero esa virtualidad sube de punto en estos tiempos en que todas las ideologías se lanzan con impulso y frenesí impresionante a la conquista de las inteligencias y corazones para plasmar en todas las órbitas del mundo las concepciones más alejadas de la verdad, de la rectitud y de la justicia. Ahora más que nunca hemos de repetir dentro de nosotros con sinceridad y entusiasmo aquella edificantísima expresión del Apóstol S.Pablo: Charitas Christi urget nos, la caridad de Cristo nos urge, para que saliendo de nuestra apatía e indiferencia nos irgamos y nos lancemos a la conquista de las almas para la Santa Iglesia, sin distinción de latitudes, de razas ni de colores, y sin reparar en dificultades ni sacrificios estando dispuestos a ofrendar en todo momento nuestra vida en holocausto de esos sacratísimos fines²⁴⁷."

---

²⁴⁵ DEL PINO, A., «Circular...Domund», B.O.O.L., 1953, p.198.

²⁴⁶ DEL PINO, A., «Exhortación...con motivo del Día de las Misiones de Africa y del Día Mundial de la Santa Infancia», B.O.O.L., 1959, p.190.

²⁴⁷ DEL PINO, A., «Exhortación...Día de las Misiones de Africa...», B.O.O.L., 1961, p.273-274.

La urgència de conquerir "las inteligencias y corazones" és major davant de l'expansió d'ideologies competidores i davant les aventures revolucionàries dels continents que tradicionalment havien estat terres de missió: Africa, Assia i Amèrica Llatina.

IV.4.6. La identitat catòlica

En el discurs eclesiàstic, doncs, la religió catòlica és, per sobre de tot, una via de salvació; més ben dit, la via de salvació. Si el catolicisme és l'única via per arribar a Déu - l'única "sacrosanta religión" - i el règim franquista és el seu principal defensor en el món actual, el règim mateix esdevé també "sacrosanto", és a dir que es legitima i santifica per la seva fusió amb la causa del catolicisme. De la mateixa manera que la fe catòlica és la via de salvació per als individus, el franquisme serà presentat com la via de salvació per a la societat com a conjunt. El monopoli de la veritat que s'atribueix al catolicisme justifica el totalitarisme del règim i l'hegemonia ideològica que s'exerceix sobre la societat civil. El referent transcendent sanciona l'ordre de coses establert a nivell social.

En els discursos viscuts en canvi, el catolicisme apareix com un conjunt de vivències i d'idees que no van necessàriament lligades a la idea de fe catòlica que manté el discurs del bisbe. En el context del Nacionalcatolicisme més prepotent i present a nivell social la confusió entre fe catòlica i societat és total, cosa que afavoreix encara més que la fe s'identifiqui amb altres aspectes de la cultura que no tenen en definitiva un lligam clar ni amb la transcendència ni amb la salvació. Serà posteriorment, amb el Concili, quan es comenci a plantejar obertament la qüestió de què significa ser catòlic, després que molta gent ho hagi viscut en aquell moment com una característica natural i intrínseca a la personalitat. Però en termes generals es pot apuntar la hipòtesi que el Nacionalcatolicisme "planejà" sobre una societat que sentia o concebia la fe catòlica com un conjunt d'identitats més que no pas com la via de salvació que s'havia de difondre per tota la humanitat.

La Lluïsa comença el seu relat presentant la situació religiosa de la seva família per a explicar la seva pròpia adscripció al catolicisme com una cosa gairebé natural. En aquest cas doncs, la fe catòlica és considerada com una herència familiar. De fet molts informants comencen així, amb la presentació de la família i la seva adscripció religiosa com un condicionant clar per a la pròpia adscripció de la persona. Però a més alguns com la Lluïsa i el Pep ho presenten com una cosa natural, és a dir que el més normal per a ells és que se segueixi la pauta familiar:

"Des de petita, què vols que et diga, si vaig deseguida agafar la guerra, i quina religiositat hi havia a la guerra?...La meva mare es va morir, el meu pare ere una persona profundament catòlica, amb sentiments molt rectes, molt justos...Si no el van matar és perquè Déu no va vulguer...O sigui que la nostra època, des de petits, va ser això. Jo, al morir-se la meva mare, vaig anar a col.legi a Tarragona, també a unes monges - llavors jo tenia cinc anys -; tampoc no recordo massa d'aquella edat. Interna. Però és una cosa que dius mira, anaves fent, tampoc no cap cosa de l'altre món. A les monges carmelites de Tarragona.

B- Hi va ser molt temps?

L- Dos anys, fins que va esclatar la guerra. Sí, i una mica més i ens maten, van anar a les monges, van cremar el col.legi i a les monges les van fer marxar. Nosaltres estàvem quatre o cinc allí, tafanetes en un raconet, van venir tots aquells soldats apuntant-nos amb una pistola, que ens volien matar, amb una escopeta d'aquelles...Vull dir que n'hi ha per un llibre, ha, ha...Después va venir el meu padrinet perquè el meu pare estava fent de mestre en un altre poble, i em va agafar. Corrents me va portar cap a casa seva, passant per entremig de les flamerades dels col.legis que cremaven i de les iglesies de Tarragona, i mira, així va ser, o sigui que...Ja n'hi ha per explicar. Però bueno, tot això no té res que veure amb la religiositat.

Después de la guerra mon pare es va tornar a casar, amb una persona també molt catòlica, moltíssim...I jo vaig ser sempre al centre d'una família amb un catolicisme no de pacotilla sinó amb un catolicisme amb totes les de la llei. Amb tots els sentits de la paraula, amb tots els actes del dia, amb totes les coses. O sigui que...Per força, no ho sé, hagués set un absurd que hagués jo capgirat la situació d'aquesta manera. Resàvem lo rosari cada dia, la mama anave a missa cada dia, el papa no tant perquè a l'hivern estava molt malalt, però també eren de missa diària tots dos. Ja et dic, amb tots los sentits de la paraula, no de beateries ni de mojigateries ni ruqueries d'aquestes, no...Eren catòlics, apostòlics, amb totes les de la llei. Vage, jo dels meus pares he après això. Jo ho he après i ho he acceptat. Perquè a vegades hi ha persones que ho aprenen però no ho accepten. Doncs sí, jo ho he acceptat, ho he viscut i ho he consolidat. O sigui que...No ho sé, som humans i de coses tothom en tenim, però procures fer lo millor possible totes les coses.»

(Lluïsa)

El preàmbul on la Lluïsa explica les imatges que recorda de la guerra em sembla significatiu. Ella mateixa afirma que tot això no té res a veure amb la religiositat, però tanmateix en parla. Crec que és un element important per a situar la seva família en tot el context, i per tant per a comprendre d'on derivarà la seva situació o adscripció religiosa. Si no expliquès tot això, d'alguna manera el quadre familiar no seria complet. Tot seguit presenta el fet de ser catòlic com una cosa que s'aprén, i bàsicament dels pares al si de la família. Manté una concepció de la família com a unitat ideològica que es defineix principalment en aquell context per la seva posició religiosa "molt catòlica". Es mou entre aquesta concepció i la fe personal quan reconeix que hi ha persones que ho aprenen però no ho accepten, situació que en canvi qualifica d'absurda: "Haguès set un absurd que haguès jo capgirat la situació".

Presenta també un catolicisme militant, "amb totes les de la llei", "no de pacotilla", és a dir no com un simple ambient cultural circundant on es neix, i alhora molt normatiu - "amb tots els actes del dia" - com un codi de comportament que es transmet de generació en generació.

El Pep comença també el seu discurs "presentant" la seva família i no solament els de casa sinó la família en sentit ampli. El fet que hi hagin hagut capellans entre els parents i una tia seva hagi estat majordoma d'un capellà li serveix per a explicar que ell sempre ha anat a missa i sempre ha tingut relació amb l'Església. La proximitat física i de parentiu suposa, en la seva concepció, una proximitat o afinitat ideològica:

"Bueno, la família, a casa nostra ja de temps, jo recient naixut, a casa teniem un capellà, un mossèn, una tia meua també estave de majordoma al poble de ma mare, pues també estave amb el capellà, és dir, nosaltres de relació sempre n'hem tingut.

B- El capellà ere de la família?

P- Sí, ere cosí prim amb la meua mare, me semble, família de lluny. Pues sempre hem estat d'anar-hi, relació nosaltres sempre n'hem tingut, sempre, per les circumstàncies o perquè...S'ha fet. Hem estat ja des de petits..."

(Pep)

La concepció de la fe catòlica com a herència familiar es reforça constantment en el seu discurs afirmant repetidament que tot això s'ha de fer des de petit i que després ja no és possible o almenys és molt difícil:

"Es de petit que t'ho has de fer, no s'hi pot ficar una persona de gran ja. Quan ets gran, si mai has anat a missa, hi pots anar un dia a missa per un compromís, com passe que vas a missa el dia d'un enterro o el dia d'un bateig. Però aquest senyor se'n va a missa perquè és una persona més, no perquè senti necessitat d'anar a missa. S'hi ha d'anar de petitet".

(Pep)

L'experiència del Manel reflecteix també aquesta concepció de ser catòlic com una qüestió eminentment familiar. Remarca molt aquesta idea de la família com el suport de la religiositat dels seus membres individuals i alhora com a barrera davant de qualsevol intent de dissentir en aquest bloc ideològicament homogeni:

"Jo vaig seguir fent lo que feiem, però sense...No sense estar-ne convençut, perquè pensava que si això no ho tinguessa, em trobava també desamparat, perquè ja no estava fet jo per...Jo no sé què hagués passat si allí haguessa trencat...Bueno, ere inimaginable, tant per part de casa...Quan dic casa vull dir tota una família gran, no sol els de casa, sinó les relacions i així. Ere impensable. Però no obstant, jo cada vegada veia més que allò no...No ho sé, no em servie, no em duie enlloc.

B- Quines coses concretes et feien pensar que allò no et servie?

M- Jo més que res, mira, clar, arribe la pubertat, l'adolescència i això, tens uns impulsos, unes ganes de...I veies que allò ere un estil de vida...Molt pobre. Bueno, pobre, que...Que s'imposave, no et deixave fer res. Jo em recordo que una vegada, portàvem una moto, i una noia de Barcelona - una nena en aquell temps - que va vindre a aquesta colla i tal, i un dia la vaig pujar amb moto al radere...Buf!! Em van veure...Allò va ser ja..."Escolta, i tal? I què deixò? I què dellò? Però...I on vau...?" Res, res no havíem fet...Res!...Pues ja va ser una preocupació, a veure què, aquest xiquet...Es que ja et tallaven les ales completament. I el pitjor va ser que me les va tallar, a mi i crec que a tots els germans, mos vam quedar amb les ales tallades. De manera que quan de més grans vam vulgue alçar el vol...Vam haver de començar de zero.

(...)

En aquell temps ere inimaginable. Jo, per exemple, culpo una mica de que jo no vaig ser lliure...Ves, ni se'n parlave de ser lliure...Però no vaig ser jo gens, fins molt tard, però molt, eh? T'esfarairies...Ara, en

aquell temps, jo posar-me no m'hi posava, jo ja complia prou. Jo em penso que de convençut no n'estava, del que feia, ni de perquè s'havie d'anar a missa, i perquè s'havie d'anar allà i això...No tenia jo un sentiment de religiositat així...L'havia anat perdent, perdent perquè veia que potser eren més feliços d'altres que ho havien deixat estar, que jo. Però clar, jo no m'atrevia...I suposo que si per exemple m'haguessin dit "venga, va, fora, ja estàs, fes!..." No haguessa fet res, vull dir...Ja no tenia ales per fer res, després. Al revès, em servie de refugi allò, i tant...Després jo complia amb tot lo que fos, anar a l'església i tot, però...Però com una rutina. Com una rutina necessària per a mantenir la cosa aquesta familiar.(...) Comptave molt la família, molt, i com la família comptave molt i tenie aquestes creences així, pues...Tots, i tant. "

(Manel)

La vivència religiosa del Manel i les normes de comportament que se'n derivaven anaven intrínsecament lligades a "la cosa familiar", a la pròpia família, a la pertinença a la família. Trencar amb tot allò era trencar amb ella, i no només amb els de casa sinó amb totes les relacions de parentiu. Evidentment, com ell afirma, era inimaginable. A mesura que va anar descobrint altres realitats, anà experimentant la pròpia individualitat; però la força de la concepció de la religiositat com a identitat familiar era prou gran com per a no enfrontar-se mai obertament amb tot allò malgrat la seva insatisfacció. Al poble on vivia el Manel hi havien famílies religioses com la seva, i famílies no religioses - les dels nens que no anaven a missa i els pares no els deien res, com ell mateix observava -, i que un membre d'una família religiosa es "passès" al bàndol contrari hauria significat el rebuig total per part del propi grup. Les identitats familiars condicionen les pautes del comportament i la vivència religiosa.

L'Emili, finalment, dóna en el seu discurs la mateixa idea de fe catòlica com a patrimoni familiar que cal conservar intacte:

"Jo he cregut sempre, he cregut sempre. A la meua manera he cregut sempre. Crec en algo superior que hi ha per damunt nostre, que a mi m'han inculcat d'aquesta manera, i continuo. Altres los han inculcat amb lo Mahoma, altres los han inculcat amb lo Buda...Jo no, a mi m'han ensenyat això i continuo amb això.

(...)

Jo la plegària la faig cada dia. Tinc un reso cada dia que, si no m'adormo de seguida, lo faig. Si no m'estorbe ningú i si veig que hi ha algú per aquí el menjador, quan m'agito al llit lo faig. Lo reso cada dia. Si no hi ha res de nou és diari, diari, diari.

(...)

B- Com ha conegut aquestes pregàries?

E- Les he fet sempre. La mare em va inculcar des de petit: "Angel de la guarda, dulce compañía...", això quan s'acabe. Continuo seguint la mateixa tradició que em va ensenyar la mare de petit. I vaig aprendre. I continuo avui en dia. Amb cinquanta-dos anys continuo avui en dia igual. "

(Emili)

La religiositat de l'Emili consisteix en donar continuïtat a allò que els seus pares li van transmetre de petit. La fe catòlica seria així com un bé estàtic que es passa de generació en generació i que ell mostra amb orgull haver conservat: "Amb cinquanta-dos anys continuo avui en dia igual". Com qui conserva un patrimoni familiar heretat, el fet de ser catòlic esdevé un acte de conservació i de perpetuació de la memòria familiar. La fe no seria doncs sotmesa a la dinàmica de la vida sinó que caldria mantenir-la sempre tal com va ser rebuda dels pares. La memòria familiar es perpetua també a través de l'assistència a la missa de Sant Isidre i a la missa i processó de Sant Antoni Abat, ambdós sants relacionats amb el món dels pagesos, com ho eren els seus pares i després ell mateix. L'Emili hi assisteix cada any sense que això comporti una pràctica religiosa habitual, ja que la identitat catòlica s'ajusta només a allò que configura la identitat familiar:

"Jo tinc unes feches senyalades i a aquestes no fallo mai, si no hi ha una malaltia o algo, no fallo mai. Ara, a les demés, passo de totes.

B- I no li fa res?

E- No, no, no, no...Res, res...No tinc cap remordiment de cap classe. Aquestes feches senyalades sí.

B- I des de quan fa aquest ritme de vida?

E- Aquest ritme de vida lo vaig començar quan vaig acabar dels Maristes que ere obligació i precepció d'anar-hi los diumenges. Después vaig anar sempre per la meua. "

(Emili)

En el seu testimoni hi ha també un altre element que no procedeix de l'herència familiar sinó que arrela

en un sentit d'identitat personal. Amb això vull dir que la simbologia del catolicisme pot ser també un instrument d'identificació de l'individu en funció de les seves circumstàncies vitals personals, no només en funció de la tradició familiar. En el cas concret de l'Emili, que explica amb orgull la seva condició d'ex-legionari, és molt clara la identificació amb la simbologia religiosa pròpia d'aquest cos militar: el Crist de la Bona Mort, patró de la Legió, i la Verge de la Soledat, protectora de l'Armada. Ell renova i actualitza a través d'aquests símbols la seva pertinença i solidaritat amb el col·lectiu legionari, del qual guarda un record molt emotiu:

"Aquesta devoció la vaig agafar - a aquest Crist - l'any 1956 al Divendres Sant. I l'altre dia repassant la maleta de l'any 56 encara vaig trobar del campament, allí que mos en reiem amb tots los companys, un noi que li deiem lo "saeta" i tinc les saetes que ell mos cantave quan feiem lo Divendres Sant. Tinc quatre saetes que són per plorar.

B- Allà la Setmana Santa com se celebrava?

E- Bueno, allà la Setmana Santa se celebrava molt diferent d'aquí perquè allà de Setmana Santa no se'n feie. Només se feie dins del cuartel, se feie lo que es feie antes, la Guàrdia d'Honor al Crist de la Bona Mort; hi havia una companyia d'honor que és la que marxava a desfilars a Màlaga - jo no vaig anar mai a Màlaga a desfilars sinó que em vaig quedar sempre al cuartel, perquè no va tocar la bandera que perteneixia -.

I cada diumenge formava la Guàrdia i anàvem amb los fusells a missa, feiem lo desfile, feiem la Guàrdia i Custòdia de l'altar de la missa; jo com que anava al davant de tots, era lo més chulo de la companyia perquè era lo que més representava en aquells moments.

En aquell temps també havies de seguir, perquè et deien "a missa" i tenies que anar a missa per força, fent la mili. Però és que jo hi anava cada diumenge, i hi anava contentíssim perquè anava a primera fila. Era el que més se veie, era el més petit de tots però era el que anava sempre al davant.

B- I per què la devoció al Crist de la Bona Mort?

E- Pues mira, aquest Crist primerament ja li tenia cariño. Lo vaig olvidar. Però no el vaig olvidar, si l'haguessa olvidat no haguessa anat amb los portants de Sant Llorenç. I després fer lo de la Sang. Però com que li vaig agafar un cariño gran, pues...Lo que a Lleida no és lo Crist de la Bona Mort, però és lo mateix...Però allà està fet pel Pedro de Mena, i aquí no sé de qui és la talla.

B- Per què se'n diu el Crist de la Bona Mort?

E- Perquè és lo patró de la Legió. Allà se'n diu lo Crist de la Bona Mort, i a cada cuartel de la Legió hi ha un Sant Crist que és la còpia de l'original, que hi fique "el morir en el combate es el mayor honor".

(Emili)

La identificació amb el Crist de la Bona Mort ha pogut tenir continuïtat a Lleida a través d'una altra imatge, també del Sant Crist. Amb la participació com a portant d'aquesta a la processó de Setmana Santa com a membre de la Confraria de la Sang, l'Emili renova la seva devoció al Crist de la Bona Mort- i per tant a la Legió - tot i que la imatge que porta no sigui estrictament la del patró dels legionaris. Es un Sant Crist similar a l'altre i això és suficient per a que ell se senti afectivament lligat a aquest símbol. La manera com en parla i la importància de portar-lo físicament durant la processó reforça encara més el sentit d'identificació amb ell, fins al punt de qualificar-lo com "lo meu"²⁴⁸. Ell surt a la processó com a portant del Sant Crist igual que, essent legionari, feia la guàrdia d'honor del Crist de la Bona Mort al davant de tota la companyia representant-la en la

---

²⁴⁸ «B- Vostè surt a la processó?

E- Sóc lo portant, sóc lo jefe. Del Sant Cristo que està dalt a la sala, aquell gros. Portem lo Sant Cristo aquell gros, que el portem penjat un home sol.

B- O sigui, a la processó hi ha gent que s'encarrega de cada pas en concret.

E- Sí, sí, aquest és lo meu. Aquest és lo meu.»

El control del símbol ha provocat problemes amb la Confraria de Sant Llorenç, a la qual abans pertanyia, perquè - segons explica - una família s'apropiava del Sant Crist durant la processó mentre que ell quasi no el podia portar. Finalment, es passà a la Confraria de la Sang a canvi de ser ell el «propietari» del Sant Crist: «El Sant Cristo aquest només surt lo Divendres Sant. I com que malgrat ser dels més vells era lo que menos lo portava, que encara no l'agafava jo ja me'l prenién de seguida un altre relevo, que es va montar un clan d'una família. Durant la processó cada deu minuts se fa un canvi. Jo només lo portava tres minuts; encara no arribava a tres minuts ja me'l prenién. I em vaig cabrejar un dia, i l'A. diu un dia «Emili, a veure, tu que tens quartos, fas una Creu nova». Dic «si em dones lo Sant Cristo per mi, sí». I em va donar el Sant Cristo. Un company me va donar la fusta, un fuster em va fer la Creu, i la va fer tan pesanta que no la podie portar ningú més que jo. I després vaig agafar quatre nois forts i els vaig ensejar en dos dies, vaig montar tots los correatges, vaig fer tots los trajos...Però trajos que no hi ha res d'envejar amb los d'Andalusia. Me'ls van fer aquí Lleida.»(Emili)

desfilada militar.

També en el discurs del Pep és palesa la identificació personal amb un conjunt de símbols i ritus que giren entorn de la Confraria de la Sang i del col·lectiu dels "armats" que surt cada any a les processons de Setmana Santa. S'identifica així amb la Lleida de la seva joventut, de la qual només li queden la Confraria i els "armats". La resta ha anat desapareixent, cosa que ell experimenta com una pèrdua important quan recorda els diversos actes religiosos i festius que solia freqüentar²⁴⁹.

Expressa també la seva preocupació perquè no es perdi també la Confraria i la processó, i insisteix en la necessitat que els joves i s'hi integrin per a donar-li continuïtat, sense entrar en consideracions sobre la fe ni sobre l'espiritualitat que se'n pugui derivar actualment d'aquest tipus de manifestacions.

"Comence a vindre joventut. Sí, molta gent jove. Aquest any passat potser tres parts de la processó ere jove. Parlo dels tres passos que tenim nosaltres. Tret de nosaltres els de la junta o els quatre, que podem ser vint-i-cinc o trenta més dels d'aquí, los demás tots nois joves, des dels vint-i-nou anys hasta els vint-i-sis o vint-i-set. A mi m'agrada perquè cada dia en surt més. Ara estic preparant aquestes vestes, que n'he de fer més perquè mos en falten. I és perquè la joventut...Claro, és lo que li deia antes, nosaltres mos anem fent grans, per llei de vida un dia o altre hem de morir, llavors claro, si no tenim ningú al radere que mos ho faci això es perdrie; arribarie un moment que això es perdrie. "

(Pep)

També referint-se al col·lectiu dels "armats" el Pep destaca el fet de ser un element de la tradició lleidatana i la seva popularitat entre la gent. Les motivacions que ell observa entre els seus companys per a pertànyer al grup van en aquesta línia:

"I la veritat, aquí molts venen perquè és bonic sortir el Divendres Sant. Potser de nosaltres els armats, que som quaranta-dos, vint, potser més, potser menos, jo crec que la meitat, pues sí, sí, som creients.

(...) Alguns venen per amics, alguns perquè els agrade aquell dia que els vegin, l'altre perquè potser és l'únic dia que pot dir alguna tonteria...L'altre potser per disimular...Una pila de coses que poden ser. Més aviat ho fan perquè sortir d'armat és una cosa aquí Lleida que sempre ha sigut bonica. Els armats de la Sang han sigut sempre els més famosos. "

(Pep)

A través de la participació en el grup dels "armats", el Pep se sent partícep de la comunitat lleidatana de forma més plena i col·labora activament a mantenir allò que ell considera com la tradició de la ciutat. El col·lectiu dels "armats", nascut el 1858, era molt popular perquè era la nota alegre de les processons, especialment la del Divendres Sant, i la seva presència contrastava amb la rigidesa i severitat de l'ambient imposat durant la Setmana Santa. Per això els "armats" gaudien de la simpatia popular i alhora del prestigi i lluïment d'encapçalar la processó amb l'uniforme més cridaner. D'altra banda, en un llibretó sobre els "armats" publicat el 1944 amb motiu de la seva reparició després de la guerra, apareixen els noms i professions dels integrants del grup; hom pot observar que fonamentalment es tracta de famílies de Lleida "de tota la vida", que a través dels "armats" reforcen els seus lligams i la seva cohesió com a "lleidatans predilectes":

"Aquestos joves selectes,
tots lleidatans predilectes,
integren la formació
davant de la processó,
la processó de "La Sang",
que aquest any, de neu i fang,
torna a sortí altra vegada
completament ben formada,
igual que aquells anys passats
en què tots entusiasms

---

²⁴⁹ «Después quan ja venie Setmana Santa feies lo Via Crucis, això hi anaves cada dia, i...Aleshores anàvem al castell, que feiem oracions, pujàvem al castell també...Se feien moltes cosetes, i t'influe. Llavors feiem Corpus Christi, feiem la professó de Corpus...Pues claro, semble que no, pues és molt bonic. I tot això ara ja no es fa, al no fer-se això pues es perd bastantes coses més, perquè...Esperaves el dia de Corpus perquè feiem la manta de flors a terra, i venga, mos passàvem tota la nit fent mantes per Lleida. I claro, semble que no, pues a veure qui la fa millor, un altre «escolta, jo ho faria així», un altre dibuixant, i mossèn que et deie «fem això», i l'altre «fem allò»...I anaves fent coses d'aquestes.»(Pep)

omplenàvem les aceres
formant macisses fileres.
Els seran la nota alegre
que la Capital del Segre
portarà a la processó,
alegre de devoció,
doncs també té l'alegria
el seu lloc en aquest dia
quan, per honra del Senyor
s'agermanen amb fervor
religiosos, militars
i sentiments populars²⁵⁰."

L'aspecte de la sociabilitat entre els membres del grup hi jugava un paper important, sobre tot en el context de les prohibicions de qualsevol activitat lúdica o festiva durant la Setmana Santa²⁵¹. D'altra banda, el col·lectiu "armat", en les seves diverses manifestacions, representava una mena de "lleidatanisme" popular, sovint expressat en tons humorístics, i venia a ser la manifestació pública de l'orgull de la petita i mitjana burgesia lleidatana per la seva ciutat²⁵².

La vivència religiosa apareix, per tant, en els discursos viscuts estretament lligada a - i quasi com - un patrimoni cultural col·lectiu propi del lloc d'origen i/o d'una època determinada de la vida. La trajectòria individual es confon amb els ritus de la comunitat i tot el discurs gira entorn d'aquests - principalment ritus festius - com a elements que configuraran el ser catòlic de cada membre de la col·lectivitat. L'Assumpta per exemple, és un exponent d'aquesta vivència ja que tot el seu discurs religiós és la descripció de les festes viscudes de jove al seu poble, Alcarràs. La relació i la identificació amb els símbols i ritus religiosos que integraren les vivències festives del calendari anyal són tot el que ella considera com la seva identitat catòlica. En aquest sentit s'entenen les expressions que repeteix el Jesús quan descriu la vida religiosa de la seva joventut afirmant que "s'estil.lave" tal ritus o tal devoció.

"S'estil.lave", és a dir formava part de tot un estil o mode de vida d'acord amb l'època i les circumstàncies del moment:

"L'únic que s'estil.lave per Tots Sants ere ficar unes veles. A la cómoda, allí al menjador mateix o...Més aviat al menjador, allí en una cómoda com aquestes, amb uns armaris així, tindre allí una vela encesa tot el dia.(...) S'estil.lave tindre, durant los difunts, la vela aquesta. Després ja ere una cosa que passave, però ere una cosa que la gent acostumave.

(...)

B- I pregàries per la pluja?

J- No, que jo hagi vist, no. Aquí Lleida no s'ha estil.lat. Ara, hi ha hagut puestos que sí, inclús ara fa poc que ho van dir per la televisió, d'un puesto de per allà Burgos. N'hi havie que pregaven per un sant per què ploqués. Aquí no ha sigut, no ho he sentit mai. "

(Jesús)

En aquest sentit també s'entén que la Pilar parli de la indiferència religiosa de les seves filles fent al·lusió al fet que elles són d'una altra època i que per tant no tenen per què compartir un mode de vida que ja no els pertany:

"Jo els he anat dient, però elles no l'han agafat la seguida. No l'han agafat. Ja et dic, la gran va anar allí a les anes, amb les monges, i...No. Jo veig que no ha set. No ha cregut, perquè n'estave fins dalt de les

---

²⁵⁰ «Los armats de «La Sang» en 1944 (en parla lleidatana)», Ilerda, Lleida, 1944, p.11.

²⁵¹ «En este ambiente de represión impuesto de una forma obligatoria resurgió como un intento de disfrutar de un ambiente festivo y de esparcimiento, pero dentro de aquel marco místico y cerrado la institución dels Armats de la Sang, los cuales amparados en su función de soldados y custodios de las imágenes y demás elementos de la procesión, organizaban antes, durante y después de la misma diversas actividades que tenían como denominador común el bien comer, el bien beber y la festiva camaradería entre los componentes de la Institución - Escuadra - .» MARTINEZ BLANQUEZ, Maria, «Estudio sobre la figura dels Armats de la Sang», treball inèdit, Lleida, 1990, p.4.

²⁵² Metges, advocats, botiguers, industrials i menestrals apareixen com el gruix de les professions a què es dedicaven els «armats» de la Confraria de la Sang el 1944. En canvi, els pagesos eren representats als «armats de la Confraria dels Dolors.v. MARTINEZ BLANQUEZ, Maria, op.cit, p.3-4.

monges, que si massa missa, que si massa deixò, i que no han de fer allò, que si la monja, que...

B- I t'ha preocupat?

P- No, perquè he pensat, bueno, és una altra època, una altra...I elles són d'una altra manera, inclús a l'hospital només hi ha dos tristes monges. (...) Jo no les he guiat mai de dir, va, aneu, feu això...No, no, elles han dit "mama, ves, ha canviat tot, deixa-mos estar..." Vale, vale. "

(Pilar)

Tots aquests testimonis orals es caracteritzen per obviar generalment qualsevol al·lusió a la creença personal. El discurs sobre la vivència religiosa no passa sovint de ser la descripció d'un conjunt de símbols i rituals a través dels quals la persona s'identifica com a membre de la comunitat. La reflexió de l'Ernest sobre la seva condició catòlica fa explícita aquesta concepció popular del catolicisme com a patrimoni cultural no necessàriament lligat a l'assumpció d'una doctrina sobre la transcendència:

"B- Et consideres catòlic?

E- No m'ho plantejo pas. No, jo crec que no me'n puc considerar...Lo que passe que a veure, jo crec que la societat on vivim...Jo lo que no puc oblidar és que visco en un país que tradicionalment ha estat catòlic i no sóc aliè a això, joestic aquí, a veure...Tota la meva infantesa l'he viscut en un ambient no d'autèntica militància religiosa i catòlica però que la presència de l'Església, i del capellà i de tot això ere...Tenie una certa importància a casa, el capellà ere el capellà...Vull dir que tot això d'una manera o d'una altra, sí que m'ha marcat. I les escoles abans hi havie...Bueno, jo el mes de María l'he resat la tira de vegades, eh? Anava a escola a un altre poble del costat, que hi anàvem los nens dels dos pobles, i suposo que feiem lo que debien fer totes les escoles del país, quan tocave el mes de María pues resàvem i tal, i quan tocave fer el rosari pues feiem el rosari, i quan tocave la classe de religió feiem la classe de religió, i parenostres i hòsties d'aquestes...Tot lo normal. Suposo que lo mateix que feien qualsevol altra escola. Jo ara me'n puc desentendre, però no renego pas de tot això, eh? Vull dir m'ho van ensenyar, ho vaig aprendre, suposo que m'ha influït en altres coses, en moltes maneres de pensar...Per altra banda jo posteriorment, a nivell personal m'he identificat molt amb altres ideologies de justícia social i demés, i que tampoc són alienes a la religió. Vull dir que d'alguna manera algun contacte hi ha també entre això, no? No sé si això m'ha vingut per lo que m'havien explicat de que tots som fills de Déu i tots som iguals davant del dellò, o bé perquè posteriorment me van explicar quatre coses de marxisme. "

(Ernest)

La Pepa expressa el contrast que observa entre els catòlics i els membres d'altres religions com els testimonis de Jehovà. Ella creu que el menyspreu que molta gent té per ells no és justificable, per quan la religiositat de molts catòlics és una cosa molt "passada per aigua", segons la seva expressió, mentre que els testimonis de Jehovà la porten a la pràctica i la viuen com una convicció. Ella diu, però, que a la seva edat ja no és moment de canviar de religió, cosa que remet a la religió com a iniciació en la societat i alhora com a patrimoni heretat:

"Respecto totes les religions, la fe que tinguin los altres, perquè amb los testigos de Jehová, que a vegades hi ha gent que parle molt despectivament d'ells. Jo no sé lo que fan ni lo que deixen de fer, però pel sol fet de que vagin pels pisos i que no fan res dolent, trobo que ja és un sacrifici; i que més de quatre vegades els fumen carades. I molta gent que ho critique i tal són persones que són catòlics perquè els han batejat i mos hi han criat, però que no són practicants. I que si van a missa, i es casen per la Iglesia és perquè s'ha fet sempre i és més bonic i tal, però estic segur que van a missa aquell dia i ja no hi tornen fins que han de batejar un fill. Vull dir que aquesta religió...Es una mica passada per aigua, perquè...Som catòlics perquè ho hem conegut de tota la vida, no n'hem conegut cap més i mos ho han imposat i tal...I per comoditat.

A mi me van vindre una temporada los testigos de Jehová, i mira, va ser la manera que em van ensenyar una mica a llegir la Bíblia, perquè jo no sabia ni què es deie versícul ni capítol, m'entens? Lo que passe que clar, jo ja em semblave que estava bé com estava i vaig tindre de tallar, perquè tenen lo defecte que quan te se posen no saps com dellò, perquè quan te truquen a la porta, encara que tinguis tard, escolta...S'enrollen!...I em sap greu fumbre una carada, però a vegades no pots estar per atendre'ls. I estem en una edat que no és per canviar de religió ni mucho menos. Però dintre d'això los admiro, de que tinguin aquest deixò d'anar i predicar el que sigui. Potser faran coses mal fetes, com tothom, tothom fa coses bones i coses dolentes, perquè hi ha persones que s'ha sapigut sempre de tota la vida que han set d'aquells de missa diària i tot, i han set més dolents que el pebre!...Que s'han explicat cassos de coses que han fet, o dintre mateix de la família, o als germans o als pares...Vull dir que això no crec

que influeixi. "
(Pepa)

Es difícil trobar un sentit de missió en el catolicisme viscut des del moment que no hi ha idea d'exclusivitat. Tampoc no hi ha un sentit de missió entesa des de la transcendència quan la vivència de la fe catòlica ha estat bàsicament la vivència d'una identitat com a grup.

Fins i tot hom pot sentir indiferència per saber si la seva fe és o no la veritable, des del moment que, com a mode de vida, satisfà les seves necessitats:

"Lo que deiem al començament, que m'ho he fet una mica a la meua manera, i com que tens tants dubtes...Tants dubtes de tot, del que serà, del que no serà, serà veritat, hi haurà algo més, no hi haurà...Tens tants dubtes que no vull tirar ni cap allí ni cap aquí, me vull quedar tal comestic. Perquè penso que és comestic millor. Però a vegades penses si jo tinguessa una idea ferma...Hi ha gent que té una idea molt concreta d'una cosa. No la tinc. Ja va bé, així. M'hi trobo bé tal comestic. "
(Teresa)

En aquest sentit el Nacionalcatolicisme parlava un llenguatge força aliè a la vivència religiosa de les classes populars: presentava un catolicisme que havia de conquerir ànimes per a la salvació mentre que molta gent vivia un catolicisme que els situava en un determinat context cultural i que els era útil i entenedor només en el marc de dit context. La fe catòlica no era, com en el discurs normatiu, vàlida per ser l'única revelada per Déu sinó que era vàlida per ser la que s'havia conegut i la que explicava el món circundant. Era, per tant, una validesa relativa i no implicava una difusió més enllà del context en què s'havia viscut. El Nacionalcatolicisme presentava el règim franquista com a fruit de la providència divina per a dur a terme la missió recatolitzadora d'Espanya i del món. Aquest missatge, tan insistent en el discurs del bisbe del Pino, no es recull en els discursos viscuts. Sóc conscient que actualment hi pot haver cert tabú per dir segons quines coses sobre el règim de Franco, però la vivència religiosa que apareix en els testimonis orals no remet al franquisme ni al Nacionalcatolicisme com a vehicle de transmissió de la fe catòlica; ni remet tampoc - i això em sembla important - a la concepció del catolicisme tal com s'interpretava en els discursos dels representants del règim, com el mateix Franco o el bisbe del Pino. Després de tot, identificar-se com a catòlic seguia significat la participació en un mode de vida après de la família o del context general de l'època en el marc local.

V. CONCLUSIONS

El discurs del Nacionalcatolicisme, que és en aquest període històric la ideologia dominant, s'expressa a través de l'Església i dels representants polítics del règim al mateix temps. En ell la prioritat és consolidar l'ordre social que al seu torn té en la institució eclesiàstica una peça bàsica durant la posguerra. La seva simbologia religiosa, els seus rituals i discursos s'impregnen de connotacions polítiques en la tasca de recolzament al franquisme, que al seu torn s'identifica amb una Església amant de l'ordre i propera a les autoritats.

En aquest context la religiositat s'esgrimiria com a arma política i com a argument per a proclamar l'adhesió al règim de la "catòlica España" i especialment de les classes populars, les quals havien de patir més directament els efectes de la posguerra tant en un sentit econòmic com polític i social. Però la vivència real del Nacionalcatolicisme no se subjecta a aquesta única lectura i al llarg d'aquestes pàgines s'ha procurat fer visible això a través de referències a pràctiques rituals, símbols i discursos concrets. Si la vivència religiosa de les classes populars no s'expressava amb un cos doctrinal ni ritual alternatiu, en canvi les diferències amb el discurs eclesiàstic hi són presents en tot el període; en el discurs normatiu les pràctiques religioses compleixen la funció de posar en relació la persona amb el món sobrenatural i amb la institució eclesiàstica. Des del discurs viscut aquesta tríada jerarquitzada és substituïda per altres tipus de relacions socials - familiars, veïnals, etc. - les quals passen a ser prioritàries. Els ritmes i les motivacions de la pràctica religiosa venen determinats molt més per les relacions socials que per la institució o la relació amb el món sobrenatural. Això es dona tant en aquelles pràctiques més directament reglamentades per la institució (sagraments) com en aquelles que no controla tan d'aprop (devocions i festes).

L'assistència a la missa dominical ha estat una de les consignes més repetides per l'Església en aquesta època ja que la missa és la celebració central de la fe i assistir-hi significa renovar i actualitzar la pertinença a l'Església. En canvi en el discurs viscut la missa té unes altres connotacions i és un moment en què es renoven i actualitzen les relacions socials. Sovint és viscuda com a reunió de la comunitat (poble, barri, etc.) que es justifica en ella mateixa. En aquest sentit no és estrany que l'assistència a missa depengui del avatars de l'individu respecte de la seva comunitat - canvi de residència, emigració, etc. -. Altres lectures que la gent fa de la missa l'assimilen més a una mena d'instrucció primària o vernís de cultura i disciplina per als infants i una forma de prevenir els mals costums que s'aprenen al carrer. També pot ser viscuda com un moment de relaxament enfront dels maldecaps de la vida quotidiana.

Els sagraments que marquen les diferents etapes del cicle vital són en el discurs normatiu una qüestió d'adscripció ideològica, d'entrada de l'individu sota l'òrbita de l'Església. Una adscripció que l'Església del Nacionalcatolicisme contempla com a pròpia de la col·lectivitat de tradició cultural catòlica mentre que l'Església conciliar la contempla des d'un punt de vista més personalitzat. En el discurs viscut, en canvi, la importància i el significat dels sagraments radica en el fet de ser ritus que assenyalen el lloc que un individu ocupa en la societat segons el seu cicle vital, i per tant allò que hi resulta prioritari no és l'adscripció a l'Església sinó la integritat i la continuïtat de l'estructura social.

Les devocions són presentades per l'Església com una relació entre l'individu i les figures o personatges sagrats (Déu, Verge, Sants) caracteritzada per: un model a imitar, una referència directa a la divinitat ja que la resta de figures són simples intermediaris i una subordinació de la voluntat de l'individu a la voluntat divina. En els discursos viscuts sovint les devocions són relacions amb personatges sagrats que s'estableixen en altres termes i es caracteritzen per: els models d'imitació són ignorats mentre que es prioritza l'aspecte protector i terapèutic, especialment pel que fa a les necessitats bàsiques de la família o de la comunitat. No hi ha una referència directa ni a la institució eclesiàstica ni a la divinitat sinó que els intermediaris són tractats com a agents directes. Les accions van dirigides a controlar els imprevistos en funció de la pròpia voluntat, no a acomodar aquesta segons una voluntat divina, per tant sovint es tracta d'una relació contractual on la persona posa els termes del contracte.

Pel que fa al rosari, una de les devocions característiques d'aquesta etapa, la transformació bàsica que hom pot observar és que de devoció mariana es convertirà fàcilment en un element de culte dels difunts alhora que en una pràctica protectora. També els sants, que l'Església presenta com a models d'imitació amb una càrrega ideològica determinada, passaran sovint a la vivència popular com a dispensadors de protecció i de salut. Respecte de les pràctiques protectores en general, les associades a l'obtenció de seguretat material (benediccions de casa o camps, etc.) sembla que entren en un procés de creixent folklorització, donat que els problemes de subsistència en una economia capitalista no són els mateixos que ho eren en la societat tradicional i, en aquest sentit, la protecció dels sants esdevé supèrflua. En canvi, les que es relacionen amb la salut familiar es mantenen amb força a través de les promeses.

En el món de les festes és important destacar l'aspecte de la identitat del grup, que sovint s'expressa i reafirma en la seva unitat a través de símbols religiosos. Això converteix les festes religioses - que en el discurs normatiu tenen significat només en relació a la tradició cristiana - en una vivència d'afirmació comunitària. Per

al Nacionalcatolicisme la religió és un senyal d'identitat col·lectiva, però implica una adscripció ideològica a l'Església i un seguiment de les seves normes; en canvi en la vivència popular de la festa aquesta adscripció no és vista com a necessària i, si hi és, pot ser també selectiva quan al seguiment de les normes.

El discurs moral de l'Església en aquests anys és un discurs molt centrat en la preocupació pels costums - prohibició del treball en dies de festa, modèstia, balls, renecs, etc. - i en la legitimació del règim polític i l'ordre social, que s'expressa sobre tot en la idea de la caritat dels rics i la resignació dels pobres. És un discurs moral que anirà canviant a poc a poc en els anys del Concili i posteriors. En la vivència de la gent hi ha una moral paral·lela, un discurs moral original de les classes populars que se centra molt més en altres preocupacions i valors, especialment en el tema de l'honoradesa i la relació entre les persones - no tant la relació amb Déu o amb l'Església, centrada en la preocupació per la salvació espiritual -. Això no vol dir que no es recullin elements del discurs normatiu com la religiositat de la por i del pecat per exemple, però fins i tot en els anys de major pressió ideològica d'aquest discurs es manté un cert grau d'autonomia en la consciència de la gent, autonomia que sovint s'expressa en l'àmbit domèstic ja que no en àmbits més controlats oficialment com el col·legi o la parròquia. Aquesta autonomia ideològica no és sempre conscient sinó que també s'observa en les actuacions o en el discurs implícit a través del qual es manifesten criteris i valoracions que no es corresponen amb els del discurs normatiu. Tanmateix, hi ha temes on la presa de posició és ben conscient, com el tema de la confessió.

El discurs religiós del Nacionalcatolicisme tingué, com s'ha vist, alguns eixos amb els quals es pretenia descriure - alhora que estimular - un tipus determinat de religiositat. Es tractava de forjar una imatge per a que aquesta s'anés instal·lant en la consciència de la gent i en la visió que, tant des de dins com des de fora, calia tenir del catolicisme espanyol. El marianisme de la nació espanyola - i de la Lleida de l'Acadèmia Mariana - seria un d'aquests pilars ideològics del discurs que veia en la figura de Maria un símbol inequívoc d'anticomunisme i antimodernitat i que enllaçava amb la tradició espanyola de marianisme antiprotestant; enllaçava també amb el Nacionalcatolicisme més roent en la "patriòtica" devoció a la Verge del Pilar i en la devoció a la Verge de Fàtima, de contingut clarament polític. El tipus de devoció mariana promoguda des del bisbat remarcava sobre tot el sentit de fidelitat i obediència a l'Església i el protagonisme de les autoritats locals. Un marianisme que considerava com a virtuts màximes de la Verge la de la puresa i l'obediència als superiors.

En el discurs popular, però, aquesta espiritualitat mariana tot just si apareix, i és substituïda per una relació amb la figura de la Verge mediatitzada per devocions i costums festius de caràcter local que la desvinculen d'aquell sentit oficial. La imatge de Maria es recull en pràctiques i moments lligats a la religiositat protectora de la Lleida rural i també en actes relacionats amb la socialització infantil.

L'Església catòlica es presentava a si mateixa com a institució d'origen diví que havia rebut la missió de vetllar per la salvació de les ànimes i del cos social. A través dels seus representants, els capellans, havia de guiar les vides dels fidels que al seu torn acceptarien passivament les directrius doctrinals i morals de la jerarquia. La presentació de l'Església com a institució divina en un context com aquest implicava directament sancionar religiosament el règim franquista. Els capellans es presentaven com a éssers amb un estatus diferent als laics, més perfecte moralment i posseïdor de la veritat. Qualsevol intent d'esborrar aquesta jerarquització era atacar les bases del funcionament de l'Església i obrir una porta a la dissensió pública de la connivència amb el règim. El suposat clericalisme de la nació espanyola era garantia d'estabilitat i prevenia contra les crítiques a les institucions.

Tanmateix les imatges del clergat presents en el discurs popular no fan referència a aquesta imatge idealitzada del capellà sinó que ofereixen la visió d'un personatge diferent en el si de la comunitat per la seva dedicació particular, però sobre tot un personatge humà i sovint conflictiu. L'espiritualisme de la formació impartida als seminaris contrasta amb el realisme de la vida quotidiana. Les relacions que s'hi estableixen són molt més dialèctiques i selectives. La figura del capellà experimenta canvis en aquest període i sembla que el major poder polític que tingué durant el franquisme li restà per una altra banda poder sobrenatural ja que se l'associà més clarament amb un ordre temporal. S'accentuà el seu paper d'especialista ritual en detriment de la figura de bruixot que controla les forces sobrenaturals.

Un altre element de contrast entre el discurs normatiu i les vivències reals que s'ha analitzat a través dels testimonis orals és la idea del particular sentit missioner de l'Espanya de Franco en el món modern. Un sentit missioner que consagrava la unitat de l'"Espanya i la Creu", atorgant al poder militar que havia guanyat la guerra civil una sacralitat que el justificava teològicament. Però la "reserva espiritual de Occident" no ho tenia tan clar, a la vista de les concepcions de la identitat catòlica presents en el discurs popular. El catolicisme era sovint viscut com una manera de ser, una identitat personal i social que situava en un context cultural concret a cada membre de la comunitat. Les implicacions ideològiques que es desprenen del discurs nacionalcatòlic i l'ansia de totalitat que comportava, són un element que la societat lleidatana del franquisme reservava per als discursos de les autoritats.

Si els uns ignoraven aquesta mena de plantejaments, els altres en canvi ignoraven tant com podien la religiositat real. En aquest sentit és paradigmàtica la figura del bisbe Aurelio del Pino, protagonista indiscutible d'aquest període de la vida de la ciutat; ell exemplifica a la perfecció els ideals del Nacionalcatolicisme així com

la desconexió més absoluta amb el món real que el circumdava. La grandiloqüència dels seus discursos i el convenciment que la societat real es correspondria amb la societat oficial a força de paternalistes recomanacions o a força d'ordres i prohibicions, li negaren la possibilitat de parlar el mateix llenguatge religiós que aquells que foren els seus veïns durant vint anys. La religiositat que promogué des del seu càrrec incidia bàsicament en els lligams amb la jerarquia de l'Església i recollia les manifestacions de l'integrisme i neo-catolicisme com el Rosari de l'Aurora o el culte a la Verge de l'Acadèmia, així com d'altres potenciats pel franquisme com el Sagrat Cor o el Mes de Maria. La religiositat festiva que no comptava amb la presència de les autoritats ni servia per a reafirmar el pes de l'Església en la societat no era objecte del seu interès.

En canvi la religiositat viscuda per les classes populars presenta un tipus de vivència deslligada del Nacionalcatolicisme i del franquisme, i centrada en interessos immediats. Sovint s'expressa amb els mateixos símbols i rituals que ho fa el discurs eclesiàstic però no en funció dels mateixos objectius. D'aquesta manera ambigua les classes populars conviviren amb l'atmosfera religiosa del moment; convivència que no sempre vol dir acceptació i acceptació que rarament significa identificació.

BIBLIOGRAFIA

- ABELLA, Rafael Por el imperio hacia Dios. Crónica de una posguerra, Planeta, Barcelona, 1978.
" La vida cotidiana en España bajo el régimen de Franco, Argos-Vergara 2ª ed., Barcelona, 1985.
- AGUDO TORRICO, Juan Las hermandades de la Virgen de Guía en los Pedroches, Caja Provincial de Ahorros de Córdoba, Córdoba, 1990.
- AGULHON, M. Pénitents et franc-maçons de l'ancienne Provence au XVIIIè siècle, Plon, París, 1973.
- ALLUE, Marta "Rituales funerarios: una guía de trabajo", ARXIU D'ETNOGRAFIA DE CATALUNYA, nº2, Tarragona, 1983.
- ALVAREZ BOLADO, A. El experimento del nacional-catolicismo, Madrid, Edicusa, 1976.
- ALVAREZ PALLAS, J.M. Lérida bajo la horda 1934-1936-1938, Imprenta Provincial, Lleida, 1941.
- ALVAREZ SANTALO, C., BUXO, M.J., RODRIGUEZ BECERRA, S. (coords) La Religiosidad Popular, Anthropos, 3 vols, Barcelona, 1989.
- ANGUERA, P. i BARGALLO, J. "Religió, ideologia i literatura popular: els balls parlats al Camp de Tarragona", UNIVERSITAT TARRACONENSIS, nº VIII, Tarragona, pp.99-111, 1985-86.
- ARBELOA, V.M. Aquella España católica, Sígueme, Salamanca, 1975.
- ARIES, Philippe "Religion populaire et réformes religieuses", LA MAISON DIEU, nº122, pp.84-97, 1975.
La muerte en Occidente, Argos Vergara, Barcelona, 1982.
El hombre ante la muerte, Taurus, Madrid, 1983.
- ARIES, Ph. i DUBY, G. (dirs) Historia de la vida privada, vol 5º. De la Primera Guerra Mundial a nuestros días, Alfaguara, Madrid, 1989.
- ARIÑO VILLARROYA, Antoni Festes, rituals i creences, Alfons el Magnànim, València, 1988.
- BADONE, Ellen The Appointed Hour: Death, Worldview and Social Change in Brittany, Univ. of California Press, Berkeley, 1989.
- BADONE, Ellen (ed) Religious Orthodoxy and Popular Faith in European Society, Princeton Univ. Press, New Jersey, 1990.
- BAJTIN, Mijail La cultura popular en la Edad Media y en el Renacimiento (El contexto de Fr. Rabelais), Barral, Barcelona, 1974.
- BALAN, Jorge (ed) Las historias de vida en ciencias sociales, Nueva Visión, Buenos Aires, 1974.
- BARALLAT i BARES, Jaume Contribució a la història de l'església de Lleida des de l'ocupació franquista (1938) al Maig de 1968, tesi doctoral, Barcelona, 1992.
"L'Església sota el franquisme. Una mostra local:1938-1968", L'AVENÇ, nº 174, pp.18-23, 1993.
- BARDEN, G. "La representación ritual de la muerte", CONCILIUM, X/94, 1974.
- BARRULL, Jaume Les comarques de Lleida durant la Segona República, Ed. L'Avenç, Barcelona, 1986.
- BASTIDE, Roger "Immigration et métamorphose d'un dieu", CAHIERS INTERNATIONAUX DE SOCIOLOGIE, XX, pp.45-60, 1956.
"Le problème des mutations religieuses", CAHIERS INTERN. DE SOCIOLOGIE, XLVI, pp.5-16, 1969.
"L'expression de la prière chez les peuples sans écriture", LA MAISON DIEU, nº 109, pp.95-122, 1972.
- BATLLORI, Miquel "Vidal i Barraquer davant el Front Popular: de Febrer a Juliol de 1936", QÜESTIONS DE VIDA CRISTIANA, nº131-132, Public. de l'Ab. de Montserrat, Barcelona, 1975.
- BAX, Mart "'Us" Catholics and "them" catholics in Dutch Brabant: the Dialectics of a Religious Factional Process", ANTHROPOLOGICAL QUARTERLEY, nº56, pp.167-178, 1983.
"Popular Devotions, Power and Religious Regimes in Catholic Dutch Brabant", ETHNOLOGY, nº24, pp.215-227, 1985.
"Return to Mission Status? Reality and Priestly Perception in Catholic Dutch Brabant", ETHNOLOGIA EUROPAEA, nº18, pp.73-79, 1988.
- BEHAR, Ruth Santa María del Monte: The Presence of the Past in a Spanish Village, Princeton Univ. Press, Princeton, 1986.
- BELMONT, Nicole "Les croyances populaires comme récit mythologique", L'HOMME, 10/2, París, 1970.
- BENERIA, Lourdes Mujer, economía y patriarcado durante la España franquista, Anagrama, Barcelona, 1977.
- BENET, Josep Cataluña bajo el régimen franquista, Blume, Barcelona, 1979.
"Un trauma per a l'Església catalana", QUESTIONS DE VIDA CRISTIANA, nº131-132, Public. de l'Ab. de Montserrat, Barcelona, 1986.
- BENSA, Alban Les saints guérisseurs de Perche Govët: espace symbolique du bocage, Institut d'Ethnologie, Musée de l'homme, París, 1978.
- BERNARD, J.A. "Sociología religiosa de las fiestas populares en el medio rural español", PHASE, nº57, Barcelona, pp.283-296, 1970.

- BERTAUX, Daniel (ed) *Biography and Society: the Life History Approach in Social Sciences*, Sage, London, 1981.
- "Los relatos de vida en el análisis social", *HISTORIA Y FUENTE ORAL*, nº1, Barcelona, pp.87-96, 1989.
- BETRAN, J.L., ESPINO, A., TOLEDANO, L.F. "Els miracles a la Catalunya de l'Antic Règim", *L'AVENÇ*, nº137, Barcelona, pp.28-35, Maig 1990.
- BIESCAS, G.A. i TUÑÓN DE LARA, M. *España bajo la dictadura franquista (1939-1975)*, Tomo X de la Historia de España, Labor, Barcelona, 1980.
- BLAZQUEZ, Feliciano *La traición de los clérigos en la España de Franco. Crónica de una intolerancia (1936-1975)*, Ed. Trotta, Madrid, 1991.
- BOCK, Wilbur "The Transformation of Religious Symbols: A Case Study of St.Nicholas", *SOCIAL COMPASS*, XIX, Lovaina, pp.537-548, 1972/4.
- BOCK, E. "Symbols in Conflict: Official versus Folk Religion", *JOURNAL FOR THE SCIENTIFIC STUDY OF RELIGION*, nº5/2, pp.204-212, 1965-66.
- BOSSY, John "The Counter-Reformation and the people of Catholic Europe", *PAST AND PRESENT*, nº47, Oxford, 1970.
- "Blood and Baptism: Kinship, Community and Christianity in Western Europe from the Fourteenth to the Seventeenth Centuries", *STUDIES IN CHURCH HISTORY*, nº10, pp.129-143, 1973.
- "The Mass as a social institution, 1200-1700", *PAST AND PRESENT*, nº100, Oxford, 1983.
- BOTEY, Jaume *Cinquanta-quatre relats d'immigració*, Serveis de Cultura Popular, Barcelona, 1981.
- BOTTI, Alfonso *Cielo y dinero. El nacionalcatolicismo en España (1881-1975)*, Alianza Ed., Madrid, 1992.
- BOURDIEU, Pierre "Genèse et structures du champ religieux", *REVUE FRANÇAISE DE SOCIOLOGIE*, XX, pp.295-334, 1971.
- BRANDES, Stanley *Migration, Kinship and Community: Tradition and Transition in a Spanish Village*, Academic Press, New York, 1975.
- "The Priest as Agent of Secularization in Rural Spain", ACEVES, J.B., HANSEN, C., LEVITAS, G., *Economic Transformations and Steady-State Values: Essays in the Ethnography of Spain*, Flushing, Queen's College Press, New York, 1976.
- "Les autobiografies etnogràfiques en l'antropologia americana", *ARXIU D'ETNOGRAFIA DE CATALUNYA*, nº2, Tarragona, 1983.
- BRETTELL, Caroline "Emigração, a igreja e a festa religiosa de norte de Portugal: estudo de un caso", *ESTUDOS CONTEMPORANEOS*, nº5, pp.175-204, 1983.
- BRIONES, Rafael "Repertorio bibliográfico para un estudio del tema de la Religiosidad popular", *COMMUNIO*, nº10, pp.155-192, 1977.
- "La Semana Santa de Priego de Córdoba. Funciones antropológicas y dimensión cristiana de un ritual popular", CASTON BOYER, P., *La religión en Andalucía*, Ed. Andaluzas Unidas, Barcelona, 1985.
- BROWN, Peter *The Cult of the Saints: its Rise and Function in Latin Christianity*, Univ. of Chicago Press, Chicago, 1981.
- BURKE, Peter *La cultura popular en la Europa Moderna*, Alianza Ed., Madrid, 1991.
- CARDIN, Alberto *Movimientos religiosos modernos*, Salvat, Barcelona, 1982.
- CARDINI, Franco *Magia, brujería y superstición en el Occidente Medieval*, Península, Barcelona, 1982.
- CARO BAROJA, Julio *Estudios sobre la vida tradicional española*, Península, Barcelona, 1968.
- Las formas complejas de la vida religiosa. (Religión, sociedad y carácter en la España de los siglos XVI y XVII", Akal, Madrid, 1978.
- Las brujas y su mundo, Alianza Ed., Madrid, 1992 (1966).
- CARRERA PLANAS, Joan "La guerra darrera nostre", a *QUESTIONS DE VIDA CRISTIANA*, nº131-132, Public. de l'Ab. de Montserrat, 1986.
- CARTWRIGHT, D.P. "Análisis del material cualitativo", FESTINGER, L. i KATZ, D., *Los métodos de investigación en las ciencias sociales*, Paidós, Buenos Aires, 1979 (1953).
- CASASNOVAS, M. i altres *¿Concilio o rebeldía? Los latifundios clericales de Lérida*, Nova Terra, Barcelona, 1966.
- CASTON BOYER, P. "La religiosidad tradicional en Andalucía. Una aproximación sociológica", CASTON BOYER, P., *La religión en Andalucía*, Ed. Andaluzas Unidas, Barcelona, 1985.
- CATANI, Maurizio "Algunas precisiones sobre el enfoque biográfico oral", *HISTORIA Y FUENTE ORAL*, nº3, Barcelona, pp.151-164, 1990.
- "Si lo contásemos no nos creerían. La lección de método de Primo Levi", *HISTORIA Y FUENTE ORAL*, Nº9, Barcelona, pp.137-162, 1993.
- CATEDRA, María *La muerte y otros mundos*, Júcar Universidad, Madrid, 1988.
- "Simbolismo, teoría del símbolo, antropología simbólica", REYES, Román (dir), *Terminología*

- científico-social. Aproximación crítica, Anthropos, Barcelona, 1988.
- CENTRO DE INVESTIGACIONES SOCIOLOGICAS "Iglesia, religión y política", REVISTA ESPAÑOLA DE INVESTIGACIONES SOCIOLOGICAS, nº27, Madrid, pp.295-328, 1984.
- CHRISTIAN, William "De los santos a María: panorama de las devociones a santuarios españoles desde el principio de la Edad Media hasta nuestros días", LISON, Carmelo (ed), Temas de Antropología Española, Akal, Madrid, 1976.
- Religiosidad popular. Estudio antropológico en un valle español, Tecnos, Madrid, 1978.
- "Provoked Religious Weeping in Early Modern Spain", DAVIS, J. (ed), Religious Organization and Religious Experience, Academic Press, London, 1982.
- "Religious Apparitions and the Cold War in Southern Europe", WOLF, E. (ed), Religion, Power and Protest in local communities: the Northern Shore of the Mediterranean, Mouton, Berlin, 1984.
- Apariciones en Castilla y Cataluña (siglos XIV-XVI), Nerea, Madrid, 1990.
- Religiosidad local en la España de Felipe II, Nerea, Madrid, 1991.
- CIRESE, Alberto M. Cultura egemonica e culture subalterne, Palumbo Ed., Palermo, 1972.
- (comp.) Folklore e Antropologia, Palumbo ed., Palermo, 1974.
- COBOS RUIZ, J., LUQUE ROMERO, F. "La Romería de San Benito de Obejo. Una aproximación antropológica", REVISTA INTERNACIONAL DE SOCIOLOGIA, nº21, Madrid, pp.77-92, 1977.
- COHN, Norman Los demonios familiares de Europa, Alianza, Madrid, 1987.
- COLLOQUES INTERNATIONAUX DU C.N.R.S. La religion populaire, C.N.R.S., París, 1979.
- COMAS, D., BODOQUE, Y., FERRERES, S., ROCA, J., Vides de dona. Treball, família i sociabilitat entre les dones de classes populars a Catalunya (1900-1960), Serveis de Cultura Popular/Alta Fulla, Barcelona, 1990.
- COMBALIA i PRATS, J.M. "La religió popular a les comarques tarragonines: els goigs", ARXIU D'ETNOGRAFIA DE CATALUNYA, nº1, Tarragona, 1982.
- COMELLES, J.M. "Los caminos del Rocío", RODRIGUEZ BECERRA, S. (ed), Antropología Cultural de Andalucía, Junta de Andalucía, Sevilla, 1984.
- "Milagros, santos, vírgenes y médicos. La institucionalización del milagro en la Europa cristiana", ROMANI, O. i COMELLES, J.M., Antropología de la Salud y de la Medicina, VI Congreso de Antropología, Tenerife, 1993.
- CORDOBA, P. ETIENVRE, J.P. (comps) La fiesta, la ceremonia, el rito, Casa de Velázquez, Universidad de Granada, 1990.
- COURTAS, R., ISAMBERT, F.A. "Ethnologues et sociologues aux prises avec la notion de 'populaire'", LA MAISON DIEU, nº122, pp.20-42, 1975.
- CUENCA, J.M. Aproximación a la Historia de la Iglesia Contemporánea en España, Rialp, Madrid, 1978.
- CUTILEIRO, J. A portuguese rural society, Clarendon Press, London, 1971.
- CHAO REGO, J. La Iglesia en el franquismo, Felmar, Madrid, 1976.
- DD.AA. Expresiones actuales de la cultura del pueblo, Centro de Estudios Sociales del Valle de los Caídos, Madrid, 1976.
- DD.AA. La cultura bajo el franquismo, Ed. de Bolsillo, Barcelona, 1977.
- DD.AA. Lleida, 1910-1985, Fundació Caixa de Pensions, Barcelona, 1985.
- DD.AA. Religiosidad Popular. Jornadas Nacionales de Liturgia 1989, Promoción Popular Cristiana, Madrid, 1990.
- DAVIS, Natalie "The sacred and the body social in sixteenth-century Lyon", PAST AND PRESENT, nº90, Oxford, pp.40-70, 1981.
- Sociedad y cultura en la Francia Moderna, Crítica, Barcelona, 1993.
- DELARUELLE, Etienne La piété populaire au Moyen Age, Bottega d'Erasmus, Torino, 1975.
- DELGADO, Manuel La ira sagrada. Anticlericalismo, iconoclastia y antiritualismo en la España contemporánea, Ed. Humanidades, Barcelona, 1992.
- Las palabras de otro hombre, Muchnik Ed., Barcelona, 1993.
- DELUMEAU, Jean El catolicismo de Lutero a Voltaire, Labor, Barcelona, 1975.
- "De l'aujourd'hui à l'hier de l'occident chrétien, VXIe-XVIIIe siècles", PLONGERON, R. (dir), La Religion Populaire dans l'Occident chrétien. Approches historiques, Beauchesne, París, pp.99-107, 1976.
- "Le vécu religieux quotidien (XVI-XVIIIe siècles): les sources d'information", CAHIERS DE FANJEAUX, nº11, Privat, Toulouse, 1976.
- Le péché et la peur. La culpabilisation en Occident (XIIIe-XVIIIe siècles), Fayard, París, 1983.
- El miedo en Occidente (siglos XIV-XVIII). Una ciudad sitiada, Taurus, Madrid, 1989.
- L'aveu et le pardon. Les difficultés de la confession XIIIe-XVIIIe siècle, Fayard, París, 1990.
- DELUMEAU, Jean (dir) La première communion. Quatre siècles d'histoire, Desclée de Brouwer, París, 1987.

- DESILETS, A., LAPERRIERE, G. (eds) Recherche et religions populaires, Bellarmin, Montréal, 1976.
- DEVOS, Roger "Pratiques et mentalités religieuses en Savoie. Permanence et évolution", ETHNOLOGIE FRANÇAISE, t.11, n°3, París, 1981.
- DUCH, Lluís De la religió a la religió popular, Public. de l'Ab. de Montserrat, Barcelona, 1980.
- DUPRONT, Alfonse "Antropologia del sacro e culti popolari: il pellerinaggio", RUSSO, Carla (ed), Società, chiesa e vita religiosa nell'ancien Régime, Guida Editori, Napoli, 1976.
- DURKHEIM, Emile Les formes elementals de la vida religiosa, Edicions 62, Barcelona, 1987 (1912).
- EDWARDS, John "Religion faith and doubt in late medieval Spain: Soria circa 1450-1500", PAST AND PRESENT, n°120, Oxford, pp.3-25, 1988.
- EPTON, Nina "Reflexiones sobre los símbolos en las fiestas españolas", DD.AA., Expresiones actuales de la cultura del pueblo, Centro de Estudios Sociales del Valle de los Caídos, Madrid, 1976.
- ESPIRITO SANTO, Moisés A religião popular portuguesa, A regra do Jogo Ed., Lisboa, 1980.
- di FEBO, Giuliana La santa de la raza. Un culto barroco en la España franquista, Icària, Barcelona, 1987.
- FEIXA i PAMPOLS, Carles "Més enllà d'Eboli. Gramsci i l'antropologia italiana", NOUS HORIZONS, n°105, Barcelona, 1987-88.
- Una historia oral de la joventut a Lleida (1936-1989), Tesi de Doctorat, Lleida, 1989.
- "Ballar sota el franquisme", ACACIA, n°2, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1991.
- "Fer la nòria. Una història oral del carrer Major a la Lleida de postguerra", ILLERDA, n°XLIX (2ª època), Lleida, 1991.
- FERNANDEZ, James, FERNANDEZ, Renate, "El escenario de la romería asturiana", DD.AA., Expresiones actuales de la cultura del pueblo, Centro de Estudios Sociales del Valle de los Caídos, Madrid, 1976.
- FERRAROTTI, Franco Storia e storie di vita, Laterza, Bari, 1981.
- El Ricordo e la Temporalità, Laterza, Bari, 1987.
- La historia y lo cotidiano, Península, Barcelona, 1991.
- FERRER, M.A. "Religiositat i societat catalana durant el segle XIX a través dels testaments", UNIVERSITAS TARRACONENSIS, n°VIII, Tarragona, pp.111-119, 1985-86.
- FESTINGER, L., KATZ, D. Los métodos de investigación en ciencias sociales, Paidós, Buenos Aires, 1979.
- FLANDRIN, Jean Louis La moral sexual en Occidente, Ed. Juan Granica, Barcelona, 1984.
- FONTANA, Josep (ed) España bajo el franquismo, Crítica, Barcelona, 1986.
- FRASER, Ronald Recuérdalo tú y recuérdalo a otros. Historia oral de la Guerra Civil española, Ed. Crítica-Grijalbo, Barcelona, 1979.
- "La formación de un entrevistador", HISTORIA Y FUENTE ORAL, n°3, Barcelona, pp.129-150, 1990.
- FRIGOLE, Joan "Religión y política en un pueblo murciano entre 1966-1976: la crisis del nacionalcatolicismo desde la perspectiva local", REVISTA ESPAÑOLA DE INVESTIGACIONES SOCIOLOGICAS, n°23 (separata), Madrid, 1983.
- FROESCHLE-CHOPARD, M.H., DEVOS, R. (eds) "Les confréries, l'Eglise et la cité", DOCUMENTS D'ETHNOLOGIE REGIONALE, vol.10, Centre Alpin et Rhodanien, Grenoble, 1988.
- FUNES ARTIAGA, Jaume, ROMANI ALFONSO, Oriol Dejar la heroína, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social-Cruz Roja Española, Madrid, 1985.
- GABERNET, Joan "La situació religiosa", LLADONOSA, J. i altres, Lleida, problema i realitat, Edicions 62, Barcelona, 1967.
- GALLEGO, Teresa Mujer, falange y franquismo, Taurus, Madrid, 1983.
- GAMELLA, Juan La historia de Julián, Ed. Popular, Madrid, 1990.
- GARCIA CARCEL, Ricardo Herejía y sociedad en el siglo XVI, Península, Barcelona, 1980.
- "La Religiositat Popular i la Història", L'AVENÇ, n°137, Barcelona, pp.20-27, Maig 1990.
- GARCIA DE CORTAZAR, F., LORENZO ESPINOSA, J.M. Los pliegues de la tiara. Los Papas y la Iglesia del siglo XX, Alianza Editorial, Madrid, 1992.
- GARCIA JORDAN, Pilar "Les entitats catòliques, força de xoc de l'Església durant la Segona República", QUESTIONS DE VIDA CRISTIANA, n°131-132, Public. de l'Ab. de Montserrat, 1986.
- GARCIA VILLOSLADA, R. (dir) La Iglesia en la España contemporánea (1808-1975), a Historia de la Iglesia en España, B.A.C., Madrid, vol.V, 1979.
- GEERTZ, Clifford Visión del mundo y análisis de símbolos sagrados, Pontificia Universidad Católica del Perú, Lima, 1973.
- La interpretación de las culturas, Gedisa, Barcelona, 1989.
- GELABERTO, Martí "L'Església i les santes relíquies durant el segle XVIII", L'AVENÇ, n°137, pp.40-45, Maig 1990.
- "La litúrgia catòlica: benediccions i exorcismes a Barcelona, segles XVI-XVIII", L'AVENÇ, n°137, pp.36-39, Maig 1990.

- “Bruixer i predicació popular a la Catalunya del segle XVIII”, L'AVENÇ, nº164, pp.20-25, Novembre 1992.
- GELLNER, E., WATERBURY, J. Patrons and Clients in Mediterranean societies, Duckworth, London, 1977.
- GINZBURG, Carlo I Benandanti: ricerche sulla stregoneria e sui culti agrari tra Cinquecento e Seicento, Einaudi, Torino, 1966.
- “Folklore, magia e religione nelle campagne italiane”, RUSSO, Carla, Società, chiesa è vita religiosa nell'Ancien Régime, Guida Editori, Napoli, 1976.
- El queso y los gusanos. El cosmos según un molinero del siglo XVI, Muchnik Editores, Barcelona, 1981.
- “Unidad y variedad de la cultura popular”, DEBATS, nº1, València, pp.84-92, 1982.
- Historia nocturna. Un desciframiento del aquelarre, Muchnik Editores, Barcelona, 1991.
- GOLDEY, Patricia "The Good Death: Personal Salvation and Community Identity", RUI FEIJO, MARTINS i PINA-CABRAL, Death in Portugal, JOURNAL OF THE ANTHROPOLOGICAL SOCIETY OF OXFORD, OCCASIONAL PAPERS, nº2, pp.1-12, 1983.
- GOMEZ GARCIA, P. (ed) Fiestas y religión en la cultura popular andaluza, Universidad de Granada, Granada, 1992.
- GOMEZ PEREZ, Rafael El franquismo y la Iglesia, Rialp, Madrid, 1986.
- GONZALEZ CID, M.L. "Estructura social, sistema de poder y cofradías en Setenil (Cádiz)", RODRIGUEZ BECERRA, S. (ed), Antropología Cultural de Andalucía, Sevilla, 1984.
- GRAUS i FORCEN, Julià Crònica de la Lleida franquista 1938-1975, Virgili Pagès, Lleida, 1989.
- HALL, Stuart "Per la critica del concetto di popolare", CIRCULO G.BOSSIO, Storia, memoria, imaginario, I GIORNI CANTATI, La casa Usher, Firenze, pp.109-121, 1981.
- HEERS, Jacques Carnavales y fiestas de locos, Península, Barcelona, 1988.
- HOORNAERT, Eduardo "La evangelización según la tradición guadalupana", EQUIPO SELADOC, Religiosidad Popular, Sígueme, Salamanca, 1976.
- HOUTART, François Religión y modos de producción precapitalistas, IEPALA, Madrid, 1989.
- INGLIS, Tom Moral Monopoly: The Catholic Church in Modern Irish Society, Gill and Macmillan, Dublin, 1987.
- ISAMBERT, François "Les transformations du rituel catholique des mourants", ARCHIVES DES SCIENCES SOCIALES DES RELIGIONS, Nº 39, PP.89-100, 1975.
- “Autour du Catholicisme populaire. Reflexions Sociologiques sur un débat”, SOCIAL COMPASS, XXII, 2, pp.193-210, 1975.
- ITURRA, Raúl "Factores de reproducción social en sistemas rurales: trabajo, producción de productores y pecado en aldeas campesinas", ARXIU D'ETNOGRAFIA DE CATALUNYA, Nº6, Tarragona, 1988.
- “A Religiao como Teoria da Reproducao Social”, LER HISTORIA, nº15, 1989.
- JACKSON, Gabriel Aproximación a la España Contemporánea 1898-1975, Grijalbo, Barcelona, 1982.
- JARNE i MODOL, Antonieta La Secció Femenina a Lleida. Els anys "Triomfals", Pagès Editors, Lleida, 1992.
- JOUTARD, Philippe La légende des camisards, une sensibilité au passé, Ed. Gallimard, Aix-en-Provence, 1977.
- Ces voix qui nous viennent du passé, Hachette, París, 1983.
- “El tratamiento del documento oral”, DEBATS, nº10, València, pp.72-84, 1984.
- JULIA, Dominique "Discipline ecclésiastique et culture paysanne aux XVIIe et XVIIIe siècles", CNRS, La Religion Populaire, París, pp.199-209, 1979.
- JULIANO, Dolores "Anàlisi estructural d'un sistema de romiatges al Vallès", QUADERNS DE L'ICA, nº2, Tarragona, 1980.
- “Cultura Popular”, CUADERNOS A DE ANTROPOLOGIA, nº6, Barcelona, 1986.
- KOKOSALAKIS, Nikos "The Political Significance of Popular Religion in Greece", ARCHIVES DES SCIENCES SOCIALES DES RELIGIONS, nº64, pp.37-52, 1987.
- LAMBERT, Yves Dieu change en Bretagne, Cerf, París, 1985.
- LANTERNARI, Vittorio "Religione popolare e storicismo", DD.AA., Miscellanea e varietà, Belfogor, 1954.
- Movimientos religiosos de libertad y salvación de los pueblos oprimidos, Seix Barral, Barcelona, 1965.
- Crisi e ricerca di identità. Folklore e dinamica culturale, Liguori Ed., Napoli, 1977.
- “La religion populaire. Perspective historique et anthropologique”, ARCHIVES DES SCIENCES SOCIALES DES RELIGIONS, nº53/1, pp.121-143, 1982.
- LARA PEINADO, F. El oratorio de la Pontificia y Real Academia Bibliográfico-Mariana de Lérida. Estudio histórico-artístico, Instituto de Estudios Ilerdenses, Lleida, 1976.
- LARKIN, Emmet "The Devotional Revolution in Ireland 1850-75", AMERICAN HISTORICAL REVIEW, Nº77, U.S.A., 1972.
- LAUTMAN, Françoise "Cierges et culte des saints: un compromis", ETHNOLOGIE FRANÇAISE, Vol.11, nº3, París, 1981.

- "Cultes officiels et pratiques populaire. Emprunts reciproques et modèles de variation", *ETHNOLOGIE FRANÇAISE*, Vol.11, nº3, pp.199-203, París, 1981.
- LE BRAS, Gabriel *Etudes de sociologie religieuse*, 2 vols., Presses Univ. de France, París, 1955-56.
L'Eglise et le village, Flammarion, París, 1976.
- LE GOFF, Jacques (coord) *Herejías y sociedades en la Europa preindustrial, siglos XI-XVIII, Siglo XXI*, Madrid, 1987.
- LE ROY LADURIE, E. *Le Carnaval de Romans*, Gallimard, París, 1979.
Montaillou, aldea occitana de 1294 a 1324, Taurus, Madrid, 1988.
- LEBRUN, François *Les hommes et la mort en Anjou aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Flammarion, París, 1975.
- LEJEUNE, Philippe "Memoria, diálogo y escritura", *HISTORIA Y FUENTE ORAL*, nº1, Barcelona, pp.33-67, 1989.
- LEROU, Paule i Roger "Analyse quantitative et religion populaire: l'exemple du culte de Saint Fiacre", HILAYRE, I.M. (coord), *La religion populaire*, Univ. de Lille, 1981.
- LEWIS, Oscar *Los hijos de Sánchez*, Mortiz, México, 1971 (1961).
- LIGOU, Daniel "L'évolution des cimetières", *ARCHIVES DE SOCIOLOGIE DES RELIGIONS*, nº39, pp.61-77, 1975.
- LINZ, J.J., CAZORLA, J. "Religiosidad y estructura social en Andalucía: la práctica religiosa", *ANALES DE SOCIOLOGIA*, IV/4-5, pp.75-96, 1968-69.
- LISON TOLOSANA, Carmelo *Belmonte de los Caballeros: A Sociological Study of a Spanish Town*, Oxford Univ.Press, Oxford, 1966.
Temas de Antropología Española, Akal, Madrid, 1976.
Invitación a la Antropología Cultural de España, Akal, Madrid, 1980.
"Aragón festivo. La fiesta como estrategia simbólica", LISON, C., *Antropología Social y Hermenéutica*, F.C.E., Madrid, 1983.
Antropología Cultural de Galicia, Akal, Madrid, 1983.
Demonios y exorcismos en los Siglos de Oro. La España mental I, Akal, Madrid, 1990.
Endemoniados en Galicia hoy. La España mental II, Akal, Madrid, 1990.
- LLADONOSA, J., PORTA, F., MIQUEL, S. i altres *Lleida, problema i realitat*, Edicions 62, Barcelona, 1967.
- LLADONOSA, i PUJOL, J. *Història de Lleida*, Camps Calmet, Tàrraga, 1974.
Història de la ciutat de Lleida, Curial, Barcelona, 1980.
Setanta-cinc anys de records (1907-1982), Virgili i Pagès-Ajuntament d'Alguaire, Lleida, 1989.
- LLOPART, D., PRAT, J., PRATS, Ll. (eds) *La cultura popular a debat*, Serveis de Cultura Popular, Ed. Alta Fulla, Barcelona, 1985.
- LOMBARDI SATRIANI, L.M. *Apropiación y destrucción de la cultura de las clases subalternas*, Nueva Imagen, México, 1978.
Il silenzio, la memoria e lo sguardo, Sellerio Ed., Palermo, 1979.
Antropologia culturale, Bib. Universale, Rizzoli, Milano, 1980.
- LOPEZ BONILLO, Diego "Santuarios marianos de la diócesis de Tarragona: aproximación geográfica", *ARXIU D'ETNOGRAFIA DE CATALUNYA*, nº2, Tarragona, 1983.
- LUQUE, Enrique "La crisis de las expresiones populares del culto religioso: examen de un caso andaluz", *DD.AA.*, *Expresiones actuales de la cultura del pueblo*, Centro de Estudios Sociales del Valle de los Caídos, Madrid, 1976.
- MAIR, Lucy *Introducción a la Antropología Social*, Alianza, Barcelona, 1988.
- MAITRE, Jacques "Religion populaire et populations religieuses", *CAHIERS INTERNATIONAUX DE SOCIOLOGIE*, XXVII, pp.95-120, 1959.
- MALDONADO, Luís *Religiosidad popular. Nostalgia de lo mágico*, Ed. Cristiandad, Madrid, 1975.
Génesis del catolicismo popular, Ed. Cristiandad, Madrid, 1979.
- MALINOWSKI, Bronislaw *Magia, ciencia, religión*, Ariel, Barcelona, 1982.
- MANDROU, Robert "Clergé tridentin et piété populaire: Thésés et hypothésés", *ACTES DU 99 CONGRES DES SOCIETES SAVANTES*, *La piété populaire au Moyen Age de 1610 à nos jours*, Bibliotheque Nationale, París, 1976.
- MANSELLI, Raoul *La religion populaire au Moyen Age. Problèmes de méthode et d'histoire*, Institut d'Etudes Médiévales Albert-le-Grand, Montréal, 1975.
- MARIANSKI, Janusz "Dynamics of Changes in Rural Religiosity under Industrialisation. The case of Poland", *SOCIAL COMPASS*, XXVIII, pp.63-78, 1981/1.
- MARTI, Casimir "Una Església bel.ligerant: els antecedents", *QÜESTIONS DE VIDA CRISTIANA*, nº131-132, Public. de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1986.
- MARTI, Casimir, BONET, Joan *L'integrisme a Catalunya*, Ed. Vicens Vives, Barcelona, 1990.
- MARTIN GAITE, Carmen *Usos amorosos de la postguerra española*, Anagrama, Barcelona, 1989.

- MARTINEZ BLANQUEZ, Maria "Estudio sobre la figura de los Armats de la Sang", treball inèdit, Lleida, 1990.
- MARTINO, Ernesto de "Il lamento funebre lucano: dati etnografici, interpretazione psicologica e considerazioni storiche", Introduzione allo studio dell'etnologia, Tip. R.S.B., Roma, 1955.
Sud e Magia, Feltrinelli, Milano, 1983 (1959).
- MARZAL, Manuel "Diez hipótesis de interpretación del catolicismo popular", EQUIPO SELADOC, Religiosidad Popular, Sígueme, Salamanca, 1976.
- MASSOT i MUNTANER, Josep L'Església catalana al segle XX, Ariel, Barcelona, 1975.
Aproximació a la història religiosa de la Catalunya contemporània, Public. de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1975.
"Els catòlics catalans durant la guerra civil", QUESTIONS DE VIDA CRISTIANA, n°131-132, Public. de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1986.
- MATEO AVILES, Elías de Piedades e impedades de los malagueños en el siglo XIX. Una aproximación a la religiosidad española contemporánea, Málaga, 1987.
- MIGUEL, Amando de Sociología del franquismo, Euros, Barcelona, 1975.
- MIR i CURCO, Conxita "Lleida, línia de front: l'ocupació militar", L'AVENÇ, n°126, pp.34-56, 1989.
- MORELL, Blanca "Las hermandades en la sociedad sevillana del siglo XVI", ETHNICA, n°13, pp.89-102, Barcelona, 1977.
- MORENO NAVARRO, Isidoro Propiedad, clases sociales y Hermandades en la Baja Andalucía, Siglo XXI, Madrid, 1973.
"Cofradías andaluzas y fiestas: aspectos socioantropológicos", VELASCO, H. (ed), Tiempo de fiesta, Ed. Tres-Catorce-Diecisiete, Madrid, 1982.
Cofradías y Hermandades andaluzas, Ed. Andaluzas Unidas, Granada, 1985.
"Religiosité populaire andalouse et catholicisme", SOCIAL COMPASS, XXXIII 14, pp.437-455, 1986.
- MUCHEMBLED, Robert "Sorcellerie, culture populaire et christianisme au XVIe siècle, principalement en Flandre et en Artois", ANNALES, 28/6, Paris, 1973.
Culture populaire et culture des élites dans la France moderne (XV-XVIII siècles), Flammarion, Paris, 1978.
- MUSEE NATIONAL DES ARTS ET TRADITIONS POPULAIRES Religions et traditions populaires, Ministère de la Culture et de la Communication/Editions de la Réunion des Musées Nationaux, Paris, 1979.
- MUSY, Jean "Mouvements populaires et hérésies au XIe siècle en France", REVUE HISTORIQUE, n°253, Paris, 1975.
- NESTI, Arnaldo "Gramsci et la religion populaire", SOCIAL COMPASS, XXII, 3/4, pp.343-354, 1975.
- NOLA, Alfonso di Gli aspetti magico-religiosi di una cultura subalterna italiana, Boringhieri, Torino, 1976.
- ORENSANZ, Aurelio L. Religiosidad popular española (1940-1965), Ed. Nacional, Madrid, 1974.
- PACE, Enzo "The debate on Popular Religion in Italy", SOCIOLOGICAL ANALYSIS, n°40, pp.71-75, 1979.
"New paradigmes on popular religion", ARCHIVES DES SCIENCES SOCIALES DES RELIGIONS, n°64, vol.I, 1987.
- PADIGLIONE, Vincenzo Al di là del folklore, Minerva Italica, Roma, 1978.
- PANNET, Robert El catolicismo popular, Ed. Marova, Madrid, 1976.
- PARES, Fina "Los exvotos pintados en Cataluña", ALVAREZ SANTALO, C i altres, La religiosidad popular, vol.3, Anthropos, Barcelona, 1989.
- PASSERINI, Luisa (ed) Storia orale. Vita quotidiana e cultura materiale delle classi subalterne, Rosenberg i Gellier, Torino, 1978.
- PASSERINI, Luisa Torino operaria e fascismo. Una historia orale, Laterza, Roma-Bari, 1984.
- PAUL, Jacques "Miracles et mentalité religieuse populaire à Marseille au début du XIVe siècle", DESILETS, A., LAPERRIERE, G. (eds), Recherche et religions populaires, Bellarmin, Montréal, 1976.
- PAYNE, Stanley El catolicismo español, Planeta, Barcelona, 1984.
El régimen de Franco, Alianza Editorial, Madrid, 1987.
- PEREIRA DE QUEIROZ, M.I. Historia y etnología de los movimientos mesiánicos, Siglo XXI, Madrid, 1978.
- PINA CABRAL, João de "Cults on Death in Northwestern Portugal", JOURNAL OF THE ANTHROPOLOGICAL SOCIETY OF OXFORD, n°11 (1), pp.1-14, 1980.
"O pároco rural e o conflito entre visões do mundo no Minho", ESTUDOS CONTEMPORANEOS, n°213, pp.75-110, 1981.
- PINA CABRAL, João de, RUI FEIJO, M. "Conflicting Attitudes to Death in Modern Portugal: The Question of Cemeteries", PINA CABRAL, J., RUI FEIJO, M., MARTINS, H., Death in Portugal, JOURNAL OF THE ANTHROP. SOCIETY OF OXFORD, OCCASIONAL PAPERS, n°2, pp.17-43, 1983.
- PINTO, Manuel "A igreja e a insurreição popular do Minho de 1846", ESTUDOS CONTEMPORANEOS, n10,

- pp.83-135, 1979.
- PIÑOL, Josep M^e El Nacionalcatolicisme a Catalunya i la resistència 1926-1966, Edicions 62, Barcelona, 1993.
- PIÑUEL RAIGADA, J.L. "Un análisis de contenido de devociones populares", REVISTA ESPAÑOLA DE INVESTIGACIONES SOCIOLOGICAS, n^o3, CSIC, Madrid, 1978.
- PLATELLE, Henri "Reliques circulant sous un faux nom: formalisme et religion populaire", CNRS, La Religion Populaire, París, 1979.
- PLONGERON, B., PANNET, R. (dirs) Le christianisme populaire. Les dossiers de l'histoire, Beauchesne, París, 1976.
- PLUMMER, Ken Los documentos personales, Siglo XXI, Madrid, 1989.
- POIRIER, Jean, CLAPIER-VALLADON, S., RAYBAUT, Paul Les récits de vie. Théorie et pratique, Presses Universitaires de France, París, 1983.
- PORTELLI, Alessandro Biografia di una città (Terni 1830-1985), Einaudi, Torino, 1985.
- "Historia y memoria: la muerte de Luigi Trastulli", HISTORIA Y FUENTE ORAL, n^o1, Barcelona, pp.5-32, 1989.
- PRANDI, Carlo "Religion et classes subalternes en Italie", ARCHIVES DES SCIENCES SOCIALES DES RELIGIONS, 43/1, pp.93-139, 1977.
- PRAT i CAROS, Joan "El ex-voto: un modelo de religiosidad popular en una comarca de Cataluña", ETHNICA, n^o4, Barcelona, 1972.
- "Els santuaris marians al Camp de Tarragona: algunes hipòtesis de treball", UNIVERSITAT TARRACONENSIS, n^oIV, Tarragona, 1981-82.
- "Aspectos simbólicos de las fiestas", VELASCO, H. (ed), Tiempo de fiesta, Ed. Tres-catorce-dieciséiete, Madrid, 1982.
- "Les Verges trobades: cristianització de cultes a la fecunditat?", CIENCIA, n^o26, Barcelona, 1983.
- "Religió popular o experiència religiosa ordinària? Estat de la qüestió i hipòtesis de treball", ARXIU D'ETNOGRAFIA DE CATALUNYA, n^o2, Tarragona, 1983.
- "L'experiència religiosa ordinària en el segle XVIII: entre la continuïtat i el trencament", NAVARRO, J.L. (coord), Siglo XVIII. Una aproximación interdisciplinaria, Seminario de Aplicaciones Didácticas, n^o1, Tarragona, Dept. d'H^a Moderna, 1983.
- "Reflexions entorn de l'eficàcia simbòlica a l'Occident cristià", COMELLES, J.M. (comp), Antropologia i salut, Fundació Caixa de Pensions, Barcelona, 1984.
- "Los santuarios marianos en Cataluña: una aproximación desde la etnografía", ALVAREZ SANTALO, C. i altres, La Religiosidad Popular, vol.3, Anthropos, Barcelona, 1989.
- PRAT, Joan, MARTINEZ, Ubaldo, CONTRERAS, Jesús, MORENO, Isidoro (eds) Antropología de los Pueblos de España, Taurus Universitaria, Madrid, 1991.
- PRINS, Gwyn "Historia Oral", HISTORIA Y FUENTE ORAL, n^o9, pp.21-43, 1993.
- PUERTAS, Sílvia Actituds lingüístiques i dinàmiques culturals al barri de la Mariola de Lleida, Treball inèdit, Lleida, 1990.
- PUEYO i PARIS, Miquel Lleida: ni blancs ni negres però espanyols, Edicions 62, Barcelona, 1984.
- PUJADAS i MUÑOZ, J.J. El método biográfico. El uso de las historias de vida en ciencias sociales, Centro de Investigaciones Sociológicas, Madrid, 1992.
- RAPP, Francis La Iglesia y la vida religiosa en Occidente a fines de la Edad Media, Labor, Barcelona, 1973.
- "Reflexions sur la religion populaire au Moyen Age", PLONGERON i PANNET (dirs), Le christianisme populaire. Les dossiers de l'histoire, Beauchesne, París, 1976.
- "Les croyances et les pratiques populaires à la fin du Moyen Age en Occident", PLONGERON i PANNET, Le christianisme populaire. Les dossiers de l'histoire, Beauchesne, París, 1976.
- "Pèlerinages et livres de piété en Alsace du XIVE siècle au XXe siècle", HILAIRE, I.M. (coord), La religion populaire. Aspects du christianisme populaire à travers l'histoire, Univ. de Lille, 1982.
- REDONDO, Augustin "La religion populaire espagnole au XVIe siècle: un terrain d'affrontement?", COLOQUIO HISPANO-FRANCES, Culturas Populares. Diferencias, divergencias, conflictos, Casa de Velázquez/Univ. Complutense, Madrid, 1986.
- REVELLI, Nuto Il mondo dei vinti, Einaudi, Torino, 1977.
- RIBEIRO DE OLIVEIRA, P. "Le Catholicisme populaire en Amérique Latine", SOCIAL COMPASS, XIX, pp.567-584, 1972/4.
- "Catholicisme populaire et hégémonie bourgeoise au Brésil", ARCHIVES DES SCIENCES SOCIALES DES RELIGIONS, 47/1, pp.53-79, 1979.
- RIEGELHAUPT, J.F. "O significado religioso do anticlericalismo popular", ANALISE SOCIAL, vol.XVIII, (72-73-74), Lisboa, pp.1213-1230, 1982-83.
- ROCA i GIRONA, Jordi Percepció i imatges de la dona a la postguerra espanyola. La construcció del gènere femení a Alcover (1939-1959), Tesi de Doctorat, Tarragona, 1992.

- RODRIGUEZ BECERRA, S., VAZQUEZ SOTO, J.M. Exvotos de Andalucía. Milagros y promesas en la religiosidad popular, Argantonio, Ed. Andaluzas, Sevilla, 1980.
- RODRIGUEZ BECERRA, S. (ed) Antropología cultural de Andalucía, Consejería de Cultura, Junta de Andalucía, Sevilla, 1984.
- RODRIGUEZ BECERRA, S. Las fiestas de Andalucía, Ed. Andaluzas Unidas, Sevilla, 1985.
- ROMA, Josefina "Centralidad-marginalidad, ortodoxia-heterodoxia. Una aproximación al fenómeno de las apariciones urbanas", ALVAREZ SANTALO, C. i altres (coords), La Religiosidad popular, vol.1, Anthropos, Barcelona, 1989.
- "Les dones i el fenomen aparicionista", GONZALEZ LUNA, L. (comp), Mujeres y sociedad. Nuevos enfoques teóricos y metodológicos, Universitat de Barcelona, 1991.
- ROMANI, Oriol, COMELLES, J.M., PRAT, Joan "Niveles de intercambio sexual en fiestas populares y religiosas: el caso de la Romería del Rocío en la Baja Andalucía", FARRE, VALDES, MAIDEU (eds), Comportamientos sexuales, Fontanella, Barcelona, 1980.
- ROMANI, Oriol A tumba abierta. Autobiografía de un grifota, Anagrama, Barcelona, 1983.
- ROSA, Gabriele de Vescovi, popolo e magia nel Sud, Guida, Napoli, 1971 (1983)
- Chiesa e religione popolare nel Mezzogiorno, Laterza, Bari, 1978.
- RUIZ RICO, J.J. El papel político de la Iglesia católica en la España de Franco, Tecnos, Madrid, 1977.
- RUSSO, Carla (ed) Società, chiesa è vita religiosa nell'"Ancien Régime", Guida Editori, Napoli, 1976.
- SAMUEL, Ralph "Desprofesionalizar la historia", DEBATS, nº10, pp.57-71, 1984.
- SANCHEZ LOPEZ, R. Mujer española: una sombra de destino en lo universal, Universidad de Murcia, 1990.
- SANMARTIN, Ricardo Identidad y creación. Horizontes culturales e interpretación antropológica, Humanidades, Barcelona, 1993.
- SANTIAGO MASCARAQUE, Carmen La Iglesia de Lleida en la postguerra (1938-1947), Tesi de Llicenciatura, Lleida, 1988.
- SCHMITT, Jean Claude "'Religion populaire' et culture folklorique", ANNALES, 31/5, París, 1976.
- Historia de la superstición, Crítica, Barcelona, 1992.
- SCRIBNER, R.W. "Popular Religion on Catholic Germany at the Time of the Reformation", JOURNAL OF ECCLESIASTICAL HISTORY, nº35, pp.47-77, 1984.
- SEGALÉN, Martine "Rituels funéraires en Normandie et attitudes vis-à-vis de la mort", ARCHIVES DES SCIENCES SOCIALES DES RELIGIONS, nº39, pp.79-88, 1975.
- Les confréries dans la France contemporaine. Les Charités, Flammarion, París, 1975.
- SERRADOR, Ana Mª "A festa do Santo padroeiro numa comunidade rural", ESTUDOS CONTEMPORANEOS, nº5, pp.205-240, 1983.
- SLATER, Candace City Steeple, City Streets. Saint's Tales from Granada and a Changing Spain, Univ. of California Press, Berkeley i Los Angeles, 1990.
- SOLE i MAURI, Belén Festa i ideologies a Lleida, Public. Abadía de Montserrat, Barcelona, 1991.
- SOLE i SABATE, J.M. "Les víctimes de l'Església catalana durant la guerra civil", QUESTIONS DE VIDA CRISTIANA, nº131-132, Barcelona, 1986.
- TAX FREEMAN, Susan "Religious Aspects of the social Organization of a Castilian Village", AMERICAN ANTHROPOLOGIST, nº70, pp.34-49, Washington, 1968.
- "Fe y modas en la religión española: notas sobre la observación de la observancia", ETHNICA, nº24, Barcelona, 1978.
- TAYLOR, Laurence "The Priest and the Agent: Social Drama and class Consciousness in the west of Ireland", COMPARATIVE STUDIES IN SOCIETY AND HISTORY, nº23, Cambridge, 1981.
- TERRADAS, Ignasi Revolución y Religiosidad, Alfons el Magnànim, València, 1990.
- THOMAS, Keith Religion and the decline of magic. Studies in popular beliefs in sixteenth and seventeenth century England, Paperback, London, 1971.
- THOMPSON, Paul "La historia oral y el historiador", DEBATS, nº10, València, pp.52-56, 1984.
- La voz del pasado. La historia oral, Alfons el Magnànim, València, 1988.
- TOTA, Mia di "Saint Cults and Political Alignments in Southern Italy", DIALECTICAL ANTHROPOLOGY, nº5, pp.317-329, 1981.
- TUÑÓN de LARA, Manuel La España del siglo XX. La Guerra Civil, Laia, Barcelona, 1977.
- TUÑÓN de LARA, Manuel (dir) El primer franquismo. V Coloquio de Hª contemporánea de España, Siglo XXI, Madrid, 1989.
- TURNER, Víctor, TURNER, Edith Image and Pilgrimage in Christian Culture, Columbia Univ. Press, New York, 1978.
- TURNER, Víctor La selva de los símbolos, Siglo XXI, Madrid, 1980.
- El proceso ritual, Taurus, Madrid, 1988.
- TUSELL, Xavier Franco y los católicos. La política interior española entre 1945-1957, Alianza Universidad,

- Madrid, 1984.
- La dictadura de Franco, Alianza, Madrid, 1988.
- URBINA, F. i altres Iglesia y Sociedad en España 1939-1975, Ed. Popular, Madrid, 1977.
- VALLS, Rafael "La Història ensenyada a l'època franquista", L'AVENÇ, n°169, pp.71-73, 1993.
- VAN GENNEP, Arnold Los ritos de paso, Taurus, Madrid, 1986 (1909).
- VANSINA, Jan La tradición oral, Labor, Barcelona, 1967.
- VARELA i SERRA, Josep Converses a Lleida, Virgili i Pagès, Lleida, 1988.
- VAUCHEZ, André La espiritualidad del Occidente medieval (siglos VIII-XII), Cátedra, Madrid, 1985.
- VAZQUEZ, J.M. Realidades socio-religiosas de España, Ed. Nacional, Madrid, 1967.
- VELASCO, Honorio (ed) Tiempo de fiesta. Ensayos antropológicos sobre las fiestas en España, Tres-catorce-diecisiete, Madrid, 1982.
- VINYES i RIBES, Ricard La presència ignorada. La Cultura Comunista a Catalunya (1840-1931), Edicions 62, Barcelona, 1989.
- VOVELLE, Michel i Gaby "Vision de la mort et de l'au-delà en Provence d'après les autels d'âmes du purgatoire, XVe-XXe siècle", CAHIERS DES ANNALES, 29, Armand Colin, 1970.
- VOVELLE, Michel "La religion populaire: problèmes et méthodes", LE MONDE ALPIN ET RHODANIEN, 1/4, Grenoble, pp.7-33, 1977.
- Piété baroque et déchristianisation en Provence au XVIIIe siècle, Ed. du Seuil, París, 1978.
- WARNER, Marina Tú sola entre las mujeres. El mito y el culto de la Virgen María, Taurus, Madrid, 1991.
- WEBER, Max L'ètica protestant i l'esperit del capitalisme, Edicions 62, Barcelona, 1983 (1904-1905).
- WILLIAMS, Raymond Cultura i Societat (1780-1950), Laia, Barcelona, 1974 (1958).
- WOLF, Eric (ed) Religion, Power and Protest in Local Communities: The Northern Shore of the Mediterranean, Mouton, Berlin, 1984.
- ZIKA, Charles "Hosts, processions and pilgrimages: controlling the sacred in fifteenth-century Germany", PAST AND PRESENT, n°118, Oxford, pp.25-65, 1988.

INDEX D'INFORMANTS

PSEUDONIM	EDAT	PROFESSIO
Adolf	25 anys	professor de guitarra
Ana	29 "	professora universitària
Ani	59 "	modista i mestressa de casa
Antolí	68 "	capellà
Antoni	67 "	funcionari i advocat
Antònia	36 "	bibliotecària
Assumpta	76 "	dependentia i mestressa de casa
Carles	28 "	electricista
Carme	42 "	modista
Clara	42 "	professora de secundària
Conxita	59 "	mestra i pedagoga
Daniel	29 "	professor de secundària
Diana	37 "	bibliotecària
Elvira	27 "	administrativa
Emili	57 "	pagès
Emília	71 "	perruquera i mestressa de casa

Ernest	36 "	linotipista
Eugènia	26 "	animadora sòcio-cultural
Felip	76 "	polític
Feliu	63 "	administratiu
Ferran	36 "	professor de secundària
Francesc	37 "	professor de secundària
Gregori	39 "	professor de secundària
Guillem	27 "	periodista
Guillermina	39 "	assistent social
Isabel	30 "	administrativa
Jesús	44 "	mecànic
Joan	57 "	comerciant a l'engròs
Josep	44 "	professor universitari
Josep	M ^a 67	" professor d'idiomes
Júlia	58 "	professora universitària
Julià	79 "	comerciant a l'engròs
Lola	50 "	pagesa i mestressa de casa
Lourdes	30 "	mestra
Llorenç	34 "	professor universitari
Lluís	33 "	administratiu
Lluïsa	62 "	botiguera
Maite	38 "	mestra
Manel	39 "	mestre
Maria	28 "	administrativa
M ^o	Angels 44	" modista i mestressa de casa
M ^o	Josep 50	" mestressa de casa
Marta	26 "	administrativa
Mercè	32 "	metgesa
Miquel	44 "	professor univesitari
Montse	41 "	mestressa de casa i estudiant
Núria	26 "	periodista
Oscar	30 "	pagès
Paco	44 "	mecànic

Paquita	60 "	mestra
Pep	52 "	ebenista
Pepa	56 "	mestressa de casa
Pepita	40 "	mestressa de casa
Pilar	58 "	mestressa de casa
Ramon	28 "	capellà
Robert	48 "	economista
Rosa	43 "	modista i mestressa de casa
Roser	41 "	mestressa de casa
Salvador	45 "	capellà
Sara	34 "	mestra
Sergi	35 "	assistent social
Teresa	42 "	administrativa
Ventura	28 "	professor universitari
Víctor	26 "	filòleg
Xavier	44 "	administratiu